

Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány

Cigánynak lenni Magyarországon

Jelentés – 2003:
látványpolitika és megtorpanás

Szerkesztette: Kállai Ernő és Törzsök Erika

EOKIK

Budapest

© Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány

Kiadja az Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány
1093 Budapest, Lónyay u. 24. félemelet 1.

Levelezési cím: 1461 Budapest, Pf. 362.

Telefon: (+36 1) 216 7292, 456 0779, fax: (+36 1) 216 7696

Internet: www.eokik.hu • E-mail: minor@eokik.hu

Felelős kiadó: dr. Törzsök Erika igazgató

Minden jog fenntartva.

Fotók: Horváth M. Judit

Borító: AVARRO Grafikai Stúdió Kft.

Nyomdai előkészítés és nyomás:
Stúdió MolnART, (+36 20) 203 9961
E-mail: info@molnart.hu

TARTALOM

Előszó	5
I. Válogatás a magyarországi romákat érintő 2003-as eseményekből	10
II. A cigányság helyzetének változásai az országos reprezentatív kutatások tükrében	41
III. A romapolitika sarokpontjai és finanszírozása	54
IV. Oktatás	
1. Az integrációs normatíva hatása a közoktatásra	65
2. A roma tanulók közoktatási integrációjának esélyei	84
V. Romák és romaügyek a hírekben	108
VI. Társadalmi, politikai események	126

A jelentés a következő szakértői tanulmányok alapján készült:

Kronológia (a Népszabadság, a Romapage és
a Rom.net internetes archívuma alapján) – *Kállai Ernő*

A cigányság helyzetének változásai az országos reprezentatív
kutatások tükrében – *Kemény István*

A romapolitika sarokpontjai és finanszírozása – *Zolnay János*

Az integrációs normatíva hatása a közoktatásra –
egy pedagógus szemszögéből – *Báder Iván*

A roma tanulók közoktatási integrációjának esélyei – egy kutató
szemszögéből – *Zolnay János*

Romák a sajtóban – *Zolnay János*

Társadalmi, politikai események – *Kállai Ernő*

ELŐSZÓ

A 2002-es választások után hivatalba lépett szocialista-liberális kormány nemcsak a szegénységet enyhítő jóléti fordulatot és határozott diszkriminációellenes politikát ígért, hanem egy olyan társadalompolitika megalapozását is, amely az 500-600 ezres magyarországi romaközösség helyzetét érdemben javítja.

A 2003-as év folyamán azonban a 2002-ben megindult alapvető szemléletváltást, – melynek során a kormány megfordította a jóléti elosztás korábbi ciklusban kialakított trendjét – nem követték valódi változások. Sem világos elosztási elvek megfogalmazására, sem az aktív munkaerő-piaci eszközrendszer, sem a munkanélküli-ellátás rendszerének megváltoztatására nem került sor. A beindított, romákat célzó képzés és foglalkoztatási programok, illetve a piaci foglalkoztatást segítő támogatások a roma társadalom töredékét érték csak el, hatékonyságuk jelentéktelen. A romatársadalom és a többségi társadalom közötti feszültség tehát nem is csökkenhetett.

A problémák másik nagy körét abban lehet felfedezni, hogy – mint azt Zolnay János, az EÖKK munkatársa egyik tanulmányában írja – a „nagy rendszerek” számára a romák szükségképpen „láthatatlanok”, hiszen az ellátások és szolgáltatások címzettjei között Magyarországon senki nem tehet különbséget etnikai alapon. A romák pozíciójára az ellátásokon belül csak társadalmi, jövedelmi, iskolázottsági helyzetük alapján lehet következtetni. Az összesített, ún. „romabüdzsé” viszont egyaránt tartalmaz kifejezetten romákat célzó projekt támogatásokat és olyan kiadásokat, amelyeknek nincs etnikai címkéje. Továbbá súlyos következményekkel jár az is, hogy a romatámogatások összegzése tartalmaz olyan tételeket, amelyek a romák társadalmi *integrációját* segítik (pl. a Gandhi Gimnázium támogatása) és olyanokat is, amelyek a gyakorlatban fokozzák *kirekesztésüket* (a több jogcímen igényelhető kiegészítő oktatási normatíva). Így a „láthatatlanság” elve jó lehetőséget teremt a súlyos kérdések látszólagos elszámolására, anélkül, hogy az érintettek éreznék helyzetük javulását. Ahhoz, hogy ők is érezzenek valami változást, be kellene látni, hogy a romaügy szükségleti oldala nem számszerűsíthető ágazati logika szerint. A mindenkori kormány – így a Medgyessy kormány is – csak úgy tesz, mintha ágazati logika szerint finanszírozná a romákat. Magyarországon a „romaügy” kormányzati konstruálása és finanszírozásának ágazati logikája azt a látszatot kelti,

mintha alkukról volna szó, holott a kormányzati romapolitikának nagyságrendileg többet kellene jelentenie, mint egy középtávú intézkedéscsomag feladatainak éves lebontása és az ahhoz rendelt romabüdzsé kialakítása. Ez a szemlélet nem vet számot azzal, hogy a *romák lakhatási, képzettségi, munkapiaci hátrányait részben a szegénységük, részben a diszkriminációjuk, részben pedig kulturális sajátosságaik magyarázzák*. A romák esélyeit elsősorban a már említett „nagy rendszerek”, főként a közoktatás, a jóléti újraelosztás, a foglalkoztatáspolitikai, a lakástámogatási rendszerek stb. finanszírozása határozza meg.

Az egymást követő kormányok által kialakított gyakorlatot a 2002-es kormányváltás után, 2003 során a romák nemhogy megváltoztatni, de még csak befolyásolni sem tudták. A 2003-ban megismételt országos cigány önkormányzati választás eredményeként létrejött új Országos Cigány Önkormányzat messze nem az a nagy politikai súllyal rendelkező testület, amely befolyásolni tudná a nagypolitikát. Az új OCÖ nem tudta megváltoztatni a helyzetet, már csak azért sem, mert élére olyan cigány politikus került, aki hatalomra kerülése előtt a kisebbségi önkormányzati rendszert károsnak, az „intézményes szegregáció” egy formájának, ebből következően megszüntetendőnek ítélte. Három hónap után a fővárosi roma és nem roma értelmiség által támogatott Horváth Aladárt megbuktatta a vidékről jövő, sikeres vállalkozó Kolompár Orbán, aki a vidéki roma politikusok támogatását élvezte és élvezte. Csakhogy ezek a politikai játszmák a romapolitika és a roma lakosság presztízsét is romboló botrányok során mentek végbe, folyamatosan csökkentve ezzel az intézmény érdekérvényesítő lehetőségeit.

A kialakult helyzet alapvető oka az általános magyarországi belpolitikai játszmák szisztémája, illetve a kisebbségjogi szabályozás elégtelensége.

Annak ellenére, hogy a parlamentbe először került be négy cigány származású képviselő, a romák nehéz és kilátástalan helyzetére nem sikerült hatásosan felhívni az országgyűlés figyelmét. Az év folyamán a négy képviselőből kettő még „szűzbeszédét” sem tartotta meg a parlamentben, a másik két képviselő, Farkas Flórián és Teleki László összesen alig 22 percen keresztül ismertette képviselőtársaival a romák problémáit.

A romaprobléma alacsony hatékonyságú kezeléséhez 2003 során hozzájárult a romapolitikai államtitkári jogkör közjogilag ingatag volta, továbbá a kormányzati struk-

túrában belül történő folyamatos változás, illetve a változásokhoz társuló döntésképtelenség. Először Kiss Elemér kancelláriaminisztert váltotta Kiss Péter miniszter, majd a 2003-as év közepén Lévai Katalint esélyegyenlőségi tárca nélküli miniszterré nevezték ki. Lévai Katalin kinevezése révén véglegesen győzedelmeskedett Magyarországon az a koncepció, amely tagadja a „*cigánykérdés*” létét. Az új miniszter – akihez a Miniszterelnöki Hivatalból átkerült a „romakérdés” – politikai elképzelése szerint az esélyegyenlőségi politika kezeli – a fogyatékosokkal és a nőkkel együtt – a romák helyzetét is. A teljesen különböző típusú problémákkal küszködő, más és más megoldásokat igénylő csoportok *egy közösséggé* tétele sikertelenségre ítélte a politikát, s az egyébként sajátos módon hátrányos helyzetben levőket egymás ellen tudta fordítani a költségvetés elosztásakor.

Ebben a felfogásban készült el és került elfogadásra az évek óta hiányolt és az Európai Unió által is elvárt ún. *antidiszkriminációs törvény* (2003. évi CXXV. törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról). Ebben ugyan pótolta a jogalkotó a régió adósságát és meghatározásra kerültek a diszkrimináció fajtái, ám e pozitívum mellett ugyanakkor súlyosan problematikus is a törvény, mivel a romákat sújtó kiterjedt *diszkriminációs gyakorlat* a mozgássérültek ügye és a nemi identitás kérdése mellé lett besorolva. Nem beszélve arról, hogy nem jött létre az az intézményrendszer, amely feltárná és szankcionálná a kirekesztő magatartást. Létrejött tehát egy szükséges jogszabály, *hatásos szankciórendszer nélkül*.

Sajnos 2003-ban még rosszabbul járt a *kisebbségi törvény* új koncepciójának ügye. A kisebbségi választások, valamint a kisebbségi önkormányzatok működése során tapasztalt, sokszor lehetetlen helyzetek arra ösztönözték a jogalkotókat, hogy felgyorsítsák a reformot. A kisebbségi névjegyzék, a passzív és aktív választójog azonban hosszú viták sorát nyitotta meg. Elkészült ugyan egy újabb törvénytervezet, de parlamenti elfogadására nem került sor.

A 2002. évi kormányváltás után létrehozott roma-intézményrendszer folyamatosan erodálódott. A Romaügyi Tanács a 2003-as év során fokozatosan protokolláris testületté vált, a Romaügyi Hivatal pedig – amely az eredeti szándékok szerint stratégiai tervezéssel foglalkozó és irányító szervezet az államigazgatásban – kezdettől fogva ingatag alapokon állt. A stratégiai tervezés során ugyan új szemléletű program alakult ki, mely megvalósítása esetén minőségi előrelépést jelenthetett volna a romák

számára, de a tárcaközi egyeztetések folyamán világossá vált, hogy ennek kivitelezése a bevezetőben jelzett problémák miatt lehetetlenné vált. Egy ilyen átfogó programot ugyanis csak teljes feladat- és forráskoncentráció segítségével lehetne megvalósítani. Ehhez azonban a politikai akarat hiányzott. A szaktárcák a korábbi gyakorlatot kívánták folytatni, melynek során maguk határozzák meg milyen, a romák számára is elérhető programot kívánnak megvalósítani és erre milyen anyagi forrást biztosítanak saját költségvetésükből. Az évtizedes sikertelen és beidegződött legegyszerűbb gyakorlat kapott további politikai támogatást. Egyre inkább eluralkodott az a felfogás, miszerint „cigánykérdés márpedig nincs”. Ez, a kormányzati szinten egyre elfogadottabbá váló politikai felfogás eleve eredménytelenségre kárhoztat[RTF annotation:]valamire minden olyan intézményt és programot, amely kifejezetten csak a romákat célozza meg, s az ilyen típusú intézkedéseket egyfajta szegregációs folyamat részének tekinti. Az úgynevezett esélyegyenlőségi politika lép előtérbe, amelyben nincs külön cigányokkal foglalkozó program, hanem a megoldandó kérdéskörök egyikeként kezelik a romakérdést. Ez a politikai gondolkodás a Romaügyi Hivatal teljes csődjét jelentette. Stratégiai programjait nem tudta megvalósítani, a hivatalt egyre inkább „bedarálta” az államigazgatás.

Mindezek következtében a kormányzati romapolitikát látványos, de a romák tömegeit nem érintő kérdések határozták meg. 2003 végére megpecsételődött a Romaügyi Hivatal sorsa. Létrejött az Esélyegyenlőségi Kormányhivatal, aminek egyik főigazgatóságához rendelték a romaügyet, tulajdonképpen főosztályi szinten. Ez legalább olyan rossz döntés, mint amikor az előző kormány idején az Igazságügyi Minisztériumhoz rendelték a cigánykérdést. A romapolitikai államtitkárság ebben a helyzetben közjogilag még inkább légyeres térbe került. Ám ha „nincs romaügy”, ez a helyzet törvényszerűen bekövetkezik. Berki Judit, a Romaügyi Hivatal államtitkár-helyettesi rangú vezetője nem kívánt tovább asszisztálni a kialakult helyzethez, lemondott pozíciójáról. Ezzel a kormányváltás után kormányzati szinten biztatóan induló romaügy kezelését sikerült ellehetetleníteni.

Természetes következménye az eseményeknek, hogy mind az államigazgatásban szereplők a kormányzati struktúrában belül, mind a kormányzati struktúrában szerepet kapott figurák és az Országos Cigányönkormányzat vezetői között folyamatos az egymásnak feszülés, a szerepkeresés, illetve a szereptévesztés. Így válhattak 2003-ban a

magyarországi romák a látványos mediatizálás ellenére a belpolitikai játszmák veszteseivé. Az 500-600 ezres magyarországi romaközösség helyzete pedig érdemben inkább romlott, mint javult.

A Jelentés – 2003 a fent leírt folyamatokat mutatja be.

Budapest, 2004. november 29.

Törzsök Erika

I. VÁLOGATÁS

A MAGYARORSZÁGI ROMÁKAT ÉRINTŐ 2003-AS ESEMÉNYEKBŐL¹

Január

Az általános iskolások közül minden tizedik roma származású. E gyermekeknek több mint egyharmada cigánytöbbségű osztályba jár. Majdnem minden ötödik iskolás roma gyerek legalább enyhe fokban értelmi fogyatékosnak minősül. Az Oktatási Minisztérium a jövő tanévtől bevezetendő integrációs normatívával a rendszer alapjaihoz nyúlna hozzá, hogy az elkülönülést az együttnevelés váltsa fel.

Havonta negyven-ötven magyar roma család tér vissza Kanadából. Ők azok, akik az elmúlt fél évtizedben vándoroltak ki, és nem kaptak menedékjogot, letelepedési engedélyt az észak-amerikai országban. Egyes adatok szerint legalább ötezer magyar állampolgár folyamodott a kanadai hatóságokhoz menekült státuszért. Közülük vagy háromszázan tudták meggyőzni az ügyekben vizsgálódó szerveket. A többieket gazdasági menekültnek nyilvánították, és hazairányították a kanadaiak. Annak idején a magyar hatóságok olyan ígéretet tettek, hogy minden segítséget megadnak a hazatelepülőeknek.

Az ENSZ Fejlesztési Ügynöksége (UNDP) és a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) által készített elemzés szerint az Európai Unióba készülő Csehország, Szlovákia, Magyarország, Bulgária és Románia cigány lakossága a világ legszegényebb övezetének, Fekete-Afrikának a szintjén tengődik. Minden tizedik roma folyamatosan, minden második gyakran éhezik, nincs egészséges ivóvizük, a gyerekek súlyosan alultápláltak, oktatási esélyük csekély, ezért munkavállalási lehetőségeik akkor se nagyon volnának, ha nem érné őket hátrányos megkülönböztetés a származásuk miatt is. A viszonylag magas születési arányszám mellett elképesztően nagy a gyermekhalandóság, alacsony a várható élettartam, és bár maguk a romák „tűrhetőnek” mondják egészségi állapotukat, az valóban katasztrofális. Többszörös hátrányuk és sokszoros társadalmi csapdahelyzetük da-

¹ A válogatás a Népszabadság, a Romapage és a Rom.net internetes archívuma alapján készült

cára azonban csaknem felük még így is alkalmanként vagy rendszeresen dolgozik, de többnyire a fekete- vagy a szürkeshektorban. Jövedelmük azonban olyan csekély (a segélyekkel együtt is), hogy több mint felét napi túlélésre kénytelenek fordítani. Ha nagyon megszorulnak, csak uzsorakamatra kapnak magánkölcönt. A legszegényebb cigányok – állítja a tanulmány – még a gazdagabb romáktól sem kapnak segítséget. Alakul viszont „osztályszolidaritásuk” a legszegényebb nem cigányokkal. A közkeletű előítélettel ellentétben, a romák óriási többsége csak valódi végszükségben, létfenntartása érdekében lop és koldul, szégyellve és elítélve magát, hogy erre kényszerült. Valójában a romák zöme be akar illeszkedni (integrálódni) a társadalomba, miközben – mint minden kisebbség – elutasítja a feloldódást, az azonosság elvesztését (az asszimilációt).

Az újonnan felálló Országos Cigány Önkormányzat (OCÖ) 53 mandátumából 52-t a Demokratikus Roma Koalíció (DRK) jelöltjei szereztek meg a január 11-ei elektori gyűlésen, miután – egy kivétellel – csupán e szervezet indulói kerültek fel a szavazólapra. A DRK-képviselőkön kívül csak a Magyarországi Cigányok Demokratikus Szövetségének bejegyzés alatt álló elnöke, Farkas Elemér jutott be az önkormányzati testületbe. A gyűlésen – amelynek helyszínén mintegy 2700 elektor regisztráltatta magát – 1347-en járultak az urnákhoz szombaton késő éjszaka. A Lungo Drom (LD) nem vett részt a voksoláson: szimpatizánsai előzőleg elhagyták a termet és hazautaztak, mert az Országos Választási Bizottság (OVB) megalapozatlannak találta és elutasította a gyűléssel kapcsolatos panaszait. A legtöbb szavazatot az OCÖ eddigi elnökhelyettese, Pálfi Miklós kapta, a DRK elnökjelöltjei közül Kövesi Vilmos a harmadik, Horváth Aladár a huszonhatodik helyen végzett. Az eredményhirdetést követő vasárnap hajnali sajtótájékoztatón Horváth Aladár az eddigi egypártrendszerű, személyi kultuszra épülő, „basáskodó” cigány önkormányzati rendszer helyett demokratikus szisztémát ígért, az őszinte beszéd, az emberi hang fontosságát emelve ki a most megkezdődött „roma rendszerváltásban”. Kövesi Vilmos arról beszélt: az új országos önkormányzat a mindenkori kormányzattal szoros kapcsolatot tartva tevékenykedik majd a magyarországi cigányság érdekében.

A Legfelsőbb Bíróság (LB) határozatával megsemmisítette az Országos Választási Bizottságnak az Országos Cigány Önkormányzat választásának eredményét jóváhagyó határozatát, és elrendelte a választás megismételtetését. Az LB a Lungo Drom választási

koalíció által benyújtott kifogást elbírálva megállapította: a választásra jogosult 4592 elektorból az OCÖ tagjait megválasztó elektori gyűlésen a szavazáskor 1347-en vettek részt, ezért az elektorok gyűlése határozatképtelen volt.

A megismételt országos cigány elektori gyűlés tiszta és törvényes lebonyolításának érdekében Farkas Flórián fideszes országgyűlési képviselő, a Lungo Drom koalíció elnöke kormánybiztos kinevezését kérte Medgyessy Péter miniszterelnöktől. A Lungo Drom elnöke részletes szabályozást tart szükségesnek a választási visszaélések megelőzése érdekében. A politikus szerdán levélben tájékoztatta kéréséről a kormányfőt. Farkas Flórián azzal indokolta kérését, hogy „nem kíván sorozatos törvénysértésekhez, csalásokhoz asszisztálni”. Ha nem ismétlődnek meg az általuk az előző voksolás során kifogásolt események, március 1-jén, a megismételt elektori gyűlésen nem vonulnak ki a tanácskozásról – szögezte le a Lungo Drom elnöke. Farkas Flórián levélében javasolja: a „lehetséges tömegmanipuláció elkerülése” és az esélyegyenlőség biztosítása érdekében az elektorokat a gyűlés helyszínére szállító buszok csak a megyeszékhelyekről induljanak, egyenesen a tanácskozás színhelyére szállítsák az elektorokat, és a buszok menetrendjéről legalább nyolc nappal előre tájékoztassák az érintetteket. Farkas továbbá azt kéri, hogy a gyűlés helyszínén valamennyi – szám szerint négy és fél ezer – elektor számára biztosítsanak ülőhelyet, az általuk elfoglalt szektorba csak „ellenőrző pontokon” keresztül lehessen bejutni, a nagy országos cigány szervezetek által egyenlő számban meghívott VIP-vendégek pedig „jól elkülönített helyen” legyenek a teremben. A regisztrációnál és a szavazatok számlálásánál vegyenek részt a megfigyelők, akik nem lehetnek elektorok – indítványozza Farkas Flórián. A politikus fontosnak tartja azt is, hogy a választásra érkezőket személyi igazolvány és személyi azonosító jel alapján vegyék nyilvántartásba, osszák szét közöttük az ülés rendjét, az elektorokat „tájékoztassák arról, hogy a terembe befolyásolásra alkalmas megkülönböztető jelzést nem vihet be, nem viselhet”. A Lungo Drom elnöke felveti azt is, hogy az ülés ideje alatt a büfé ne tartson nyitva, vagy csak a szünetekben működhessen. Javasolja, hogy nyílt szavazásnál szektoronként két személy számolja meg a voksokat mindaddig, amíg azonos eredményre nem jutnak. Titkos véleménynyilvánítás előtt pedig a levezető elnök ellenőrizze a gyűlés határozatképességét. „Magyarország minden demokratikusan gondolkodó, a demokrácia iránt elkötelezett polgárának érdeke, hogy a március

1-jére kiírt választás törvényes, tisztességes legyen, annak eredményét senki se kérdőjelezhesse meg” – írja Farkas Flórián a kormányfőhöz intézett levelében.

Február

Kérdéseket intézett Farkas Flóriánhoz, a Lungo Drom elnökéhez a Demokratikus Roma Koalíció. A koalíció vezetői – Horváth Aladár, Kolompár Orbán és Kövesi Vilmos – szerint a Farkas Flórián vezetésével működő Országos Cigány Önkormányzat tavaly közel egymilliárd forintos költségvetési támogatásban részesült. Az egyik kérdés így szól: „Mikor kaphat tisztességes tájékoztatást a közvélemény a támogatás felhasználásáról?” A Demokratikus Roma Koalíció vezetői arra is kíváncsiak, hogy hol volt a Lungo Drom a tömeges kilakoltatásokkor, hány alkalommal lépett fel a cigány embereket ért rasszista támadások, kirekesztő intézkedések ellen. A szövetség szerint az OCÖ 300 millió forintot szánt szociális lakások építésére, Farkas Flórián pedig húszmilliós elnöki kerettel rendelkezett. A roma koalíció az említett összegek felhasználásáról is szeretne tájékoztatást kapni. Farkas Flórián nemrégiben tett kijelentései kapcsán hangsúlyozták: a január 11-én tartott cigány electori gyűlésen az OVB állásfoglalása alapján nem volt csalás, az eddigi jogértelmezés szerint a Demokratikus Roma Koalíció törvényes keretek között nyerte meg a választást. A Legfelsőbb Bíróság sem a csalásra vonatkozó vádak alapján ismételteti meg a választást, hanem a szavazáskor előállt határozatképtelenség miatt, amely a Lungo Drom kivonulása miatt következett be. A Demokratikus Roma Koalíció úgy ítéli meg, hogy gyökeres reformra szorul a kisebbségi önkormányzati rendszer, ugyanakkor közérdeknek tekintik, hogy Farkas Flóriánt eltávolítsa az Országos Cigány Önkormányzat éléről.

A Demokratikus Roma Koalíció a szegregáció felszámolását, a romák társadalomba integrálását tekinti alapvető céljának. A márciusi országos cigány önkormányzati választásra készülő szövetség győzelme esetében három éven belül szanálná a cigánytelepek harmadát. „A tudomány már kidolgozta, hogy mit kellene tenni a romák felzárkóztatásáért, már csak el kellene kezdeni a megvalósítást” – jelentette ki a DRK három vezetőjének egyike, Horváth Aladár. A tömörülés elnökjelölt nélkül vág neki a március 1-jei országos cigány önkormányzati választásnak. Kolompár Orbán a lakhatással kapcsolatos elképzelések kapcsán elmondta, a Farkas Flórián vezette OCÖ lakásépítési programjára

szánt 300 millió forintból eddig csak 48 milliót költött el a testület cége. Kolompár bízik benne, ezt az összeget európai uniós forrásokból meg lehet triplázni. Kolompár kitért az ország 460, közel 100 ezer embernek otthont adó gettójának felszámolására is: „A telepeken el kell dózerolni a házakat, helyükbe emberi életre alkalmas lakásokat kell építeni” – fogalmazott. A hat éve elfogadott középtávú kormányprogram putrisort szanáló pontjának végrehajtásáról a kormány azóta még egy rendelettervezetet sem fogadott el. Horváth Aladár kormányfő-tanácsadó tájékoztatása szerint szakmai terveikről egyeztetni kívánnak a kormánnyal, hogy három éven belül a putrisorok legalább harmadát felszámolják. A szövetség roma szociális segítők hálózatát szeretné kiépíteni, az asszisztensek tartanak a helyi iskolával, önkormányzattal és szociális intézményekkel a kapcsolatot. Horváth Aladár úgy véli, konszolidációs programra van szükség az adósságcspádba került családok támogatására. A roma vezető közölte: győzelmük esetén az új OCÖ minden eszközzel fellép majd a roma gyerekek iskolai elkülönítése ellen.

Farkas Flórián, a Lungo Drom elnöke a Legfelsőbb Bíróság által érvénytelennek nyilvánított országos cigány önkormányzati választás után arra kérte a kormányfőt, hogy a megismételt voksolás törvényességének garantálására nevezzen ki kormánybiztost. Medgyessy Péter válaszelevelében kijelentette: a kormány nem terjeszkedhet túl a törvényben meghatározott feladatain, így nem teljesítheti Farkas Flóriánnak, a Lungo Drom elnökének kéréseit. A kabinet sem kormánybiztos kinevezésével, sem a szavazás lebonyolítására vonatkozó technikai szabályok előírásával nem befolyásolhatja a választás törvényességét. A miniszterelnök ugyanakkor felkérte az Országos Választási Iroda felügyeletét ellátó belügyminisztert, hogy az iroda vizsgálja meg a Lungo Drom egyéb javaslatait, és – ha a jogszabályok lehetővé teszik – hasznosítsa azokat. „Meggyőződésem, hogy minden, a választás előkészítésében közreműködő közigazgatási szerv szigorúan a törvényesség talaján állva fog eljárni. A demokrácia azonban ennél többet kíván, azt, hogy a választásra jogosultak vegyenek részt a szavazásban és felelősen, higgadtan döntenek. Így tegyék lehetővé az önkormányzat létrejöttét” – írta a kormányfő.

A roma lakosság rászorultsági mutatója a teljes lakossághoz képest háromszoros, miközben önkormányzati támogatottsága négyszeres, így például valamivel nagyobb arányban foglalkoztatják a cigány embereket – társadalmilag egyébként nem túlságo-

san megbecsült státuszú – közhasznú munkásként. Mindez abból a kutatásból derül ki, amelyet a Tárki végzett a Települési Önkormányzatok Országos Szövetsége megbízásából. A felmérés szerint a cigány lakosok inkább azokon a településeken élnek a teljes lakossághoz képest nagyobb szegénységben, ahol arányszámuk kisebb. A kutatás a szociális egyenlőtlenségeket vizsgálva úgy találta, hogy azokon a településeken, ahol a romák aránya két százalék alatt marad, a cigány gyerekeknek fele akkora esélyük van más, a községen vagy városon kívüli iskolába kerülni, mint a teljes lakosság esetében. Ennél nagyobb arány esetében ugyan nő a távolibb iskolába járás esélye, de soha nem éri el az átlagos mobilitást, azaz a cigány gyerekek mindig kisebb arányban tudnak más, szüleik által választott iskolákba eljutni, mint kortársaik. A felmérés szerint az egyenlőtlenségi adatokat nem befolyásolja az adott település nagysága sem. Érdekesség, hogy az említett két százalék mint határszám többször is megjelenik a romákkal kapcsolatban végzett kutatás során. Így például az etnikai konfliktusokat vizsgálva kiderült, hogy a roma lakosság két százalék alatti aránya esetében viszonylag ritka az ellentét megjelenése, míg a fölött „hirtelen megugrik”. Az önkormányzati vezetők véleményére alapozott megállapítás szerint nemcsak a romák számával, illetve arányával, hanem a település méretével is egyenes arányban nő a lakosságon belüli konfliktusok esélye. A kutatók „erős összefüggést” mutattak ki a romák településen belüli elhelyezkedése és a konfliktusok gyakorisága között is. E szerint a telepi, szegény körülmények között élő cigányok esetében gyakoribb a társadalmi ellentét, mint a település belsejében, jobb körülmények között élőket esetében. A felmérés készítői a megkérdezett önkormányzati szakemberek becslései alapján 8,8 százalékosra teszik a cigány lakosság vizsgált településeken belüli arányát.

Március 1-jén kezdődik Budapesten, a Hungexpo B pavilonjában a megismételt országos cigány önkormányzati választás. Az első, 2003. január 11-én rendezett roma elektori gyűlés eredményét az Országos Választási Bizottság jóváhagyta, de a Legfelsőbb Bíróság helyt adott a helyszínről kivonuló Lungo Drom panaszának, és elrendelte a választás megisméltését. Az LB a leadott szavazatok számára hivatkozva állapította meg, hogy az új testület megválasztásakor az „elektorok gyűlésén a megválasztott elektorok kevesebb mint fele vett részt, így az elektorok gyűlése már nem volt határozatképes”. Az OVB ezt követően született állásfoglalása értelmében viszont a leadott szavazatok számának

nem feltétlenül kell elérnie a határozatképességhez szükséges ötvenszázalékos arányt. Amennyiben a második választás is sikertelennek bizonyul, négy évig országos önkormányzat nélkül marad a cigányság. Kérdés, mi történik, ha az elektori gyűlés végig határozatképes lesz, de a szavazatok száma mégis elmarad az ötvenszázalékos aránytól. A Legfelsőbb Bíróság végzése vagy az OVB állásfoglalása alapján kell eljárni? Rytkó Emília, az Országos Választási Iroda vezetője ez ügyben nem kívánt véleményt nyilvánítani, mint mondta, az OVB „bölcös döntésén” múlik, hogy miként határoz. A technikai részleteket ismertetve Rytkó Emília felhívta a figyelmet, hogy a szombati választásra érkező vidéki elektorok – csakúgy, mint januárban – térítésmentesen vehetik igénybe a tömegközlekedést. A vasúton utazók a meghívólevél felmutatása után kaphatnak ingyenes vonatjegyet, ezenkívül minden megyeszékhelyről buszok szállítják a résztvevőket a fővárosba. Kis híján száz – egész pontosan 95 – busz áll a roma elektorok rendelkezésére. A megismételt választáson nem csupán érkezéskor regisztrálják az elektorokat, a távozókat is nyilvántartják majd. Ily módon pontosan lehet tudni, hogy az adott időpontban hány elektor tartózkodik a teremben – hangsúlyozta Rytkó Emília. Hozzátette, hogy a Legfelsőbb Bíróság elvárásainak eleget téve az OVB úgy döntött: a gyűlés kezdetekor regisztrált létszámon kívül az is bekerül a választásról szóló jegyzőkönyvbe, hogy az érdemi szavazás megkezdésekor hány roma elektor volt jelen. A levezető elnökök személyéről, a szavazatszámoló bizottság tagjairól és a jelöltekről nyílt szavazással döntenek az elektorok. A januári gyakorlattól eltérően a nyílt szavazáson nem a meghívóval, hanem a helyszínen kapott külön kártyával voksolhatnak a résztvevők – említett még egy változtatást Rytkó Emília. Az új Országos Cigány Önkormányzat képviselőiről továbbra is az eddigi szokott módon, titkosan szavaznak az elektorok.

Március

A Demokratikus Roma Koalíció fölényes győzelmet aratott a hét végén tartott, megismételt cigány elektori gyűlésen. A Lungo Drom listájáról csak két jelölt – Farkas Flórián és ifj. Bogdán János – került be az 53 fős új Országos Cigány Önkormányzatba. A vasárnap hajnalban kihirdetett eredmény szerint Horváth Aladár kapta a legtöbb szavazatot. Farkas Flórián eddigi elnök gratulált a győzteseknek. Magas részvételi arány és nyugodt légkör jellemezte a szombaton megismételt országos cigány önkormányzati választást. Az első,

2003. január 11-én tartott elektori gyűlésről a Lungo Drom kivonult, a Legfelsőbb Bíróság pedig határozatképtelenségre hivatkozva megsemmisítette a Demokratikus Roma Koalíció elsőpró sikerét hozó eredményt. Az új elektori gyűlést március 1-jére írta ki az Országos Választási Bizottság. A Legfelsőbb Bíróság döntése értelmében az elektoroknak nem csupán a gyűlés megkezdésekor, hanem a szavazáskor is határozatképes – ötvenszázalékos – arányban kellett jelen lenniük. Legelőször is tehát az volt a kérdés, hogy érvényes lesz-e a választás, vagy négy évig országos képviselő nélkül maradnak a magyarországi romák. A csaknem 4600 szavazásra jogosult elektorból januárban 2685-en regisztráltatták magukat a gyűlésen, most csaknem háromezren, pontosan 2993-an. Ez a szám mintegy 65 százalékos részvételi arányt jelent. A hivatalosan meghirdetett időpontnál jóval később, szombaton kora délután kezdődött a választási procedúra a Hungexpo B pavilonjában. A Demokratikus Roma Koalíció elektorai ezúttal is fehér sálát viseltek, de a szocialista pártra utaló piros szegfűt – szemben az előző választással – nem lehetett látni. A korábbi kaotikus jeleneteket elkerülendő a Lungo Drom szövetsége és a Demokratikus Roma Koalíció előre meg egyezett a levezető elnökök, valamint a szavazatszámoló bizottság tagjainak kilétéről. A megállapodást betartva a két nagy szövetség kölcsönösen megszavazta a javasolt személyeket. A „látható többség” miatt nem számolták meg a voksokat, így a januári rendezvénytől eltérően az sem derülhetett ki, hogy melyik tábor hívei vannak számbeli fölényben. A Lungo Drom és a Demokratikus Roma Koalíció mellett egy új szerveződés, a független elektorok támogatására számító Harmadik Erő Szövetség is megjelent a színen. A jelöltállítás gyorsan és rendben zajlott. A szavazólapra 150 elektor neve került alfabetikus sorrendben. A Lungo Drom és a Demokratikus Roma Koalíció 53-53 jelöltjén kívül a Pálfi Miklós vezette Harmadik Erő Szövetség 35 jelöltje, valamint kilenc, egyik szerveződéshez sem kötődő elektor került. Meglepetést csak az okozott, hogy Raduly József, a 100 tagú cigányzenekar vezetője – aki a Harmadik Erő Szövetség színeiben indult – a jelen lévő elektoroktól nem kapta meg a jelöltté váláshoz szükséges tízs százalékos támogatást. Az új Országos Cigány Önkormányzat összetételéről döntő titkos szavazás megkezdésekor a levezető elnök a számítógépes nyilvántartás alapján bejelentette, hogy 2832-en tartózkodnak a teremben, a gyűlés tehát határozatképes. Este kilenc óra körül osztották ki a szavazólapokat. Az urnazárás előtt még nőtt a résztvevők száma, végül 2869-en szavaztak. Ily módon az a vita is oka fogyottá vált, hogy mi történik akkor, ha a szavazatok száma nem éri el a határozatképes arányt. A vasárnap hajnali órákban ismertetett eredmény szerint a Demokratikus

Roma Koalíció listáján szereplő politikusok fölényes győzelmet arattak: az országos cigány önkormányzati testület 53 képviselői posztja közül 51-et szereztek meg. A fennmaradó két mandátumot Farkas Flórián és a Lungo Drom egy másik jelöltje, ifj. Bogdán János töltheti be. (Ahogyan az 1995-ös és az 1999-es országos cigány elektori gyűlés után, úgy most is el kell mondani, hogy a valóságban nem volt ilyen tekintélyes a különbség. A kislistas rendszer szabályai szerint tartott választás azonban nem teszi lehetővé, hogy arányos képviselet jöjjön létre.) A legtöbb szavazatot – 1537-et – Horváth Aladár kapta. Ami a Demokratikus Roma Koalíció másik két vezetőjét illeti: Kolompár Orbán 1391 vokssal a kilencedik, Kövesi Vilmos 1365 támogatóval a huszadik lett. A Farkas Flóriánra leadott 1109 szavazat az utolsó előtti, 52. helyre volt elég. A Demokratikus Roma Koalíció vezetői és megválasztott képviselői a színpadról mondtak köszönetet a választás során fegyelmezetten és türelmesen viselkedő elektoroknak. Horváth Aladár kijelentette, hogy a veszteseknek nem kell sem boszorkányüldözéstől, sem kirekesztéstől tartaniuk. Horváth Aladár – Kolompár Orbánnal és Kövesi Vilmostal együtt – hangsúlyozta, hogy az új Országos Cigány Önkormányzat minden tőle telhetőt megtesz majd a magyarországi romák képviselete érdekében. A szegénység enyhítéséért indított programokkal ugyanakkor nemcsak a cigányok, hanem minden rászoruló magyar állampolgár helyzetét javítani kívánják. Egyelőre nincs jele annak, hogy a Lungo Drom óvást nyújtana be. Farkas Flórián, aki az eredményhirdetéskor is a Hungexpo területén, de egy másik épületben tartózkodott, újságíróknak nyilatkozva gratulált a győzteseknek. Kérdésünkre elmondta, hogy „minden bizonnyal” részt vesz az Országos Cigány Önkormányzat munkájában. Az új országos testület azt követően tartja meg alakuló ülését, hogy a megválasztott cigány képviselők átveszik megbízólevelüket. Az elnöki poszt elnyerésére – bár e tisztségre a Demokratikus Roma Koalíció hivatalosan nem nevezett meg jelöltet – Horváth Aladár a legesélyesebb.

Jóváhagyta az országos cigány elektori gyűlés jegyzőkönyvében foglalt választási eredményt az Országos Választási Bizottság. A döntéshozatalt megelőzően Ficzer Lajos, az Országos Választási Bizottság elnöke arra emlékeztetett: a tanácskozással kapcsolatban nem érkezett panasz vagy kifogás. „Mint azt tapasztalhattuk, a gyűlés rendben, a jogszabályokban foglaltaknak megfelelően zajlott le” – tette hozzá Ficzer, aki emlékeztetett arra is, hogy a tanácskozás mindvégig határozatképes volt, a részvételi arány pedig folyamatosan meghaladta a 60 százalékot.

Horváth Aladárt választotta a testület elnökévé alakuló ülésén az Országos Cigány Önkormányzat. A voksoláson – a jelölt tartózkodása mellett – 31-en támogatták Horváth Aladárt, a Demokratikus Roma Koalíció egyik vezető személyiségét; ügyvezető elnökké, hasonló arány mellett, Kolompár Orbánt, a Magyarországi Cigány Szervezetek Fórumának elnökét választották. A szavazást megelőzően az ülésről kivonultak a Cigány Szervezetek Országos Szövetsége (CSZOSZ) színeiben az 53 fős testületbe került tagok, mivel – Kövesi Vilmos alelnök közlése szerint – az ülés összehívását jogsértőnek tartották. A voksolást követően Horváth Aladár – megköszönve a támogatást – úgy nyilatkozott, azt remélte, hogy az alakuló ülésen, hónapok megfeszített munkája után végre nyugvópontra juthatnak az OCÖ ügyei, s minden tag jelenlétében választhatnak majd elnököt. Mint mondta, levélben fordul a CSZOSZ vezetőihez, egyeztetést kezdeményezve velük annak érdekében, hogy az OCÖ elnökségében ez a szervezet is rendelkezzen képviselővel. A leglényegesebb feladatok közé sorolta a roma gyermekek többségi társadalomhoz tartozókéval egyenlő oktatási feltételeinek megteremtését, az állástalanok munkához juttatását, az emberhez méltó lakhatási feltételek biztosítását, kiemelve: céljuk, hogy e vívmányokat a rossz helyzetű, de nem roma magyar állampolgárok is megkapják.

A Cigány Szervezetek Országos Szövetsége törvénytelennek tartja a lezajlott cigány önkormányzati elnökválasztást, ezért óvást nyújt be a szavazás miatt. Kövesi Vilmos, a Cigány Szervezetek Országos Szövetségének elnöke bejelentette, megóvja az Országos Cigány Önkormányzat elnökválasztását. A választással kapcsolatban Kövesi szerint több kérdés is jogi problémákat vet fel: egyrészt a meghívókat nem az előírt nyolc, hanem mindössze az ülés előtt három nappal küldték ki az új OCÖ tagjainak, másrészt azokra rányomtatták az ő nevét is, beleegyezése nélkül. A szerdai elnökválasztáson kialakult feszültség csütörtökre sem csillapodott: reggel az egyik képviselő bántalmazta képviselőtársát, akit jelenleg is kórházban ápolnak. A kifogások alapján a CSZOSZ szakértői – köztük Kolláth György alkotmányjogász – megvizsgálva az OCÖ Szervezeti és működési szabályzatát, arra a következtetésre jutottak: az abban foglaltak szerint benyújtható óvás a szerdai döntés ellen. A CSZOSZ szintén tagja volt annak a választási szövetségnek, a Demokratikus Roma Koalíciónak, amely a március elsejei megismételt cigány önkormányzati választáson elsöprő győzelmet aratott. A DRK tagjai között már a választás előtt is vita alakult ki arról, melyik szervezet adja az önkor-

mányzat elnökét. Az önkormányzat szerdai alakuló ülésén – ahonnan a CSZOSZ képviselői kivonultak – végül a Roma Parlament politikusát, Horváth Aladárt választották meg elnöknek. Az egyik szerdán megválasztott alelnök már bejelentette: lemond frissen szerzett posztjáról. Közleményében így fogalmaz: „A tegnapi napon megtartott Országos Cigány Önkormányzat alakuló ülésén nem értettem egyet azzal, hogy a kialakult helyzetben a kivonulás a megoldás, viszont a megválasztott új OCÖ megosztottsága miatt a szervezetben nem kívánok vezető szerepet betölteni, ezért lemondok az alelnöki tisztségemről. Bátonyterenye, 2003. március 13. Szomora Szilárd OCÖ-képviselő” Az ügyet kommentálva Horváth Aladár, a tegnap megválasztott elnök a Roma Sajtóközpontnak (RSK) úgy nyilatkozott: megdöbbenették a történetek, és érthetetlennek tartja, hogy ekkora indulatokat tud kiváltani egy választási vereség. „Ez egy rendőrségi ügy, ugyanakkor politikai felelősség is terheli azokat, akik indulatok szításával, provokációval rombolják az új OCÖ-nek szavazott bizalmat.” Horváth felszólította minden képviselőtársát, hogy a politikai konfliktusokat békés úton rendezzék. „Nincs ok aggodalomra: néhány tucatnyian vannak csak, akik ilyen akciókkal több százezer roma erkölcsi méltóságát sem átallják veszélyeztetni” – mondta Horváth.

Április

Mohács és a környékbeli falvak cigány kisebbségi önkormányzatai petíciót küldenek Medgyessy Péter miniszterelnöknek, s azt kérik, hogy a kistérségben kezdődjenek közmunkaprogramok. Kovács István, a mohácsi cigány kisebbségi önkormányzat elnöke elmondta, hogy a városban élő munkaképes romák 80 százaléka nem talál munkát, így a település három és fél ezres cigánysága igen súlyos megélhetési gondokkal küzd. Az elmúlt másfél évben ezeken a gondokon enyhített egy közmunkaprogram, ami szinte folyamatosan biztosított némi szerény jövedelmet 50-80 családnak. Az idén viszont a munkaügyi tárca – forráshiányra hivatkozva – elutasította a mohácsi kisebbségi önkormányzat által kidolgozott közmunkaprogram-tervezetet. Ráadásul nem szerveznek közmunkát a környékbeli falvak romáinak sem, pedig azokon a településeken is nagy a munkanélküliség. A kistérség cigány önkormányzatai a kormányfőtől várnak segítséget. Ha a munkaügyi tárca továbbra is elutasítja a Mohács környéki romák foglalkoztatási igényét, akkor a kistérség cigány lakói egy hónapon belül lezárják és megbénítják Udvar községnél

a magyar–horvát közúti határátkelőt – mondta Kovács István. Hozzátette: tudják, hogy egy ilyen demonstráció törvényellenes, ám nélkülözésük és a kilátástalanság arra készíti őket, hogy vállalják a jogszabálysértésből adódó kockázatot.

Kiss Péter kancelláriaminiszter szavai szerint Magyarország belépésének az Európai Unióba jóval kevesebb vesztese lesz, mint a csatlakozás esetleges elmaradásának lenne. A csatlakozás új esélyeket ad a korábbi változásokhoz alkalmazkodni nem tudóknak, például a távmunka vagy a részmunkaidős foglalkoztatás révén – szögezte le a Miniszterelnöki Hivatal vezető miniszter, aki kitért arra is, hogy az uniós csatlakozást követő három évben körülbelül annyian mehetnek külföldre dolgozni, mint jelenleg, ám ezt már legális formában tehetik. Horváth Aladár, az Országos Cigány Önkormányzat elnöke soha korábban nem volt esélyt lát arra, hogy a modernizáció vesztesei ne a romák legyenek. Magyarország úgy lehet emelkedő nemzet, hogy a leginkább emelkedésre szoruló romák is benne vannak – fogalmazott. Az OCÖ elnöke a legfontosabb feladatok között említette a roma gyerekek visszavezetését a „normális oktatási rendszerbe”, valamint a telepi szegregáció csökkentését. Kérdés nyomán kijelentette: nem tart a cigányok tömeges elvándorlásától a belépés után.

A nemzetközi romanap alkalmából tartott sajtótájékoztatót a Kossuth Klubban Kósáné Kovács Magda szocialista parlamenti képviselő, Teleki László, a Miniszterelnöki Hivatal cigányügyi államtitkára és Horváth Aladár, az Országos Cigány Önkormányzat elnöke. A helyszínen közölt adatok szerint 1971-ben, Londonban tartották az első cigány világtalálkozót, ahol 21 ország képviseltette magát. A résztvevők döntése értelmében világszerte április 8-án ünneplik a nemzetközi romanapot. A magyarországi romák közéleti aktivitásának növekedésére utalva Kósáné Kovács Magda hangsúlyozta, hogy felmérések alapján a cigányok ugyanolyan magas arányban vettek részt a legutóbbi parlamenti és önkormányzati választáson, mint a nem cigányok. Megfogalmazása szerint a cigányság kitermelte a maga politikai elitjét. A mostani kormányzat – tette hozzá – nem a cigányok helyett vagy a fejük fölött, hanem velük együttműködve akar javítani a romák helyzetén. Teleki László az uniótól a kirekesztés, egyebek mellett az oktatási elkülönítés megszüntetését reméli, míg a cigány közélet szereplőitől azt várja, hogy a fontos kérdésekben egységesen lépjenek fel. Horváth Aladár először lát lehetőséget arra, hogy össz-

hangba kerüljön a modernizáció, a romák felzárkózása és az emberi méltóság kiteljesedése. Kérte a roma választókat, hogy minél nagyobb arányban vegyenek részt a népszavazáson, és támogassák Magyarország uniós csatlakozását.

A világ egyetlen, 24 órában sugárzó roma rádiója, a Rádió C komoly anyagi gondokkal küzd. Teleki László elmondta, hogy Kerényi György, a rádió főszerkesztője a közelmúltban 30 millió forintos támogatást kért a cigányügyi államtitkárságtól. Teleki az intervenció keretéből hatmilliót bocsátott a Rádió C rendelkezésére, a fennmaradó összeget más kormányzati forrásokból kívánja előteremteni. Horváth Aladár bejelentette, hogy az Országos Cigány Önkormányzat gyűjtést kezd a Rádió C megsegítésére. A szóban forgó 30 millió forint csak időlegesen jelent megoldást. Kerényi György az MTI-nek eljuttatott közleményében felhívta a figyelmet: a Rádió C-nek 70 millió forintra lenne szüksége ahhoz, hogy az év hátralévő hónapjaiban működtesse az adót, és rendezze felgyülemlett adósságait.

A Rádió C főszerkesztője bejelentette: az összehúzott nadrágszíj ellenére is több mint ötvenmillió tartozást halmoztak fel, és még a túléléshez szükséges, egyébként tavaly decemberben megígért hatmilliót sem tudják kiimádkozni a kormánytól, úgyhogy egyelőre csak zenét sugároznak. De lehet, hogy rövidesen azt sem.

A roma fiatalok tizede egyáltalán nem végzi el az általános iskolát – derül ki abból a felmérésből, amelyet Babusik Ferenc pszichológus vezetésével a Delphoi Consulting kutató- és tanácsadó cég készített. A vizsgálat szerint a nem roma gyerekek 97 százaléka 15 éves korára befejezi alapfokú tanulmányait, a cigányok esetében ez az arány csak 70-75 százalék. A cigány és a nem cigány fiatalok között a továbbtanulást tekintve is nagy az eltérés. Az általános iskolát elvégzett romák több mint háromnegyede a csekély hasznosítható tudást nyújtó szakmunkásképzőkbe jut be, mindössze 15 százaléka kerül szakközépiskolába, gimnáziumban kevesebb mint hét százaléka folytatja tanulmányait. A nem roma diákoknak mintegy 47 százaléka kerül szakközépiskolába, csaknem ötödük – 18,5 százalék – gimnáziumba nyer felvételt. A vizsgálat eredményét összegző tanulmány szerint az érettségi nélküli szakmai végzettség a gyakorlatban a munkanélkülivé válás előszobája. Márpedig az általános iskolát befejezett roma fiataloknak csak 15-22 százaléka jut olyan közép-

fokú intézményekbe, amelyek jó esélyt kínálnak arra, hogy a diákok a későbbiekben képesek legyenek elhelyezkedni a munkaerőpiacon. A kutatók felhívták a figyelmet, hogy a roma tanulók aránya a nem romák esetében is erősen befolyásolja a középfok választását: azokban az általános iskolákban, ahol magas a cigány diákok száma, a nem cigány gyerekeknek az átlaghoz képest csak a fele tanul tovább gimnáziumban.

Szintén az általános iskolákban tanuló roma diákok helyzetét vizsgálta Havas Gábor, Kemény István és Liskó Ilona. Elemzésük könyv alakban is megjelent. Ebben az áll, hogy 1985 és 1996 között a gimnáziumi férőhelyek száma 40, a szakközépiskolai férőhelyeké 70 százalékkal nőtt, az általános iskolát végzettek száma viszont csökkent. A normatív finanszírozás miatt a pedagógusoknak egzisztenciális érdeke, hogy minél több tanulót vegyenek fel, és meg is tartsák őket. A könyv megállapítja: „A több helyre kevesebben jelentkeztek, s így jutott hely a roma gyerekeknek is. Kellett a gyerekek a középiskoláknak, s ilyen körülmények között még őket is elfogadták. Ugyanúgy, mint 30-40 évvel ezelőtt a roma munkásokat a bányákban és a kohókban. A tanulók létszámának biztosítása érdekében már a gyerekek felvételénél engedtek a korábban felállított követelményekből. Keserűen szólva, engedtek abból is, hogy fehér legyen a gyerek, de engedtek abból is, hogy tudjon valamit.” A korábbiakhoz képest tehát lényegesen több cigány fiatal tanul tovább, de a többségi társadalomhoz tartozók magasabb szinten tartanak az iskoláztatásban. A távolság az elmúlt évtizedekben nem csökkent a romák és a többiek között.

Május

A Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium 2003. július 31-i beadási határidővel pályázatot írt ki „cigánytelepeken előforduló környezeti ártalmak csökkentése” címmel. A pályázat háttéréül a kiíró intézmény szerint az szolgál, hogy „a magyarországi cigánytelepek környezeti állapota rendkívül elhanyagolt, ezért lehetővé kívánjuk tenni, hogy a helyi cigány önkormányzatok közmunka és közhasznú munka igénybevételével lakhatóvá tegyék környezetüket”.

A regisztrált munkanélküliek száma országos átlagban hatszázalékos, míg a roma kisebbség körében ez az arány eléri a hatvan százalékot. Idén a Foglalkoztatáspolitikai és

Munkaügyi Minisztérium a romák elhelyezkedését segítő programokra 10 milliárd forintot irányzott elő – közölte Csizmár Gábor, a tárca politikai államtitkára Békésen, a megyei munkaügyi központ által szervezett roma állás- és képzési börzén. Békés megyében tizennégy roma foglalkoztatásszervező menedzser állt munkába, hogy a nem regisztrált roma munkanélküliek bejelentkezését segítsék elő. Összesen 1685 ember részesült valamilyen támogatásban az akció során, amit Roma-Start programnak neveztek el – mondta Nagy Ágnes, a Békés Megyei Munkaügyi Központ igazgatója. Az eddigi sikereken felbuzdulva a programot folytatják és most már Roma-Start Plusznak nevezik. Az eddigi szolgáltatások mellett a roma menedzserek segítségével családsegítő hálózatot hoznak létre Békésben, és elsősorban pályaválasztási, munkavállalási tanácsadói tevékenységet végeznek. A békési sportcsarnokban megrendezett állás- és képzési börzén 41-féle szakképzési lehetőség, valamint közel 100 munkáltató által bejelentett 520 álláshely között válogatható mintegy ezer roma érdeklődő.

Etikátlan politikai magatartásáért és az átláthatatlan gazdasági tevékenységeikért lemondásra szólítja fel a Cigány Szervezetek Országos Szövetsége Horváth Aladárt, az Országos Cigány Önkormányzat elnökét. Kövesi Vilmos, a CSZOSZ alelnöke az MTI-nek pénteken elmondta: több képviselőtársával szeretné elérni, hogy az OCÖ május 29-re kitűzött közgyűlését mint rendkívüli tisztújító közgyűlést hívja össze a jelenlegi vezetés. Hozzátette: Horváth Aladár eddigi tevékenysége és a választások során nem tett eleget demokratikus, rendszerváltó ígéreteinek, ellenben konfliktust gerjesztett a Miniszterelnöki Hivatal Romaügyi Államtitkárságával, valamint több minisztériummal. „A magyarországi cigányságnak és a társadalomnak felelősen gondolkodó, a társadalmi békére elhivatott cigány vezetésre van szüksége, nem pedig hiteltelen programok mögé bújt, nem roma szakértőkre” – fogalmazott Kövesi Vilmos. Közölte, a CSZOSZ felszólítja Horváth Aladárt, hogy etikátlan politikai magatartása, valamint átláthatatlan gazdasági tevékenységei miatt azonnali hatállyal mondjon le.

Parázs vita bontakozott ki az Országos Cigány Önkormányzat legutóbbi ülése alkalmával a Horváth, illetve a Kövesi névvel fémjelzett platform között. A CSZOSZ vezetője a közelmúltban tett bejelentéséhez híven, az OCÖ csütörtöki ülésén, bizalmatlansági indítványt nyújtott be a szervezet elnöke, Horváth Aladár személye ellen.

Kövesi Vilmos a huszonegy fő által aláírt indítvány beadásának indokai sorában többek között megemlítette azt, hogy az elmúlt két hónapban, a választási megállapodásokkal ellentétben, nem volt a két platform között érdemi együttműködés. A CSZOSZ álláspontja szerint Horváth Aladár nem képviselte eredményesen a magyarországi roma társadalmat, nem történtek látványos előrelépési kísérletek. A vádakat elkerülendő Kövesi felhívta a figyelmet arra, hogy az általa megfogalmazott kritikának nincs jobboldali motiváltsága. A jobboldali politikai mentalitástól nyilvánosan is elhatárolódik. Ezt követően botránnyossá vált a hangulat. A CSZOSZ zárt ülés elrendelését kérte, illetve a bizalmatlansági szavazás titkos úton történő megejtését, amelyet azonban a közgyűlés nagyobbik része elutasított.

A Kövesi-féle platform szerint nem a megfelelő rendelkezéseket alkalmazták a szavazási rend során, ezért törvénysértő az – érintettsége okán Horváth Aladárt helyettesítő – ügyvezető elnök, Kolompár Orbán azon döntése, amely nyílt szavazásra bocsátotta a bizalmatlansági indítvány megtárgyalását. Véleményük szerint ezzel a Horváth-féle platform megakadályozta annak lehetőségét, hogy a roma képviselők ne pártpolitikai érdekek mentén, hanem meggyőződésük szerint szavazzanak, ezzel befolyásolva a bizalmatlansági határozat végeredményét. Horváth Aladár elutasította a vádakat, és az ülésen a következőképpen fogalmazott: „A tapasztalatok szerint az elmúlt két és fél hónap nem volt elegendő arra, hogy a CSZOSZ elfogadja azt a helyzetet, ami a választás végeredménye volt. Újabb próbálkozás történt arra nézvést, hogy azt a koalíciót, amely megnyerte a választásokat, szétrobbantsa. Gratulálok a CSZOSZ és a Lungo Drom egybekezeléséért. További sok sikert kívánok az ellenzéki tevékenységhez. Az MCF–Roma Parlament együttműködés kellően erős lesz ahhoz, hogy ezeket a nemtelen és alattomos vádakat visszaverjük. A cigány emberek érteni fogják, hogy mi ennek a mai ülésnek az üzenete a CSZOSZ részéről, illetve a mi részünkről mit jelent.” Az ügyvezető elnök a bizalmatlansági indítványt betervező képviselőcsoport megnyugtatósa érdekében felkérte az Országos Cigány Önkormányzat jogi szakértőjét a vitatott kérdésben való állásfoglalásra. Az állásfoglalás szerint Kolompár Orbán és a jelen lévő apparátus a vonatkozó rendelkezéseket maximálisan betartva járt el, s jogilag – a szervezeti és működési szabályzat jelenlegi előírásait tekintve – nem megalapozott az az álláspont, amely a titkos szavazás elrendelését kéri.

A regisztrált munkanélküliek száma országos átlagban hatszázalékos, míg a roma kisebbség körében ez az arány eléri a hatvan százalékot; a roma népességet sújtó munkanélküliség kezelése évekre való feladatot ad a kormánynak.

Június

Az Országos Cigány Önkormányzat a korrupciónak vagy a tisztátalan pénzügyeknek még a látszatát is igyekszik elkerülni – hangsúlyozta Horváth Aladár. Az eddig jogvédőként ismert roma politikus szerint a kormánynak komoly erőfeszítéseket kell tennie annak érdekében, hogy az uniós csatlakozás után ne induljon roma népvándorlás a nyugati országokba. Mint Horváth elmondta: „Ahogyan ígértük, romapolitikai rendszerváltást hajtunk végre. A Lungo Drom vereségével megbukott a mindenkori hatalomtól függő látszatpolitizálás, de gyors, radikális változásokkal nem tüntethető el nyomtalanul az a felfogás, ami eddig jellemezte az Országos Cigány Önkormányzatot. Korábban hallgatólagos megállapodás volt érvényben az egymást váltó kormányok és az úgynevezett roma elit között: mi adunk nektek pénzt, és nem ellenőrizzük, hogy mire költitek, cserébe ti nem bíráltok minket, és befogjátok a romák száját. Vége a bratyizások és az elvtelen alkuk világának, de képviselőtársaim egy része ezt nem akarja elhinni, még mindig nacionalista vajdarendszernek és üzleti vállalkozásnak tekinti a cigányügyet. Én pedig értékelvű politizálást akarok meghonosítani. A demokratikus kultúra hiánya is gondot okoz, sokan még nem sajátították el a legális jog- és érdekérvényesítés technikáit. Érthető. Az állam évszázadokon át perifériára szorította, törvényen kívüli megoldásokra kényszerítette a cigányságot. Most dől el, hogy a jelen kormányzat valóban az integráció történelmi perspektíváját kínálja-e a cigányságnak.”

A Rádió C pénteken arra kérte a médiahatóságot, hogy a műsorszolgáltatási szerződésében foglaltakkal szemben, további két hétig sugározhasson csak zenét; vagyis még mindig bizonytalan az anyagi gondokkal küszködő adó újraindulása. Kerényi György főszerkesztő közlése szerint eddig hétmillió forintnyi adomány érkezett hozzájuk, ebből még a munkatársak márciusi járandóságát sem tudták kifizetni. A Fővárosi Közgyűlés által létrehozott Pro Cultura Urbis Alapítványtól 3, a VIII. kerületi önkormányzattól 2, a munkaügyi tárcától 1,6 millió forint plusz áfát kaptak. Magyarország első roma rádiója –

anyagi nehézségei miatt – április 7-e óta szünetelteti műsorait, és csak zenét sugároz. A főszerkesztő akkori közlése szerint az adónak az idén – 60 millió forintos saját bevétele mellett – 50 millióra lenne szüksége adósságai rendezéséhez, és további 20 millióra ahhoz, hogy megnyugtatóan működhessen. A Magyar Rádió (MR) április 29-én hosszú távú stratégiai együttműködési megállapodást írt alá a Rádió C-vel a roma rádió anyagi gondjainak rendezésére, folyamatos működésének biztosítására. Az egyezmény értelmében az MR naponta legalább egyórás magazinszerű összeállítást vásárol a Rádió C-től, és azt valamennyi vidéki stúdiójában sugározza.

A roma egyenlőségért kifejtett tevékenységéért az idén tizenegy személyiséget részesített Pro Egalitate-díjban a gyöngyösi cigány kisebbségi önkormányzat pénteken. Az immár ötödik alkalommal kiosztott elismerést többek között Nancy G. Brinkernek, az Egyesült Államok budapesti nagykövetének, Kiss Péter kancelláriaminiszternek, Magyar Bálint oktatási miniszternek, Teleki László és Baja Ferenc MEH-államtitkárnak, valamint Kaltenbach Jenő kisebbségi ombudsmannak ítélte oda az önkormányzat. A kitüntetettek között van Michael C. Hart ezredes és Mark Wills őrnagy, az amerikai hadsereg magyarországi képviselője, Pásztor József érseki tanácsos, Szabó László, a MAUT Kft. ügyvezető igazgatója és Iványi Zsolt, a gyöngyösi Városgondozási Kft. vezérigazgatója. Az elismerést a díjazottak többsége képviselőjén keresztül vette át. Teleki László, a Miniszterelnöki Hivatal roma ügyekért felelős politikai államtitkára a díj átvételét követően hangsúlyozta: a kormányzat elkötelezett a cigányság szociális és gazdasági felemelkedése, illetve a diszkriminációs jelenségek megelőzése mellett. Közlése szerint e törekvés jele az a történelmi lépés, hogy a cigányság ügyei államtitkári szintű képviseletet kaptak a Miniszterelnöki Hivatalban.

Az ígért támogatásoknak egyelőre csupán a töredékét kapta a Rádió C. Kerényi György főszerkesztő reméli, hogy néhány hónapon belül sikerül véget vetni a kényszerű adásszünetnek.

Egy nemrégiben publikált felmérés szerint öt közép- és kelet-európai ország megkérdezett románainak tizenöt százaléka vallotta úgy: szinte állandóan éheznek. Egy olyan nagy létszámú roma generáció van felnövőben, amelynek tagjai gyakran éheznek, rossz

az egészségi állapotuk, nem megfelelő iskolákba járnak, emiatt meglehetősen esélytelenek lehetnek majd a munkaerőpiacon is.

Leváltották Horváth Aladárt, az Országos Cigány Önkormányzat elnökét a testület rendkívüli tisztújító közgyűlésén. A képviselők többsége megjelent, és egyhangúlag az ellenjelölt nélkül induló Kolompár Orbánt, az országos önkormányzat eddigi ügyvezető elnökét választotta új vezetővé. Kolompár együttműködésre kérte Horváth Aladárt, és azt ígérte: az OCÖ-ben nem lesz sárdobálás. Horváth Aladár – akitől egyebek mellett azért vonták meg a bizalmat, mert megosztó személyiségnek tartják – szabálysértőnek minősítette a tisztújító közgyűlés összehívását, és jogi lépéseket helyezett kilátásba. Teleki László cigányügyi államtitkár kitérő választ adott arra a kérdésére, hogy a kormány legitimnek tekinti-e a közgyűlést. Ez – mondta – csak azt követően derül ki, hogy jogi szakértők közreműködésével tanulmányozta az érvényes működési szabályzatot. Az OCÖ székházát tegnap bombariadó miatt ki kellett üríteni. Egyelőre nem tudni, a fenyegetés összefüggésbe hozható-e a romák belső vitájával.

Július

A regionális roma konferencián részt vevő kilenc ország miniszterelnöki szintű kormányközi munkacsoportot hozott létre, amelynek előkészítésére Medgyessy Pétert kérték fel. A miniszterelnök a háromnapos konferencia nemzetközi sajtótájékoztatóján elmondta: a közös cél a romák integrációs programjának kidolgozása, mely több generáción átívelő munka, de az elkezdése nem késlekedhet. A másik feladat annak segítése, hogy a konferencián részt vevő kilenc ország hatékonyan tudja fogadni azokat a nemzetközi pénzügyi támogatásokat, amelyek a romák felzárkóztatását célozzák.

Hétfő délutánig tizenkilenc település cigány önkormányzata juttatta el az MTI-hez az Országos Cigány Önkormányzat közgyűléséhez címzett tiltakozását Horváth Aladár leváltása ellen. „Érzem az emberek bizalmát és szeretetét” – mondta Horváth Aladár. Horváth kijelentette: „szervezett cigány politika” működik Magyarországon, „ennek tudható be az, hogy teljesen azonos szöveggel és formátummal jelentek meg” az ország különböző pontjairól küldött tiltakozó levelek. Az azonos szövegű tiltakozó levelek aláírói

„felháborodásuknak adnak hangot” az OCÖ-ben történtek miatt és „tiltakoznak a törvénytelen és szégyenteljes vezetőváltási kísérlet miatt”. Hangsúlyozzák: azért küldték képviselőiket az önkormányzatba, hogy „végre rendszerváltás legyen a roma politikában is”. Egyes, június 26-i dátumozású levelek arra is felhívják a figyelmet, hogy „adott esetben képesek leszünk utcai demonstráción érvényesíteni akaratunkat”. Horváth Aladár péntekre ismételten összehívta az OCÖ közgyűlését, mert jogszerűtlennek tartja azt a múlt szerdai ülést, amelyet Kolompár Orbán hívott össze, s ahol Horváth Aladárt leváltották. „Arra törekszem, hogy az OCÖ demokratikus és törvényes döntéseket hozzon pénteken” – mondta. Hozzáfűzte: a Romák az integrálódó Európában címmel Budapesten tartott konferencián az OCÖ elnökeként vett részt, és az általa összehívott pénteki közgyűlésig annak is tekinti magát.

Teleki László roma ügyekért felelős politikai államtitkár szerdán érettségizett; az erről szóló hírügynökségi értesülést maga az érintett erősítette meg. „A nagykanizsai Széchenyi István Szakközépiskola és Szakmunkásképzőben négyes átlaggal tettem le az érettségi vizsgát” – közölte Teleki László. Elmondta azt is, hogy az Országgyűlés honlapján szereplő információkkal ellentétben nem főiskolai diplomával rendelkezik, hanem a zsámbéki katolikus főiskola egyéves kihelyezett romológiai képzésén vett részt Nagykanizsán a kilencvenes évek közepén. „Ehhez elegendő volt a több mint két évtizeddel ezelőtt megszerzett szakmunkás-bizonyítvány” – nyilatkozta az államtitkár.

A felnőtt romák közel húsz, míg a gyerekek hatvan százaléka éheznek – derült ki egy most nyilvánosságra hozott ENSZ-tanulmányból. A roma háztartások 34 százaléka nem jut vezetékes vízhez, kétharmadukban pedig nincs szennyvízvezeték. A felmérés szerint közel felük napi 900 forintnál kevesebb pénzből él. A romák hiányolják a munka- és tanulási lehetőségeket, és úgy vélik, hogy politikai érdekeik sem országos, sem helyi szinten nem jelennek meg. Nagy részük azt gondolja, hogy csak magában bízhat, segítséget pedig legfeljebb szomszédaitól várhat.

Ahogy arról a Roma Sajtóközpont korábban beszámolt, Eger környéki roma asszonyok arra panaszkodtak, hogy születésük alkalmával származásuk alapján külön kórterembe helyezték őket az egri megyei kórházban. Az RSK munkatársai pedig rejtett kamerá-

val rögzítették, ahogy a kórház szülésznője kifejti: a roma szülő nőknek külön kórtermek vannak. A kórház ez után indított vizsgálata azt állította, hogy nem történt faji alapú szegregáció az intézményben, majd helyreigazítási pereket kezdeményezett az információt közlő médiumok ellen. A Népszava és a Medical Tribune című orvosi szaklap elleni perek első fokon lezárultak, ezek során a PKKB megállapította, hogy a roma kismamákat bőrszínük alapján elkülönítették. A Medical Tribune-nek közölnie kell, hogy tévesen állította, hogy a szegregáció szülőszobára is kiterjedt. A Népszavát a cikk címében is szereplő – ám a bíróság szerint nem bizonyított – „C kórterem” kifejezésért marasztalta el a testület. A bíróság szerint a szóban forgó riport tévesen sugalmazta, hogy egy roma asszonyt a származása miatt sterilizáltak – igaz, az asszony meddővé tételét maga a gyógyintézet is elismerte, miközben azt a zárójelentésben nem tüntették fel. A heves megyei asszony várhatóan személyiségi jogi pert indít a kórház ellen.

Amennyiben nem sikerül a cigányok és az ország érdekeit szem előtt tartó politikát folytatnia az Országos Cigány Önkormányzatnak, akkor Horváth Aladár, mérlegelve a helyzetet, elgondolkodik azon, hogy kivonul az önkormányzat irányító testületéből. Ezt ő maga közölte az MTI-vel. A Népszava értesülései szerint Horváth Aladár, függetlenül a közgyűlés vagy a bíróság jövőbeni döntésétől, hamarosan végleg kivonul az OCÖ életéből, mert nem látja biztosítottnak a szervezet jövőjét, a megromlott viszonyok miatt pedig a továbbiakban már nem tud együtt dolgozni az önkormányzat roma politikusaival. Horváth Aladár továbbra is az Országos Cigány Önkormányzat elnökének tekinti magát, néhány napja történt leváltását szabálytalannak minősíti. A roma politikus az önkormányzat budapesti közgyűlésén arra szólította fel az őt tisztségéből elmozdítókat, tartózkodjanak az illegitim döntések végrehajtásától.

Augusztus

Bő egy hete ért véget a Sziget Fesztivál, amelyre ebben az esztendőben talán az eddiginél is nagyobb számban látogattak ki a populárisabb programok iránt érdeklődő fiatalok, és ez bizonyára igencsak jól jött a végelszámolásnál. Sokan féltették az egyhetes rendezvényt a hígulástól, az aggodóknak azonban nem lett igazuk, mert a nagyszínpad, a világzenei színpad, a színház- és a romasátor fontos és igényes előadásokkal billentette

helyre az egyensúlyt. Utóbbira – ismerve a sátor programjait szervező Rádió C mostanság igencsak nehéz helyzetét – különösen nagy figyelem összpontosult. A romasátor egyhetes működtetése és közel negyven előadása körülbelül 15 millió forintba került. Kerényi György, a Rádió C főszerkesztője azt mondja: ebből 3 millió még mindig hiányzik. Spórolni viszont nemigen lehet, mert kimondott-kimondatlan igény velük szemben, hogy előadásaik ne a cigányság tömegkultúráját közvetítsék. Azt akarják tőlük, hogy adjanak igényes, nemzetközi körképet a romák zenei törekvéseiről, és ebbe éppúgy bele kell férnie az újrafogalmazott, autentikus cigányzenének, mint a romadzsessznek vagy a kortárs elektronikus tánczenének. A Rádió C és a Sziget Fesztiválon immár rendszeresen megjelenő romasátor fontos kapcsolódási, találkozási pont a romák és a nem cigány származásúak között. A romasátrat ebben az esztendőben is sokan keresték fel, akiknek erre nem nyílt lehetőségük, valami hasonló programsorozatra számíthatnak ősszel. A tervek szerint a Petőfi Csarnok ad majd otthont annak a fesztiválnak, amelyet ugyancsak a Rádió C munkatársai szerveznek, és amely hasonló programokkal, talán kicsit szélesebb választékkal várja azokat, akik érdeklődnek a roma kultúra iránt.

A magyar labdarúgó cigány-válogatott 7–1-re legyőzte az angol kisebbségiválogatottat a Puskás Ferenc Stadionban. A „Sporttal, kultúrával a rasszizmus ellen” elnevezésű rendezvény keretében.

Az iskolakezdés előtt egy héttel még nem lehet pontosan tudni, hogy hány gyerek jár majd a jászladányi alapítványi iskolába, s mennyien maradnak az önkormányzatiban. Berkes Anna, a jászladányi önkormányzati iskola igazgatónője azt mondta: csak szeptember elsején, a tanévkezdés napján derül majd ki, hogy hány diák iratkozik át az alapítványi iskolába. Tóth Ibolya, az alapítványi iskola vezetője korábban jelezte: kétszáz-négy gyerek kérte felvételét a magániskolába. Mint ismeretes, az intézmény tavaly megkezdte ugyan a tanévet, de szeptember 2-án be is fejezte azt, miután nem kapták meg a működéshez szükséges OM-azonosítót. Az idén viszont az oktatási tárca kiadta az azonosítószámot, így a magániskola újból meghirdette a tanévkezdést. A beiratkozással kapcsolatos fórum botrányba fulladt, mert az iskola vezetője több roma szülőtől nem vette át a beiratkozási szándéknyilatkozatot. Tóth Ibolya azt mondta: hét gyerek felvételét kérték utólag, de őket csak akkor tudnák felvenni, ha a korábban tervezett tíz osztály helyett ti-

zenegyvet indítanának. Erre azonban – mondta az igazgató – a magániskolát működtető alapítványnak nincs pénze. Jászladányhoz kapcsolódó hír, hogy a Jászladányi Cigányok Munkalehetőségéért Egyesület felszólította a helyi roma kisebbségi önkormányzat nem roma tagjait: mondjanak le posztjukról. Lázók Ferencné, az egyesület elnöke azt mondta: szerintük a kisebbségi önkormányzatban valódi cigányoknak kellene ellátniuk a helyi romák képviselőjét. Köztudott, hogy tavaly az ötfős cigány kisebbségi önkormányzatba csak egyetlen roma származású jelölt került be, Banyáné Suki Rita, akit később a testület elnökévé választottak.

Az Esélyegyenlőségi Kormányhivatal 1,2 milliárd forintot kér erre az évre a kormánytól a költségvetés tartalékának terhére, 2004-re pedig 30 milliárd forintos támogatást igényel – közölte Lévai Katalin.

Horváth Aladár vezetésével új roma szervezet alakult Roma Polgárjogi Mozgalom (RPM) néven. A szervezetet mintegy ötven fő roma és nem roma személy hozta létre a romák állampolgári jogainak érvényesülése érdekében. A szervezet alakuló ülése közben tartott délutáni sajtótájékoztatón Horváth Aladár elmondta: magalakulásukhoz semmi köze nincs az OCÖ-ben kialakult helyzetnek. Az OCÖ vitatott körülmények között leváltott elnöke azonban aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy a kormány jövő évi költségvetésében nem lesz elég pénz a romák integrációjára. Később a sajtótájékoztatót és az alakuló ülést bombariadó zavarta meg, így az alapítók a Mátyás téren folytatták a munkát.

Szeptember

Horváth Aladár az iskolakezdés előtt írásában a következőképpen értékelte az elkülönítő oktatási gyakorlatot: „A mi felelősségünk, hogy az ország sok-sok Jászladányában helye lehet a kétértelmű szelekciónak. Évtizedek óta szelekciós pedagógiára képezzük a tanárainkat, erre kondicionáljuk az egész társadalmat. A rendszerváltoztatás után még anyagilag is ösztönözték az elkülönítést. Sok költségvetési pénzbe került, hogy most még többbe kerüljön a szegregáció megszüntetése, az integrált oktatás bevezetése. Minél több roma gyereket minősítettek a normál oktatásra alkalmatlannak, annál jobban megérte az iskolafenntartónak. A romák szegregációja összekapcsolódott egy egész népcsoport szel-

lemi leértékelésével és viszont. A 'felzárkóztatás' sohasem eredményezett felzárkózást, csak önértékelési zavart nemzedékeken át. Sokan azt hiszik, hogy a mai állapot kialakulása természetes folyamat volt, természetes módon választódott le egy kisebbség 'a magyarokról'. Mintha ez az apartheid nem sújtana mindenkit. Romát és nem romát egyaránt. Mert ez apartheid! Még jogi értelemben is."

Október

„Az OCÖ üdvözlí, hogy a Fidesz mellett az MSZP is fel kíván venni roma származású jelöltet az EP-választásra állítandó listájára” – mondta Fodor Ferenc, az Országos Cigány Önkormányzat sajtófőnöke. Kolompár Orbán OCÖ-elnök véleményét tolmácsolva a sajtófőnök elmondta: ezzel tovább nő az esélye annak, hogy a romáknak „hathatós európai képviselöte” legyen Magyarország uniós csatlakozását követően. Kovács László a hírt megerősítve az MTI-nek hétfőn elmondta: az MSZP-nek valóban van ilyen szándéka, bár erről a párton belül még nem született döntés. „Ez egy szándéka az elnökségnek, mint ahogy az is szándékunk, hogy előbb-utóbb egy nagyköveti posztot is egy roma származású férfi vagy nő töltsön be” – mondta a pártelnök.

A közelmúltban a keszthelyi önkormányzat deszkapalánkot építetett a város határában az egykori téglagyár területén lévő omladozó házak elé, amelyekben jelenleg négyöt roma család él. Mohácsi József polgármester indoklása szerint egyelőre nincs más megoldás, mint paravánnal elfedni a nemkívánatos látványt a turisták elől. Az önkormányzati tulajdonban lévő lakások lebontására, az ott élő – zömében önkényes lakásfoglaló – roma családok elhelyezésére a városnak jelenleg nincs pénze. A keszthelyi városvezetés szerint azonban sürgősen lépni kellett, mivel a téglagyári telep közvetlenül a Keszthely–Hévíz összekötő út mellett, a környék legforgalmasabb részén található, ahol a külföldi turisták rendszeresen rácsodálkoznak a vigasztalan képet mutató épületekre és környezetükre. A palánképítéssel – mint mondták – nem zárták gettóba az ott élő romákat, nem közösítették ki őket; – a főút és a lakások közé felhúzott deszkapalánkkal csupán eltakarták a látványt az arra járók szeme elől. Horváth Gyuláné, a keszthelyi cigány kisebbségi önkormányzat elnöke azt mondta: a téglagyári lakásokban élők nem tettek panaszt a palánk megépítése miatt. Hozzátette, hogy maga is jogosnak tartja az önkormány-

zat lépését, mivel az idegenforgalom bevételeire építő Keszthelynek és Hévíznek hosszú ideje negatív reklámot jelentettek a téglagyári roma családok piszkos, rendezetlen portái.

„Úristen, ennyien vannak, kár, hogy Hitler nem velük kezdte!” Varga Mária gyámügyi előadó szerint Piliscsaba aljegyzője ezt a kijelentést tette a romákkal kapcsolatban. A helyi cigány önkormányzat elnöke és elnökhelyettese is azt állítja, hogy hallotta ezt. Az aljegyző öt hónapja dolgozik az önkormányzatnál, és – mivel a jegyző betegállományban van – a hivatalvezetői feladat is rá hárul. A dolgozók szintén tiltakoznak: a polgármesternek átnyújtott levelük szerint nem tudnak együtt dolgozni az aljegyzővel, s mára szinte működésképtelenné vált a hivatal. Az aljegyző visszautasítja a vádakat, és jogorvoslatot kér. A Piliscsabán pénteken tartott rendkívüli testületi ülés napirendjén csak a dolgozók beadványa szerepelt. Üröm polgármestere, Laboda Gábor szocialista képviselő levélben kérte az ügy kivizsgálását Piliscsaba polgármesterétől. Teleki László romaügyi államtitkár szintén vizsgálat lefolytatását látja szükségesnek, ezért Kaltenbach Jenő kisebbségi ombudsmanhoz fordult.

A holokauszt során meghurcolt magyarországi romák kárpótlásával foglalkozó parlamenti vizsgálóbizottság felállításáról egyhangú szavazással hozott elvi döntést keddi ülésén az Országgyűlés emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottsága. Az indítványt Farkas Flórián (Fidesz) terjesztette elő a testület tanácskozásán, amelynek napirendjén – a Roma Polgári Tömörülés (RPT) kezdeményezésére – a kárpótlás helyzetével kapcsolatos tájékoztató szerepelt. A döntés értelmében a javaslattevő két héten belül benyújtja részletes indítványát. Az ülésen Makai István, az RPT elnöke arról beszélt: a programot finanszírozó német, osztrák és svájci kormány jószándéka ellenére a kárpótlás szövevényes és nem átlátható; mint mondta, „egy nagy fekete lyuk” a téma, amely a magyarországi romák számára „a rendszerváltoztatás utáni időszak egyik legfontosabb ügye”. Felvetette, hogy – külföldi példákhoz hasonlóan – Magyarországon is közalapítvány láthatná el a jóvátételrel kapcsolatos feladatokat. Lázók Tibor, az RPT jogi szakértője kifogásolta, hogy kárpótlásra azok jelentkezhetnek, akik maguk szenvedtek el sérelmeket, illetve rabszolga- vagy kényszermunkát végeztek, így kizárják e körből azokat, akik az üldöztetések során életüket, testi épségüket veszítették. Bakonyi Anikó, a német és svájci kárpótlással foglalkozó Nemzetközi Migrációs Szervezet (IOM) budapesti irodájának munkatársa azt hangsúlyoz-

ta az ülésen, hogy az IOM csupán kivitelező, a kárpótlás szabályait német törvény, illetve egy, az Egyesült Államokban született bírósági döntés szabja meg. Plankó Erika, az igazságügyi tárca főcsoportfőnöke arra hívta fel a figyelmet: Magyarországon több mint tíz év alatt százezrek kaptak kárpótlást, köztük sok roma is.

November

A cigány háztartásokban élők több mint fele a lakosság alsó jövedelmi tizedéhez tartozik, a szó legszorosabb értelmében szegény, és még táplálkozni sem tud kielégítően – hangzott el az MTA Kisebbségkutató Intézet szervezésében tartott tanácskozáson. Ehhez hasonló országos vizsgálat eddig csak 1971-ben és 1993-ban készült. Az 1990-es népszámláláskor 143 ezren, 2001-ben már 190 ezren sorolták magukat a cigány kisebbséghez. Kemény István szociológus azonban felhívta a figyelmet: a számbeli növekedésből tévedés lenne arra következtetni, hogy a romák a korábbinál nagyobb arányban vallják meg származásukat, hisz időközben a romák száma is jelentősen nőtt, az arányokat vizsgálva azt látjuk, hogy a tényleges cigány népességnek 1990-ben és 2001-ben is csak mintegy a harmada vallotta magát cigánynak. A felmérés adataiból kitűnik, hogy a munkaképes korú cigány népességben alig haladja meg a 20 százalékot a foglalkoztatottak aránya. Janky Béla szociológus elmondta, hogy ennél is kevesebb romának – a férfiak 16, a nők 10 százalékanak – van rendszeres munkát, heti negyvenórás elfoglaltságot biztosító bejelentett állása. Azok a cigányok, akiknek lehetőségük van dolgozni, 70 százalékban segéd- vagy betanított munkásként jutnak jövedelemhez. A szakmunkásként, képzett „kékgallérosként” foglalkoztatott romák aránya 22 százalék. A dolgozó romák körében csupán nyolc százalékot tesznek ki azok, akik nem fizikai munkával, „fehérgalléros” munkakörben keresik a kenyerüket: a vizsgálat idesorolja az egyenruhás testületek tagjait is. A főállásban dolgozók átlagosan nettó 61 ezer forintot keresnek. A budapesti iparvidéken és a Dél-Dunántúlon ez az összeg 65 ezer, a keleti megyékben mindössze 48 ezer forint. A roma férfiak átlagosan kilencezer forinttal több pénzt kapnak, mint a nők.

Négy-öt ember van Magyarországon, aki eldönti, ki a rasszista – jelentette ki Fábry Sándor a Roma Polgárjogi Alapítvány vitafórumán. Fábry Sándor, aki saját megítélése szerint is a szórakoztató műfaj páratlan alakja, ismét hozzátett egy darabkát a médiatör-

ténelemhez. Nagy nézettségű esti műsorának legutóbbi adásába kizárólag cigány vendégeket hívott meg. A TV2 „Bazi nagy roma lagzi”-ja után ez volt az RTL Klub bazi nagy roma showdere. A műsorban szereplő romák elmondásából kiderült például, hogy a cigányok rongyrázók („ha egy lakodalomban ezernél kevesebb ember van, akkor az szárnalmas”), hímsoviniszták („egy asszony csak a férfi háta mögött mehet, mellette nem”), fiúgyermeküket megkoronázzák („természetesen színarany, direkt neki csináltattuk”). Nem utolsósorban azt is megtudhattuk, hogy a vajda élet és halál ura, „az olyan nálunk, cigányoknál, mint az indiánoknál a törzsfőnök”.

Hazaérkezett a vatikáni zarándoklaton járt roma küldöttség. A látogatás során megnyilatkozó kormányzati politikusok azt hangsúlyozták, hogy ez az út mérföldkőnek számít a magyarországi cigányság, a kormány és a katolikus egyház együttműködésében. Kolompár Orbán, az Országos Cigány Önkormányzat elnöke a vártnál is eredményesebbnek minősítette a zarándoklatot. A magyarországi cigányok és a kormányzat szintén Rómába utazó képviselői – Lévai Katalin esélyegyenlőségi miniszter, Teleki László, a Miniszterelnöki Hivatal roma ügyekért felelős politikai államtitkára és Heizer Antal, a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal elnöke, akik kedden csatlakoztak a küldöttséghez – az út során kinyilvánították, bíznak abban, hogy közös zarándokútjuk hozzájárul a romák teljesebb társadalmi integrációjához. II. János Pál pápa szokásos szerdai kihallgatásán fogadta a 180 tagú magyar delegációt. A katolikus egyházfőnél ilyen nagy létszámú európai roma küldöttség még soha nem járt. Az audiencián a pápa apostoli áldását adta a magyarországi cigányságra és a zarándokok kérésére megáldotta azt a keresztet, amelyet jövő pünkösdkor állítanak fel a Komárom-Esztergom megyei Csatkán, a legnagyobb roma búcsújáró helyen. „Ez egy olyan integrációra való törekvés, amelyet személy szerint mindig is képviseltem” – mondta újságíróknak Lévai Katalin. A miniszter kiemelte, hogy II. János Pál pápa a megbékélést hirdeti. „Ő volt az első pápa, aki öszszehozta a nagy vallások képviselőit, aki bocsánatot kért a keresztények bűneiért” – mondta a miniszter. Szavai szerint ezek olyan gyönyörű gesztusok, amelyek követendő példák valamennyiünk számára. Lévai Katalin a pápa küldetésének szépségét abban látja, hogy integrálja a különböző vallásokat és a megbékélést hirdeti. Az egész életműve erről szól – tette hozzá. Arra a kérdésre, hogy miért tartotta fontosnak a személyes részvételt a zarándoklaton, azt mondta: arra szerette volna felhívni a világ figyelmét, hogy Magyarországon a roma kér-

dés nagyon súlyos, és gyors megoldásra vár. „A magyarországi romák fontosak az országnak, legyenek fontosak a világnak” – fűzte hozzá.

A romák élettartama tíz-tizenöt évvel alacsonyabb, mint a nem romáké, s az Egészségügyi Minisztérium arra kíváncsi, ennek hátterében az egészségügyi ellátással összefüggő okok állnak-e – nyilatkozta Göncz Kinga a romák egészségügyi ellátását firtató kérdőív kapcsán. Ismeretes az egészségügyi tárca által támogatott, az Országos Alapellátási Intézet és a Delphoi Consulting Társadalomtudományi Kutatóműhely által végzett felmérés, amelyben a kérdőív kitöltőinek egy sor, a cigányokra súlyosan elmarasztaló állítást kell véleményezniük. Például: A cigányokkal kicsit mindig óvatosnak kell lenni; Problémát jelentene cigánnyal összeházasodni; Terjeszthessék szabadon nézeteiket azok, akik korlátoznák a cigányok szerepét a közéletben; Terjeszthessék szabadon nézeteiket azok, akik erőszakos fellépésre szólítanak fel cigányok ellen; Ösztönözni kellene a cigányok kivándorlását az országból. A különböző tulajdonságokra vonatkozó állítások között találni olyant is, mint: Lusták, nem képesek úgy dolgozni, ahogy elvárható lenne. Az állítások között szerepel az is, hogy „saját maguk tehetnek arról, ha mások ellenérzéssel viselkednek irántuk” vagy „piszkosak, nem mosakszanak eleget”. A Magyar Védőnők Egyesületének elnöke a kérdéseket felháborítónak minősítette. Megjegyezte: jó lett volna, ha megkérdezik őket is. A Roma Polgárjogi Alapítvány elnöke szerint diszkriminatív és prejudikáló a felmérés. „Ha csak romák között folytatnak ilyen típusú vizsgálatokat, az maga a diszkrimináció, s csak arra alkalmas, hogy az előítéleteket felerősítse” – mondta Horváth Aladár, hozzátéve, hogy nem szabad a mélyszegénységet és a roma népességet azonosítani. Mint mondta, a romák kétharmada – hol kevésbé, hol jobban, de – integrálódott, beépült a magyar társadalomba. Az Országos Cigány Önkormányzat sajnálja, hogy az egészségügyi tárca nem kérte ki álláspontját a romákkal kapcsolatos felmérés elkészítése előtt. Babusik Ferenc a kérdőívet összeállító Delphoi Consulting Társadalomtudományi Kutatóműhely vezetője elmondta: nem áll szándékos provokáció a kérdések hátterében. Mint mondta, három évtizedes nemzetközi gyakorlat szerint úgy mérhető leghatékonyabban a negatív előítélet, ha azok tartalmát fogalmazzák meg.

„A rendőrség és a romák egyformán érdekeltek az előítéletek csökkentésében” – hangsúlyozta Salgó László az ORFK vezetői értekezletén, amelyen részt vettek roma ki-

sebbségi önkormányzati tisztségviselők, illetve Teleki László romaügyi politikai államtitkár. Ez a társadalmi feszültség komoly gátja lehet a demokratikus fejlődésnek, ezért meg kell fékezni. Az előítéletesség az utcán, a városban, a faluban dől el, nem ebben a teremben – figyelmeztetett a főkapitány. Salgó László a feladatokat összefoglalva elmondta: kezdeményezi, hogy a rendőri összekötők és a roma koordinátorok jövőre közös országos értekezleten értékeljék az együttműködés tapasztalatait, az ORFK vezetői értekezlete pedig évente egyszer tekintse át ezt az együttműködést. Az ORFK vezetése támogat minden helyi kezdeményezést – tette hozzá a főkapitány. Teleki László romaügyi politikai államtitkár kiemelte: az élet minden területén megjelenhetnek az előítéletek, csökkentésük érdekében mindent meg kell tenni. Fontos jelzés, hogy helyi szinten élő kapcsolat alakult ki, és nem csak a problémás esetek kapcsán működnek együtt a rendőrök és a cigányság képviselői – jegyezte meg az államtitkár. „Meg kell hogy ismerje a rendőrség a cigányságot” – hangsúlyozta Teleki László. Kolompár Orbán, az Országos Cigány Önkormányzat elnöke rámutatott: hiányos a kommunikáció a rendőrség és a romák között. „Az előítéletek abból fakadnak, hogy nincs kommunikáció, kevés az információ. A médiának pedig abban nagyon nagy a felelőssége, hogy miként állítja be a konfliktusokat” – hangsúlyozta a kisebbségi vezető. Mindkét fél részéről inkább a megelőzésre kellene helyezni a hangsúlyt. Szükséges a rendőrség és cigány önkormányzatok közti megyei, helyi szintű együttműködés, a helyi őrsparancsnok és kisebbségi vezető közötti közvetlen kapcsolat kialakítása – mondta Kolompár Orbán.

December

A Zala Megyei Főügyészség segítségnyújtás elmulasztásának megalapozott gyanúja miatt büntetőeljárást kezdeményezett a Kaposvári Katonai Ügyészségen Forgács Attilának, a zalaegerszegi börtönben csütörtökön zárkatúzban elhunyt rabnak a halála ügyében. Ezzel már a harmadik eljárás indult az ügyben, amelyben a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága (BVOP) belső vizsgálat, a Zala Megyei Rendőr-főkapitányság pedig államigazgatási eljárás keretében nyomoz. Amint ismeretes, november 27-én – eddig tisztázatlan okok miatt – kigyulladt a gumiszobának nevezett magánzárka a zalaegerszegi börtönben, amelynek következtében az elkülönítőben elhelyezett 29 éves Forgács Attila életét veszítette.

A romák és nem romák közötti konfliktusok okairól, s azok enyhítésének lehetőségéről készítettek elemzést a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézetének szolnoki társadalomkutatói három észak-alföldi településen, Jászladányban, Mikepércsen és Nagyhalászon. A szociológiai felmérés szerint Jászladányban a többség elfogadta azt az állítást, amely szerint „minden cigány gyermeknek joga van arra, hogy a nem cigányokkal közös iskolai osztályokban tanuljon”. Ennek az állításnak ellentmond azonban, hogy a felszín alatt mélyen gyökereznek az előítéletek mozgatói: a települési konfliktust a legtöbben etnikai színezetűnek látták. Ezt a helyzetet a jászladányiak szerint a települési önkormányzat és az állam közös erővel csökkentheti. A ladányiak komoly szerepet szánának a béketeremtésben a megyei önkormányzatnak is. Jászladányban a roma kisebbségi csoportokkal szemben erősek az előítéletek – ennek mértéke azonban a kutatók szerint nem különbözik az országosan tapasztaltaktól. A helyi válaszadók körében a romákat az úgynevezett „rokonszenvszkalán” minden nemzetiségi csoport megelőzi. A cigányoknál egyedül az életmódjuk miatt „stigmatizált” csoportok – alkoholisták, kábítószeresek és a bőrfejük – értek el rosszabb eredményt. Ennek megfelelően például a nem romák többsége nem szeretne egy munkahelyen dolgozni vagy egy utcában lakni cigányokkal. A konfliktusok csökkentésének egyik lehetséges iránya az esélyegyenlőségi politika meghonosítása – vélik a kutatók. A válaszadók közül főként a roma származásúak tartották a közoktatás feladatának azt, hogy csökkentse a társadalmi hátrányokat. A válaszadók többsége – főleg a diplomások – bíznak abban, hogy az iskolában szerzett tapasztalat visszahat a család kulturális szokásainak pozitív változására. Szarvák Tibor szerint az ellentétek többféleképp is csökkenthetők lennének: például akkor, ha a település el tudná indítani a szociális földprogramos támogatást. Ebben az esetben a romák egy része visszatérhetne a munka világába. Jelenleg a jászladányi cigányok kétharmada munkanélküli, s a felmérés szerint a megkérdezettek nem is látják annak esélyét, hogy helyzetük a közeljövőben jó irányba változhat. A kutatók úgy vélik: az is segítséget jelenthetne, ha a romák megismerhetnék az információs technika, az internet előnyeit – most ugyanis egy felmérés szerint a romáknak csak alig egy százaléka használ számítógépet.

„A legnagyobb gondot az okozza, hogy nincs egységes, a valóságot reálisan tükröző kriminálstatisztikai kritériumrendszer, amelynek alapján egységesen lehetne állást foglalni abban a kérdésben, hogy kit kell cigánynak tekinteni. Pusztán a nevek alapján

történő differenciálás nem megnyugtató. (...) Ezért helyesnek tűnik az olyan irányú differenciálás, mely szerint beszélhetünk beilleszkedő és beilleszkedni nem tudó cigány származású elkövetőkről.” Mindezt leendő és jelenlegi pedagógusok olvashatják A roma-pedagógia (sic!) elméleti és gyakorlati alapjai című szöveggyűjteményben. A kötet 2000-ben az Okker kiadónál jelent meg az egri Eszterházy Károly Főiskola neveléstudományi tanszéke két oktatójának szerkesztésében, a téma iránt érdeklődőknek több kulturális hírlevél és a romaweb internetes portál is ajánlja.

Jövőre megkezdik a cigánytelepek felszámolását, és a tervek szerint 2006 végére már új lakásokkal váltják ki a felmért 446 telep felét – közölte a romaügyi államtitkár szerdán, Salgótarjánban. Egy szociológiai kutatás alapján, 446 településen tartanak nyilván közmű nélküli, a közigazgatási területeken kívül eső, tanyaszerű cigánytelepet – mondta sajtótájékoztatóján Teleki László. Hozzátette: közel egymilliárd forintot költenek a januárban indítandó nyolc modellprogramra, a telepek felszámolására, rehabilitációjára. A következő év második felétől további hazai és nemzetközi források bevonásával számolnak. Az érintetteket bevonják a lakásépítésekbe, és előtte hat-nyolc hónapos képzést kapnak. Az államtitkár elmondta: a cigánytelepek felszámolását és rehabilitációját követően a romák integrálását segítő mentorhálózatot működtetnek majd, amely napi kapcsolatot tart a munkahelyekkel, az oktatási és szociális intézményekkel.

II. A CIGÁNYSÁG HELYZETÉNEK VÁLTOZÁSAI AZ ORSZÁGOS REPREZENTATÍV KUTATÁSOK TÜKRÉBEN

Az elmúlt 33 évben három reprezentatív felmérés készült Magyarország cigány népességéről: 1971-ben, 1993 végén és 2003 első negyedében. Mindhárom felmérés azokat a családokat sorolta a cigányok közé, amelyeket a környezetük cigány családnak, cigány háztartásnak tekintett.

Ez a megközelítés korábban is vita tárgya volt, és még ma is vita tárgya. Sokan mondják, hogy nem helyes, ha azokat vesszük cigánynak, akiket a környezetük annak tekint. Azonban nincs más lehetőség, mert a magyarországi cigányoknak körülbelül csak a harmada mondja magát népszámlálás idején cigány nemzetiségűnek. Vagyis, ha ebből indulnánk ki, akkor csak a cigányság egyharmadának életkörülményeiről, helyzetéről tudnánk tájékozódni. Olyan nyilvántartás sincs, amely megmondaná, hogy hol vannak és hol élnek, milyen lakcímen laknak azok, akik cigány nemzetiségűnek mondják magukat népszámlálás idején. És mivel nincs ilyen nyilvántartás, ezen a módon nem lehet megközelíteni a cigányokat. Az egyetlen lehetséges mód az, hogyha a környezet véleményét vesszük alapul.

Ugyanezt a megközelítést alkalmazta a Statisztikai Hivatal az 1893 januárjában végrehajtott országos cigányösszeírásban. Akkor arra törekedtek, hogy kivétel nélkül minden cigányt összeírjanak. Az 1893-as összeírás teljes körű volt, az 1971-es, 1993-as és 2003-as felmérés nem teljes körű, hanem reprezentatív volt. 1971-ben és 1993-ban a cigány háztartások két százalékát írtuk össze, 2003-ban egy százalékot.

A cigányok létszáma

Az 1893-as összeírás szerint akkor az ország jelenlegi területén 65 ezer cigány személy lakott, beleértve a csecsemőket is. Az egész ország területén ugyan 280 ezer cigányt számláltak, de a 280 ezerből csak 65 ezren laktak a mai területen.

1971-ben 320 ezer volt a cigányok száma; 1993-ban 470 ezer; 2003-ban 570 ezer, illetve 600 ezer.

1893-tól 2003-ig, vagyis 110 év alatt kilencszeresére nőtt a cigányok száma. 1993-ban 470 ezren laktak cigány családokban. Ebből a 470 ezerből 18-20 ezer cigány személynek nem cigány házastársa volt. Tehát azt is mondhatjuk, hogy szoros értelemben véve 1993-ban 450 ezer volt a cigányok száma, de a hozzátartozókkal együtt 470 ezer.

2003-ra két adatot adtunk: 570 ezret, és 600 ezret. Hogyan kaptuk ezt a két számot? A lakosság 1 százalékát vizsgálva, összeírtunk 5408 személyt. Ha az 5408-at megszorozzuk százzal, akkor 540 800 személyt kapunk. De abból indultunk ki már 1993-ban is és most is, hogy akármilyen gonddal és akármilyen alaposan keressük a cigányokat az országban, sose tudjuk elérni, hogy mindenkit megtaláljunk, minden háztartást, minden címet összeírassunk. És ha azt feltételezzük, hogy a cigányoknak 95 százalékát találtuk meg, akkor az 540 ezer helyett 570 ezret kell mondanunk. Ha azonban azt feltételezzük, hogy csak 90 százalékát – tehát 10 százalék hiányzik az összeírásból –, akkor 600 ezret kapunk. Ezek reális becslések, és megfelelnek annak a logikának, amelyet képzett statisztikusok követnek hasonló alkalmakkor.

Azt mindenesetre meg kell említeni, hogy egészen rendkívüli a válaszadók készsége, hogy a feltett kérdésekre válaszoljanak. Közvélemény-kutatások alkalmával vagy bármely alkalommal, amikor embereket megkérdeznek különböző témákban vallott állásfoglalásaikról, viselkedésükről stb., általában 30-50 százalék szokott válaszolni. Esetünkben pedig a megkérdezett háztartásokból – 1160 cigány háztartásból – összesen 100 esetben fordult elő, hogy az adott címen mégsem laktak, illetve elköltöztek, vagy a feleség azt mondta, hogy nem hajlandó felelni, mert a férje nincs otthon. Összességében azt lehet mondani, hogy a válaszadás maximálisan előzékeny volt a cigányok részéről, ami nagyfokú pontosságot biztosít a vizsgálatban.

Mint említettük, ma a cigányok száma kilencszer nagyobb, mint 1893-ban volt. A jövőre nézve adhatunk valamiféle előrejelzést, de leginkább csak a közeli évekre. Azt mondhatjuk, hogy 2010-re kb. 640 és 670 ezer között lesz a cigányok száma. És hogy mi lesz 25 vagy 50 év múlva, arra nézve nehéz jóslatokba bocsátkozni, mert az emberek szokásai változnak, és esetleg kevesebb gyerek lesz a cigány családokban, mint ahány most van.

Az 570, illetőleg 600 ezer emberből ugyanúgy, mint 1993-ban, 18-20 ezer cigány személynek nem cigány a házastársa. Tehát ha szoros értelemben vesszük a cigányokat, akkor 550, illetőleg 580 ezer cigánnyal kell számolnunk jelenleg az országban.

Földrajzi megoszlás

Budapesten lakik a cigányok 10 százaléka, vidéki városokban él a cigányok 50 százaléka, és falvakban a 40 százaléka. Ez a megoszlás eltér az 1971-estől, és az 1993-astól is. 1971-ben Budapesten 8 százalék lakott, 1993-ban 9 százalék, most pedig 10 százalék. 1971-ben 14 százalék lakott vidéki városokban, 1993-ban 30 százalék, jelenleg 50 százalék. A cigányok 78 százaléka falun lakott 1971-ben, 1993-ban 60 százaléka, és most 40 százalék ez az arány.

A cigányok szétszóródva élnek, egyenlőtlen eloszlásban. Harminc százalékuk lakik az északi régióban, azaz Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád és Heves megyében. A cigányok 20 százaléka lakik a keleti régióban, Szabolcs-Szatmár, Hajdú-Bihar és Békés megye területén. Az Alföldön a 10 százalékuk lakik, a Dél-Dunántúlon pedig nem egészen egyötödük, és nagyon kevesen az ország nyugati részén laknak.

Élveszületések száma

Magyarországon 1971-ben 1000 lakosra 15 volt a gyermekszületések száma, 1993-ban 11, 2003-ban pedig 9,5. Tehát nagymértékben csökkent a gyermekek száma. A cigányok körében szintén csökkenés tapasztalható, de nagyobb volt a kiindulási szám és kisebb mérvű a csökkenés. 1971-ben 1000 cigány lakosra 32 gyerek jutott, 1993-ban 29, és 2003-ban 25. Tehát látjuk, hogy csökkent a gyerekszám, de nagyon lassan.

1971-ben Magyarországon 152 ezer gyerek született, ebből 10 ezer volt cigány, vagyis a születő gyerekek 7 százaléka. 1993-ban 116 ezer gyerek született, ebből 13 ezer cigány, ami azt jelenti, hogy a születő gyerekek 11 százaléka volt cigány. 2002-ben 97 ezer gyerek született az országban, és ebből 15 ezer volt cigány, azaz 15 százalék. Húsz év múlva tehát, amikor ezek a gyerekek felnőnek, a 20 évesek 15 százaléka és a 30 évesek 11 százaléka lesz cigány. 20 vagy 25 év múlva következik be az, hogy az ország lakosságának több mint 10 százaléka lesz cigány. A 10 százalék olyan határ, amire azt mondhatjuk, hogy ha azon túllép a cigányok aránya, akkor ugrásszerűen megnő a befolyásuk az ország életére a mostanihoz képest. És nemcsak az ország életére, hanem a saját életükre is, mert mindazok az intézkedések, amelyek ma a cigányok életét befolyásolják, alapjában véve a döntő többségnek, a 94 százaléknak az intézkedései. De 20-25 év

múlva az lesz a helyzet, hogy ugyan még akkor is nem cigány többség lesz, de a 10 százaléknál nagyobb arányú cigány lakosság sokkal nagyobb mértékben fogja tudni befolyásolni, hogy milyen intézkedéseket szavazzon meg az ország lakossága. Tudjuk, hogy a cigány családokban sokkal több gyerek van, mint a nem cigány családokban, és ennek következtében más a cigányok kormegoszlása, mint a nem cigányoké. Ebben a pillanatban a cigány lakosság csaknem 37 százaléka 15 év alatti. Az ország lakosságának azonban csupán a 17 százaléka van 15 év alatt. Viszont 59 év fölötti az ország lakosságának 20 százaléka, a cigány lakosság 4 százaléka. Ez a 4 százalék azt is mutatja, hogy a cigányoknál a születéskor várható élettartam sokkal rövidebb, mint a nem cigányoknál.

Nyelvi csoportok

A magyarországi cigányok három nyelvi csoporthoz tartoznak. Ezek: a magyarul beszélő magyar cigányok vagy romungrók; a két nyelven, magyarul és cigányul beszélő oláh cigányok, romák; és a két nyelven, magyarul és románul beszélő román cigányok, beások. 1893-ban magyar anyanyelvű volt a jelenlegi országterületen élő cigányok mintegy 80 százaléka. Cigány anyanyelvű volt 10 százalék, román anyanyelvű 4 és fél százalék, és 6 százalék egyéb különböző anyanyelvű. 1971-ben olyan eltolódás következett be, hogy a magyar anyanyelvű cigányok aránya 71 százalékra csökkent, a cigány anyanyelvűeké 21 százalékra emelkedett, a beásoké kb. 8 százalékra emelkedett, az egyéb anyanyelvűeké pedig 1 százalék alá csökkent. A cigány és a beás anyanyelvűek száma és aránya 1893 és 1971 között a bevándorlás miatt nőtt meg. A beás anyanyelvűek általában Szerbiából és Horvátországból vándoroltak be, de főleg Szerbiából, tehát délről jöttek be a Dunántúl déli részére. A cigány anyanyelvűek pedig Romániának azon részeiből, amelyek 1920 előtt Magyarországhoz tartoztak. Ebből a részből vándoroltak át az ország jelenlegi területére, de folyamatosan volt átvándorlás Romániának olyan részeiből is, mint Havasalföld és Moldva. Valamint folyamatosan vándoroltak át cigányok az erdélyi részéről is.

1993-ban nagyon lecsökkent a beás és a cigány anyanyelvűek aránya. Ugyanebben az évben majdnem 90 százalékra emelkedett a magyar anyanyelvűek aránya, a cigány anyanyelvűeké 4,4 százalékra, a beásoké pedig 5,5 százalékra csökkent. Nagymérvű nyelvi asszimiláció zajlott le tehát 1971 és 1993 között. Ennek a nyelv váltásnak egyik tényezője az volt, hogy 1965 és 1984 között a cigánytelepek nagy részét felszámolták. A

cigányok a falvaktól és városoktól bizonyos távolságban elhelyezkedő cigánytelepekről beköltöztek a nem cigányok által lakott települések belsejébe vagy a cigány települések szélére, ami növelte az érintkezést a nem cigányokkal, s ez hozzájárult a nyelvcseréhez. Nagyobb hatása volt azonban annak, hogy akkor – nem úgy, mint most, amikor a cigányok nagy része munkanélküli –, 1971 és 1989 között a cigány férfiak majdnem mind dolgoztak valamilyen munkahelyen, még hozzá olyan munkahelyen, ahol az érintkezés nyelve a magyar volt. Tehát kényszerűen a magyar nyelvet használták napi nyolc órában, vagy még többet. A cigány nők nagy része is munkahelyen vállalt állást, ahol szintén a magyar volt az érintkezés nyelve. Még nagyobb hatást gyakorolt a nyelvváltásra az iskola. Mivel kötelező volt az iskola, 1971 és 1993 között megnőtt az iskolába járó cigány gyerekek aránya. Az iskolában pedig nem lehetett cigányul beszélni, csak magyarul, ami kényszerűen hatott. Ezért következett be ez a nagymérvű nyelvi asszimiláció.

A nyelvi asszimilációban szerepet játszott a szándék, az elhatározás is. A szülők úgy döntöttek, hogy megpróbálnak a gyerekekkel magyarul beszélni, noha ők cigány anyanyelvűek voltak és egymás között cigányul beszéltek, mert úgy látták, hogy Magyarországon az érvényesülés és boldogulás útja az, ha az ember magyar nyelven érintkezik. Ez elhatározás kérdése volt. Természetesen nagyon sok tényezőtől függött ez az elhatározás.

2003-ban bizonyos nyelv-visszaváltás következett be. 1993-ban öt százalék alatt volt a cigány anyanyelvűek aránya, 2003-ban ez 8 százalékra emelkedett. A beások aránya tovább csökkent, a cigány anyanyelvűeknél viszont valamennyire emelkedett. De ez nem változtat azon, hogy továbbra is erős az a tendencia, hogy a cigány nyelv a cigányok között is háttérbe szorulóban van, és úgy lehet számolni, hogy a következő években, évtizedekben további visszaszorulás következik be.

Nemzetiség

Az 1990-es népszámláláskor Magyarországon 143 ezer ember vallotta magát cigány nemzetiségűnek, 2001-ben 190 ezer. Tudjuk, hogy 1990-ben 440 vagy 450 ezer volt a cigányok száma, és ebből vallották magukat 143 ezren cigány nemzetiségűnek, vagyis 32 százalék. 2001-ben, amikor 190 ezer ember vallotta magát cigány nemzetiségűnek, a cigányok létszáma 550 és 570 ezer között volt, tehát egyharmaduk vallotta magát cigány nemzetiségűnek. Ezt sokan úgy értelmezik, hogy a cigányok nem akarják bevallani, sze-

retnék letagadni, hogy cigányok. Az igazság azonban az, hogy ez nem lehetséges, a cigányok nem tudják letagadni, hogy cigányok. Egyrészt azért, mert látszik rajtuk, hogy cigányok, másrészt pedig a falvakban és a városokban, valamint a munkahelyeken is a nem cigányok számon tartják róluk, hogy ők cigány származásúak. A tagadás irreális törekvés lenne, és nem is nagyon lehet tapasztalni. Nem kétséges, vannak cigányok, akik szeretnék letagadni, hogy ők cigány származásúak, de ezek száma elenyésző. Még kisebb azoknak a száma, akiknek ez sikerül is.

Ez a 30 vagy 33 százalékos bevallás nem azt jelenti, hogy le akarják tagadni a nemzetiségüket, hanem azt, hogy arra számítanak: ha cigány nemzetiségűnek mondják magukat, akkor mintegy elhatárolódnak a magyar társadalom többségétől, és ez hátrányokkal járhat. Ezzel szemben, ha magyar nemzetiségűnek mondják magukat, ez nemhogy hátrányokkal nem jár, hanem inkább előnyökkel.

2003-ban végzett kutatásunkban, amikor a nemzetiség is a kérdésienk közt szerepelt, nemcsak azt a lehetőséget adtuk meg, hogy a megkérdezettek magyarnak, cigánynak, beásnak, vagy bármi másnak mondják magukat, hanem azt is, hogy magyar cigány nemzetiségűnek mondják magukat. Ez a magyar cigány választási lehetőség nem volt meg a népszámlálásnál. Mi azért adtuk meg ezt a lehetőséget, mert azt gondoltuk, lesznek ilyen válaszok. Már 1993-ban is megpróbáltuk ezt. Most, 2003-ban azt az eredményt kaptuk, hogy a cigányok 38 százaléka vallotta magát magyar nemzetiségűnek, 30 százaléka magyar cigány nemzetiségűnek, 27 százaléka cigány nemzetiségűnek, 4,5 százaléka beás nemzetiségűnek és 1,1 százaléka valamilyen más nemzetiségűnek. Ezt az egy százalékot elhanyagolhatjuk. Azt látjuk, hogy a beás anyanyelvűek valóban beás nemzetiségűnek vallották magukat, a cigány anyanyelvűek általában cigány nemzetiségűnek mondták magukat, de a magyar anyanyelvű cigányok egy jó része is cigány nemzetiségűnek mondta magát. Másik része magyar cigány nemzetiségűnek, és összesen 38 százaléku mondta magát magyar nemzetiségűnek. Ezek az arányszámok eltérnek az 1993-asoktól. Növekszik tehát azoknak a cigányoknak az aránya, akik cigány nemzetiségűnek mondják magukat, és azoknak az aránya is, akik magyar cigánynak mondják magukat. A többségi társadalom, a magyarok részéről olyan sokszor és olyan nagymértékben történik elutasítás a cigányokkal szemben, hogy erre az a reakció, hogy tíz év alatt megnőtt azoknak a száma, akik azt mondják, mi nem magyarok vagyunk, hanem cigányok vagyunk.

Települési szegregáció

1971-ben a cigányok kétharmada telepen élt. Az akkori telepeken a házak nem házak, hanem putrik voltak, melyekben nem volt villany, nem volt víz és WC. 1964-ben 49 ezer telepi házat írtak össze, ezekben 222 ezer személy élt. 1965-ben megkezdődött a telepek felszámolása. Az OTP állami garanciával, az állam kezdeményezésére és utasítására lakásépítési kölcsönt adott azoknak a cigányoknak, akiknek rendszeres keresetük volt. 1971-ben azonban a cigány férfiak 85 százalékának volt rendszeres keresete, vagyis a cigányok döntő többsége tudta vállalni ezt, és aláírta a szerződést. Ami azt jelentette, hogy a kölcsönből, amit kapott – és amit pénz formájában soha nem kapott kézhez – telket lehetett vásárolni és a telken egy nem túl jó minőségű házat lehetett építeni. Ebben az időben nagyon sok ház épült. Csökkentett értékű, ún. „CS” házakat építettek. Nagyon sok cigány költözött a telepekről „CS” házakba. Arra is lehetőség volt, hogy megvásárolják azokat a parasztházakat, amelyekből a tulajdonosok más faluba, vagy városba költöztek. A telepek felszámolása húsz éven át folyt. Az 1964-ben még 222 ezerrel szemben 1984-ben már csak 42 ezren laktak cigánytelepeken. A cigányok elkülönítettsége, szegregációja jelentősen csökkent 1971 és 1993 között. 1993-ban a cigányok 14 százaléka, a 470 ezerből 62 ezer ember élt cigánytelepen. 1993-ban nemcsak azt mértük fel, hogy hányan élnek telepen, hanem azt is, hogy milyen környezetben laknak a cigányok. Azt kérdeztük, hogy a cigány lakások környékén kizárólag vagy túlnyomóan cigányok laknak-e, vagy pedig vegyesen élnek cigányok és nem cigányok, illetve többségében nem cigányok élnek, vagy a környéken egyáltalán nem laknak cigányok. Kérdésünkre azt a választ kaptuk, hogy 30 százalékban kizárólag vagy túlnyomóan cigányok laktak a környéken, 30 százalékban vegyes volt a lakosság, szintén 30 százalékban laktak többségében nem cigányok a környéken, és végül majdnem 10 százalékos arányban egyáltalán nem laktak cigányok a közelben.

2003-ban a cigányok 6 százaléka, körülbelül 36 ezer ember lakott telepen, 2 százaléka lakott a nem cigány településtől távol. Azt is megnéztük, hogy mi a helyzet a környezettel, és azt láttuk, hogy 56 százalékban kizárólag vagy túlnyomóan cigányok laknak a környéken. Vegyesen laktak a környéken 22 százalékban, többségben nem cigányok voltak 17 százalékban, és egyáltalán nem voltak cigányok 9 százalékban. Azt mondhatom tehát, hogy 1993 és 2003 között az elkülönültség, a szegregáció növekedett. Akkor

30 százalékos arányban fordult elő, hogy túlnyomórészt vagy kizárólag cigányok laknak a környéken, most 56 százalékban.

A település belsejében lakik e pillanatban Magyarországon a cigányok 50 százaléka, a település szélén 42 százalék, és mint azt már jeleztük, 6 százalék telepen és 2 százalék a településtől távol. Ez azt jelentené, hogy 50-50 százalék az elszigeteltség, vagy elkülönítettség aránya. Igen ám, de ha a település belsejében lakókat is megnézzük, akkor azt látjuk, hogy további 22 százalék a település belsejében van ugyan, de túlnyomóan cigány környezetben. Vagyis összességében azt mondhatjuk, hogy a cigányok 72 százaléka szegregáltan, elkülönítve él a nem cigány lakosságtól. Ez azt jelenti, hogy 1971 és 1993 között romlott a helyzet Magyarországon a szegregáltság, az elkülönítettség tekintetében, mint ahogy más téren is tudunk romlásról beszámolni. Ha azt nézzük, hogy a többségi lakosságnak milyen a viselkedése a cigányokkal szemben, akkor azt mondhatjuk, hogy 1990 óta bizonyos mértékű romlásról, a feszültség növekedéséről számolhatunk be.

Munkaerő-piaci helyzet

1971-ben a cigány férfiak 85 százaléka rendszeres kereső volt. Ugyanakkor az ország lakosságát tekintve a férfinépesség 88 százaléka volt rendszeres kereső. Vagyis igen csekély volt a különbség cigányok és nem cigányok között. De ez a kis különbség is inkább abból adódott, hogy akkoriban Magyarországon a 15 és 74 év közötti férfinépesség 5 százaléka tanuló volt. Olyanok, akik már elvégezték az általános iskolát és középiskolába vagy főiskolára, egyetemre jártak. A cigányok esetében a tanulók aránya fél százalék volt, tehát még az egy százalékot sem érte el. A nőknél más volt a helyzet. A teljes népességben belül a nők 64 százaléka volt aktív kereső, a cigány népességben 30 százalék. Ez elsősorban a nagyobb gyermekszám következménye volt. De 1971 és 1990 között tovább nőtt a cigányok foglalkoztatottsága, és az 1980-as években a cigány nőknek is több mint a fele aktív kereső volt már. 1990–1991-ben azonban gazdasági válság tört ki Magyarországon, olyan mérvű gazdasági válság, amilyenhez hasonlót korábban ez az ország soha nem élt meg. E gazdasági válság következtében az egész országban visszaesett a foglalkoztatottság, olyannyira, hogy míg az 1980-as évek közepén öt és fél millió foglalkoztatott volt Magyarországon, 1993-ban már csak hárommillió nyolcszázhuszonehétezer. Vagyis másfél millióval csökkent a foglalkoztatottak száma. A cigányoké pedig sokkal nagyobb arányban csök-

kent. A munkaképes korú férfinépeség körében az volt a helyzet 1993-ban, hogy a korábbi 88 százalék helyett 64 százalék volt a foglalkoztatottak aránya, a cigány férfinépeségé viszont csak 29 százalék. A nők foglalkoztatottsági aránya a teljes népességben 66 százalék, a cigány nők esetében 15 százalék. 2003-ban az a helyzet, hogy a 15 és 74 év közötti teljes népességnek a fele, azaz 50 százaléka foglalkoztatott, a cigány népességnek pedig 21 százaléka. A 15 és 74 év közötti férfinépeségnek 56 és fél százaléka foglalkoztatott. A cigány férfinépeségnek 29 százaléka. És ami a női népességet illeti, a 15–74 éves népességnek országosan 44 százaléka, a cigányokat tekintve 15 százaléka foglalkoztatott. A többiek, akik nem foglalkoztatottak, nem mind munkanélküliek – csak harmadrészüik –, mert egy részük tanuló, más részük nyugdíjas, de van egy negyedik rész is, amely valahogy úgy inaktív, hogy nem tanul, nem nyugdíjas, de nem is munkanélküli, mert nem munkanélküliként tartják számon, a statisztikában nem így szerepel. Ezen a téren óriási a különbség a falvak, a városok, és Budapest között. A cigány férfiak közül a községekben 20 százalék dolgozik, 10 százalék tanuló, és a többieknek nincs munkája. A városokban a férfiak 29 százaléka dolgozik, 11 százaléka tanuló, 60 százaléknak nincs munkája. Óriási a különbség ehhez képest Budapesten, ahol a cigány férfiak 66 százaléka dolgozik, 13 százaléka tanuló, és 20 százaléknak nincs munkája, de ebben a 20 százalékban benne vannak a nyugdíjasok is. Ez abból adódik, hogy Budapesten igazából nincs munkanélküliség. Ezt úgy értem, hogy a munkanélküliek aránya a teljes lakosságban 5 százalék alatt van, ami azt jelenti, hogy azokat sorolják be a statisztikusok munkanélkülinek, akik éppen úton vannak két munka között. Nincs munkanélküliség a budapesti cigány férfiak körében sem. Falun a cigány nők 10 százaléka dolgozik, 12 százaléka tanuló, 78 százaléknak nincs munkája. A vidéki városokban a cigány nők 17 százaléka dolgozik, 9 százaléka tanuló és 74 százaléknak nincs munkája. Budapesten a nők helyzete is sokkal jobb, 36 százalék dolgozik, 1,5 százalék tanuló és 54 százaléknak nincs munkája. Budapesten a cigányok munkanélkülisége alacsony fokú, tehát itt erre nem lehet panaszkodni, viszont vidéken igen nagy mérvű a cigány munkanélküliség. A munkanélküliséget csak kismértékben kompenzálják azok a szociális juttatások, amelyeket a cigányok élveznek. Akár a családi pótlékról, akár a gyermekvédelmi járulékról, akár a cigányok nyugdíjáról legyen szó, ezek csak részben pótolják azt a veszteséget, ami a munkanélküliségből adódik.

Országosan nagyon rossz a helyzet a nem cigány lakosság körében is, mert mint említettem, a nyolcvanas évek elején öt és félmillió ember dolgozott Magyarországon,

1993-ban 3 millió 827 ezer, 2003 első negyedévében 3 millió 860 ezer, tehát alig több, mint 1993-ban. A termelés szempontjából azt mondhatjuk, hogy a válság elmúlt. 1997-től kezdett emelkedni a bruttó hazai termelés, és ma már eléri az 1989-es színvonalat. Tehát forint- vagy dollárértékben annyit termelünk, mint 1989-ben, sőt néhány százalékkal többet is. De a foglalkoztatottak száma nem nagyobb, mint 1993-ban, a válság évében volt, vagyis megélhetési szempontból a gazdasági válság nem múlt el. A válság azonban nagyobb mértékben sújtja a cigányokat, mint a nem cigányokat. Először azért, mert a cigányok iskolázottsága rosszabb. Nyolc általánossal nem lehet elhelyezkedni. (A cigányok nagy részének még nyolc általános iskolája sincs.) De a nyolc általánossal rendelkezők is kényszerűen munkanélküliek. Másodszor azért, mert a cigányok az ország azon részein laknak, ahol a munkaerő-piaci helyzet sokkal rosszabb az átlagosnál. Ez az északi, a keleti és a dél-dunántúli rész, ahol rosszak a munkaerő-piaci viszonyok. Harmadrészt azért, mert a cigányokat iskolázottságukból, vagy inkább iskolázatlanságukból kifolyólag többnyire segéd- és betanított munkásként alkalmazzák. Viszont azok az iparágak, amelyekben szakképzettség nélkül is el lehet helyezkedni, nagyon gyorsan tönkrementek 1990 után, s azóta sem tértek magukhoz. Három ilyen iparágat említek: a bányászatot, a kohászatot és az építőipart. Ma is az a helyzet, hogy leginkább az építőiparban látunk cigányokat dolgozni. De a magyar építőipar ma sokkal kisebb, mint volt a nyolcvanas években, és egyelőre nem is látjuk jelét annak, hogy építőipari konjunktúra lenne, amelyben természetesen el tudna helyezkedni a cigány férfiak, sőt a cigány nők egy része is.

Keresetek és jövedelmek

Országosan a teljes népesség átlagkeresete 2003 első negyedében 85 ezer forint volt havonta. A fizikai dolgozók havi átlagkeresete 65 ezer, a szellemi dolgozóké 109 ezer forint volt. A cigányok átlagkeresete 61 ezer forint volt. Ha a 85 ezerhez hasonlítjuk a 61 ezret, ez jelentékeny különbség, aminek az a magyarázata, hogy a cigány keresők 70 százaléka segéd- és betanított munkás, 22 százaléka szakmunkás, és csak 8 százaléka szellemi foglalkozású. A cigányok átlagkeresete a fizikai dolgozók 65 ezer forintos átlagkeresetéhez áll legközelebb, leginkább ehhez lehet hasonlítani.

A családon belül viszont vannak más jövedelmek is: gyermekvédelmi támogatások, családi pótlék, és egyéb más szociális jellegű támogatások.

A munkajövedelmeket és a szociális jövedelmeket együtt számítva, a cigány családokban az egy főre jutó átlagos havi jövedelem 2003 első negyedében 21 ezer forint volt. A budapesti cigány családokban az egy főre jutó havi jövedelem 33 ezer forint volt. A vidéki városi cigányok esetében ez 20 ezer forint, míg a falusi cigányoknál 19 ezer forint volt.

Tehát általánosságban azt mondhatjuk, hogy a budapesti cigányok nem szegények, de a vidéki, városi és falusi cigányok szegények. Más megközelítésben a cigány személyek 67 százaléka olyan háztartásban él, ahol az egy főre jutó jövedelem havonta 20 ezer forint alatt van, és ezt abszolút szegénységnek kell mondani. Körülbelül 20 százalékuk él 20 és 30 ezer közötti havi átlagkeresetből, és 19 százalékuk 30 ezer forint fölöttiből. A magyarországi cigányok 18-20 százaléka a magyar lakosság közepes jövedelmű rétegéhez tartozik, a 60 százaléka az abszolút szegények közé, 20 százalék pedig a kettő közötti zónában helyezkedik el. A jövedelmeket messzemenően befolyásolja a foglalkoztatottság, illetve a munkanélküliség. Ezért azt is megvizsgáltuk, miben különbözik a családok helyzete attól függően, hogy a családban élő felnőttek közül hányan aktív keresők és hányan vannak aktív kereset nélkül. Azokban a családokban, amelyekben a felnőttek között nincs aktív kereső, az egy főre jutó átlagos jövedelem 14 852 forint, vagyis ezek mind nagyon szegények. Azokban a családokban, amelyekben a felnőttek között nincs aktív kereső, az egy főre jutó átlagjövedelem 20 380 forint. Ez a szegénységi küszöbhez közeli érték. Ahol a felnőttek fele aktív kereső, ott az egy főre jutó jövedelem 26 932 forint, és ahol a felnőttek többsége aktív kereső, több mint 35 ezer, azaz 35 824 forint. Amely családban pedig minden felnőtt aktív kereső, ott majdnem 40 ezer forint az egy főre jutó havi átlagjövedelem. Vagyis a cigány családok jövedelmi helyzete teljes egészében attól függ, hogy a felnőttek mennyire tudnak munkához jutni.

Igen nagy a különbség a falu és a város között. A falvakban az egy főre jutó havi jövedelem 19 ezer forint, a vidéki városokban 20 ezer alatt van, Budapesten viszont 32 ezernél több. Tehát, mint ahogy jeleztük, a budapesti cigányok között nagyon kis számban fordulnak elő szegények.

Iskolázottság

Magyarországon a 3 és 5 éves korosztályból országos átlagban a gyerekek 88 százaléka jár óvodába. Vagyis elenyésző azoknak a gyerekeknek a száma, akik nem járnak óvodá-

ba. De a cigányoknál egészen más a helyzet. A 3–5 év közötti cigány gyerekek közül csak 41,5 százalék jár óvodába és 58,5 százalék nem. Pedig ezekben az években nagyjából eldől, hogy mi lesz a későbbiekben. Mert az óvodában olyan előkészítés folyik az iskolai életre, ami ha elmarad, a továbbiakban nagyon nehéz pótolni, és többnyire ez nem is sikerül. Tehát azok a cigány gyerekek, akik nem jártak három évig óvodába, rendszerint nem boldogulnak az általános iskolában sem, és még kevésbé gondolhatnak arra, hogy középiskolába vagy egyetemre menjenek.

Az általános iskolát illetően a következő a helyzet: 1971-ben a cigány fiatalok háromnegyed része nem végezte el az általános iskolát, vagyis csak egynegyed része végezte el. A háromnegyedük tehát szinte analfabéta maradt, mert aki még a nyolc osztályt sem végezte el, az olyan nehezen tudott írni, olvasni, hogy ezzel a későbbiek során nem nagyon élt. 1971 és 2003 között nagy változás következett be, mert ma a 20–24 éves korosztály 82 százaléka elvégezte a nyolc osztályt. Ez nagy eredmény 1971-hez képest, de a cigány gyerekek általában késve végzik el az általános iskolát. A 19 évesek 82 százaléka, a 18 évesek 76 százaléka, a 17 évesek 64 százaléka, a 16 éveseknek már csupán 52 százaléka végezte el az általános iskolát. Vagyis azt mondhatjuk, hogy a cigány gyerekek nagy része 16–18 éves korában végzi el az általános iskolát, ami azt jelenti, hogy annyit veszít az általános iskolai évek során, hogy azt később már nem lehet behozni.

Ez a helyzet nagyjából meghatározza, hogy mennyire juthatnak középiskolába. E téren is vannak változások 1971 és 2003 között. A hetvenes években még a megfelelő korosztálynak csak másfél százaléka tudta elvégezni a középiskolát. A nyolcvanas évekre annyit javult a helyzet, hogy ez az arány 2 százalékra emelkedett, a kilencvenes évek elején fölment 3 százalékra. De az igazi változás 97-től kezdődött, ekkortól, tehát hat éve egyre több cigány gyerek iratkozik be a középiskolába. Az eredményeket azonban ma még nem lehet lemérni, mert azt tudjuk, hogy a 15–19 évesek egy százaléka végezte el a középiskolát, s további 10 százaléka jár ilyen iskolába, de azt nem tudjuk, hogy ebből a 10 százalékból hányan fogják elvégezni a középiskolát. A 20–24 éveseknek viszont 5 százaléka végezte el a középiskolát, és további 2 százalékuk jár ilyen intézménybe. Tehát most 5 százalék körül tartunk, de úgy látszik, hogy a 97-ben elkezdődött változás tart tovább, tehát – mondjuk – tíz, tizenöt év múlva valószínűleg ott fogunk tartani, hogy a cigány gyerekek 18-20 százaléka középiskolát végzett lesz. De ez még mindig messze elmarad a nem cigány gyerekek végzettségi arányától, ami addigra körülbelül 70 százalék

lesz. Jelenleg a hetedik, nyolcadikba járó cigányok 10,5 százaléka akar gimnáziumban továbbtanulni, 14 százaléka szakközépiskolában, tehát a középiskolai továbbtanulási szándék 24 százalékos. A felsőoktatásnak megfelelő korosztályból – tehát a 20–23 évesek közül – a cigány fiatalok 1,2 százaléka jár egyetemre vagy főiskolára. Ez nagyon alacsony arány. E rossz helyzet egyik oka az, hogy nem jártak óvodába, és amit akkor elmulasztottak, nem tudták behozni 6 és 16 éves koruk között. De a cigány gyerekek lemaradásának más okai is vannak. Az egyik megintcsak a területi probléma. Falun általában nincs gimnázium vagy szakközépiskola, tehát utazni kell a gimnáziumba vagy szakközépiskolába, ami költséges és fáradtságos, így meglehetősen akadályozza az iskolába járást. A továbbtanulás további súlyos akadálya a kisegítő iskola. A cigány gyerekek jelentékeny részét már hatéves korában, tehát az általános iskola első osztálya előtt, vagy gyógypedagógiai intézménybe, vagy kisegítő osztályba utalják, tehát olyan iskolába vagy olyan osztályba, amelybe értelmileg enyhén fogyatékos gyerekek kerülnek. A szabály legalábbis az, hogy az értelmileg enyhén fogyatékos gyerekeket kell odahelyezni. Ma Magyarországon gyógypedagógiai iskolába vagy kisegítő osztályba a gyerekek 4 százaléka jár. Ez egyébként nagyon magas arány, ha a nyugati viszonyokat vesszük alapul, ahol két-három százalék az ilyen típusú intézménybe járók aránya. A 4 százalék kedvezőtlen, de a cigányoknál sokkal magasabb ez az arány. A cigány gyerekek 14 százaléka jár gyógypedagógiai intézménybe vagy kisegítő osztályba, és ehhez a 14 százalékhoz még hozzávehetjük azokat, akik a normál általános iskola kis létszámú osztályaiba, az ún. felzárkóztató osztályokba járnak. Ha ezekkel együtt számítjuk az arányt, akkor 16,7 százalékot kapunk. Ezekből az intézményekből a középiskolába jutás gyakorlatilag lehetetlen. Bizonyos tárgyakat itt nem is tanítanak, és azon tárgyak esetében is, amelyeket tanítanak, sokkal kisebbek a követelmények, úgyhogy a középiskolába jutás lehetetlennek tekinthető.

III. A ROMAPOLITIKA SAROKPONTJAI ÉS FINANSZÍROZÁSA

A magyarországi roma közösség helyzete van annyira speciális és súlyos, hogy nyugodtan megtakaríthatjuk az idézőjelet a „romapolitika” kifejezés további használata során. Romapolitikáról azonban őszinte kormányzati elkötelezettség esetében is csak fenntartásokkal beszélhetünk, mert a fogalom többféle gyakorlati értelmezésre is lehetőséget ad.

Egyrészt a romapolitika kereteit a többször is módosított középtávú intézkedéscsomag, illetve az annak kapcsán létrehozott döntési, finanszírozási mechanizmus határozta meg. A tárcaközi egyeztető szisztéma azt sugallta, hogy a mindenkori kormányzat összehangolt erőfeszítésekkel kíván segíteni a hazai roma közösség helyzetén. Csak-hogy az intézkedéscsomag végrehajtására a szükséges forrásokat az egyes tárcáknak maguknak kell biztosítaniuk, a minisztériumok által elkülönített összegeket pedig a cigányügyi tárcaközi bizottság összesíti. Az így képzett „romabüdzsé” hivatott hitelesíteni a romapolitika fedezetét.

Ez a szisztéma nemcsak átláthatatlan, de koncepciótlan is, és gátja a stratégiai tervezésnek. Átláthatatlan, miképpen önkényes minden olyan tematikus büdzsé, amelynek kiadási tételei eltérnek a nagy költségvetés bevételi és kiadási szerkezetétől. A „romabüdzsé” is csupán költségvetési kiadások – csak kiadások! – önkényes csoportosítása, amely elfedi a tényleges elosztási trendeket.

A finanszírozásnak ez a módja koncepciótlan, mivel nem különíti el a romák hátrányainak szociális és etnikai dimenzióit; nem vet számot azzal, hogy a romák lakhatási, képzettségi, munkaerő-piaci hátrányait részben a szegénységük, részben a diszkrimináció, részben pedig kulturális sajátosságaik magyarázzák. A romák esélyeit elsősorban a „nagy rendszerek” – főként a közoktatás, a jóléti újraelosztás, a foglalkoztatáspolitikai, a lakástámogatási rendszerek stb. – finanszírozása határozza meg. A közvetlenül romákat célzó támogatások és programok a diszkriminációból és a kulturális sajátosságokból adódó hátrányokat hivatottak ellensúlyozni.

Végül a romapolitika költségtervezésének jelenlegi módja a stratégiai tervezésnek is gátat szab, mivel az egyes fejezeti előirányzatokkal kapcsolatos döntések megelőzik a „romacélokra” elkülönített összegekkel kapcsolatos, tárcákon belüli döntéseket, ugyan-

akkor a „kölségvetési romaüggy” konstruálása révén a mindenkori kormány úgy tesz, mintha ágazati logika szerint „finanszírozná a romákat”.

A másik olvasat szerint a kormányzati romapolitika nagyságrendileg többet jelent, mint a középtávú intézkedéscsomag feladatainak éves reszortja és az ahhoz rendelt „romabüdzsé” kiadásai: a jóléti, munkaügyi, közoktatási, diszkriminációellenes, lakás- és településpolitika egészéhez igazodó stratégia, amely ugyanakkor számot vet a romák sajátos szükségleteivel. Az alábbiakban igyekszünk a kormányzati romapolitika eddigi sikereit és buktatóit ebben a második értelemben áttekinteni.

A romákkal kapcsolatos kormányzati prioritások

A 2002-ben hivatalba lépett kormány négy olyan prioritást határozott meg, amely a romákkal kapcsolatos politikájának is irányt szabott: a *jóléti elosztás elveinek és gyakorlatának megváltoztatását, diszkriminációellenes jogalkotást, esélyegyenlőséget javító oktatáspolitikát*, valamint a *romatelepek felszámolását* és ezzel is összefüggésben a *szociális lakásépítés* ösztönzését ígérte. A négyféle célkitűzés elvben harmonikusan illeszkedik egymáshoz, ám az ágazati jellegű alkuk során többször is változtak a súlypontok.

Jóléti fordulat, komplex társadalompolitika

A *jóléti fordulat* programja arra utalt, hogy a kormány a romák helyzetét komplex *társadalompolitikai* eszközrendszerrel kívánja javítani: az *össztársadalmi* jövedelmi különbségek mérséklését, vagy legalább a további növekedés megállítását és a legszegényebb csoportok helyzetének javítását tekinti fő társadalompolitikai céljának. A társadalompolitikai megközelítés azt feltételezi, hogy a magyarországi roma közösségek szociális és lakáshelyzete annyira rossz, munkaerő-piaci kirekesztettsége olyan mértékű, hogy kizárólag emberi jogi, diszkriminációellenes eszközökkel, illetve jelentős erőforrások nélkül lehetetlen valódi változtatásokat elindítani.

A társadalompolitikai megközelítés indokoltsága nyilvánvaló. A jövedelmi különbségek növekedését az 1997-ben nekilendülő gazdasági növekedés nem állította meg, csak fékezte, sőt a Tárki 2003-as Monitor vizsgálata szerint az egyenlőtlenségek 2000 és 2003 között ismét növekedésnek indultak: a legalsó és a legfelső népességtized ekvivalens át-

lagjövedelmeinek aránya 2000 és 2003 között 7,5-ről 8,4-re növekedett. A fellendülés eltérő módon és eltérő ütemben érintette a különböző jövedelmi csoportok helyzetét: míg a fellendülés harmadik évében, 1999-ben csak a felső jövedelmi tized helyzete javult, 2001-ben már valamennyi jövedelmi csoport helyzetét javította – az alsó jövedelmi tized kivételével. A magyarországi romák jövedelmi helyzete a rendszerváltás óta folyamatosan romlik, miközben az osztályadalmi szegénység az elmúlt években talán valamelyest csökkent. Megintcsak a Tárki adataira támaszkodunk: azokat tekintve szegénynek, akiknek jövedelme kevesebb, mint a mediánjövedelem fele, 1991-ben a romák 31,9%-a volt szegény, 2001-ben már 61,5%-a. Ha az átlagjövedelem felét tekintjük küszöbértéknek, akkor 1991-ben a romák 48,9%-a, míg 2001-ben már 68%-a volt szegény. 1991-ben a romák 61,6%-a, míg 2002-ben már 75,1%-a tartozott a legalsó jövedelmi ötödhöz.

Ellenzékben a szocialista politikusok azért bírálták a Fidesz jóléti gyakorlatát, mert jelentősen átrendezte a látható és a láthatatlan – tehát adókedvezményekben realizálódó – transzferjövedelmeket, méghozzá a tehetős középrétegek javára és a szegény rétegek rovására. Az igazságos elosztás elvére hivatkozva támadták a családi pótlék, a gyermekgondozási segély, illetve a rendszeres gyermekvédelmi támogatás² befagyasztását, a munkanélküli-ellátás megkurtítását,³ illetve a magas jövedelműeknek kedvező, jövedelemarányos gyermekgondozási díj ismételt bevezetését, valamint az Orbán-kormány legnagyobb horderejű jóléti intézkedését, a szintén a magas jövedelmű családokat támogató családi adókedvezményt.⁴

Választási kampánya során az MSZP nem kevesebbet ígért, mint jóléti rendszerváltást, jöllehet a szlogen valódi tartalmát nem fedte fel. Nem ígérte meg, hogy megállítja, vagy idővel csökkenti a jövedelmi különbséget. Nem határozta meg, hogy milyen mértékben tartja szükségesnek javítani a legszegényebb rétegek anyagi helyzetét, és ebben milyen szerepet szán a szociális jövedelmeknek, vagy a foglalkoztatás bővítésének. Nem

2 A gyermekvédelmi törvény által 1997-ben bevezetett rendszeres gyermekvédelmi támogatás normatív ellátás, amelyet a legszegényebb 600-800 ezer gyermek szülei kapnak. Az ellátást 2001-től kiegészítő családi pótlékká nevezték át, összegét 400 forinttal megemelték, majd befagyasztották. Tehát megszüntették az eredeti jogszabály által biztosított indexálás lehetőségét; korábban ugyanis az összeg a mindenkor életrészes nyugdíjminimum 20%-ka volt.

3 A korábban háromlemű munkanélküli ellátórendszer 2000-től kételeművé vált. A munkanélküli járadék folyósításának időtartama 12 hónapról 9 hónapra csökkent. A rendszer második eleme, a tartós munkanélküliek ellátását szolgáló, két évig folyósított jövedelempótló támogatás megszűnt. Az aktív korú nem foglalkoztatottak rendszeres szociális segélyének folyósítása a jogosultság megszerzésétől számítva egyéves időtartamra korlátozódott, azzal a megszorítással, hogy a munkanélküli 2-12 hónapig közcélú munkát köteles végezni. A jogalkotó tehát az önkormányzatokra bízta annak megszabását, hogy az ellátás mekkora hányadát kívánják pénzben folyósítani, és mekkora hányadát kívánják közcélú munkavégzéssel helyettesíteni. Ugyanakkor a segély társfinanszírozása a megszüntetett jövedelempótló ellátáshoz hasonlóan alakult át: a kifizetett segély összegének 75%-kát az önkormányzatok a szociális normatíván felül visszaigényelhetik.

4 A TÁRKI 2000-es adatai szerint a háztartások legszegényebb 35%-a egyáltalán nem tudta igénybe venni az adókedvezményt.

vette programjába, hogy a segélyezési küszöböt valamilyen garantált minimális jövedelemhez köti. Jó oka volt erre. A kampány során a leendő miniszterelnök szegénységnyitító politikát hirdetett meg, ugyanakkor – a biztos bukást elkerülendő – arról is biztosította a választókat, hogy nem nyúl a „szerzett jogokhoz”, tehát a középrétegeknek kedvező családi ellátásokhoz, adókedvezményekhez, építési hitel-támogatásokhoz. Ez a ketősség rányomta bélyegét a Medgyessy-kormány első két évének jóléti politikájára.

A jóléti fordulat programját célul tűző szocialista–liberális kormány legsúlyosabb gyakorlati dilemmája az, hogy vajon a források bővítését vagy a jóléti jövedelemelosztás szerkezetének megváltoztatását tekintse céljának. A kormányra kétféle nyomás nehezedett. Egyrészt már a választási kampány során világossá vált, hogy a szavazatmaximalizálás és az igazságosabb jóléti jövedelemelosztás nehezen egyeztethető össze. Ugyanakkor a túlköltekezés és a túlzott jövedelemkiáramlás egyensúlyromboló hatása nyomán felerősödtek azok az érvek, amelyek nemcsak megszorító intézkedésekre, de határozott és elvi alapon vállalt, rászorultsági elvű jóléti politikára és drasztikus reformokra is ösztönözték a kormányt. Egyszerűbben fogalmazva: a forrásbővítésnek fiskális korlátai, míg az elosztás megváltoztatásának politikai kockázatai vannak.

A Medgyessy-kormány addig lavírozott a kétféle elvárás között, ameddig a rendelkezésre álló források ezt megengedték:

- A kegyetlen jóléti dilemmát csak a kiadások növelése árán lehetett elodázni. Első másfél évében a kormánynak három jóléti prioritása volt: a *legszegényebb rétegeket* elérő támogatásokat mérsékelten növelte a családi pótlék 20%-os emelése, a 13. havi családi pótlék bevezetése és a jogosultság növelése. Kifejezetten a legszegényebb családokon segített a rendszeres gyermekvédelmi támogatás 9,1%-os emelése 2003-ban. Az *alsó középrétegek* jövedelmi pozícióit javította az 50%-os közalkalmazotti béremelés és a diplomás minimálbér bevezetése, és persze az a tény, hogy a béremelést követően a kormány nyíltan nem állhatott elő a közalkalmazotti létszám csökkentésének programjával. A harmadik elem a leginkább rejtett: az *adókedvezmények részleges átcsoportosítása*. A minimálbér adómentességének bevezetése ugyanis csökkenti az igénybe vehető családi adókedvezmény mértékét, még hozzá anélkül, hogy a kormány nyílt színvallásra kényszerülne. A családi adókedvezmények előirányzata 2003-ban mintegy 20 milliárd forinttal, tehát az előző év előirányzatának 74%-ára csökkent, a 2004-es előirányzat 4 milliárd forinttal nőtt.

Az adókedvezmények átcsoportosításából az alacsonyabb jövedelmű, de fix munkajövedelemmel rendelkező rétegek profitálnak. A kormány kissé meglazította az Orbán-kormány jóléti politikájának „méregfogát” – a középrétegeket nagyvonalúan támogató családi adókedvezményeket –, de kihúzni nem merte.

- A 2003-as év igazolni látszott a nagymérvű bérfiáramlás, a belső fogyasztásra alapozott gazdasági növekedés veszélyeit. A kormány 2003 végén aztán rákényszerült első népszerűtlen intézkedésére, a kedvezményes lakáshitelrendszer korlátozására. A miniszterelnöki nyilatkozatok megpendítették, hogy a megszorításokat nemcsak a kiadáscsökkentés, hanem az elosztási igazságosság követelménye is indokolja, de a korábbi másfél év gyakorlata után már nem lehetett képes meggyőzni a közvéleményt arról, hogy a döntéseket távlatos koncepció és nem a pillanatnyi kényszer diktálta.

Mindenesetre hivatali idejének első felében a szocialista–liberális kormány megfordította a jóléti elosztás korábbi ciklusban kialakított trendjét: ismét változott a jóléti kiadások szerkezete; többet költött a kormány a szegényebb rétegeket érintő ellátások finanszírozására és kevesebbet a középrétegeknek kedvező ellátásokra, illetve kedvezményekre. A jóléti jövedelmek rétegeloszlása terén is hasonló ingamozgás figyelhető meg a korábbi és a jelenlegi ciklusban, mint a jóléti kiadások szerkezetében; 2002 óta ismét növekedett az alsó jövedelmi csoportok részesedése valamennyi jóléti jövedelemből.

Ugyanakkor a kormány sem világos elosztási elvek megfogalmazására, sem pedig határozott jövedelemkoncentrációra nem vállalkozott. A legszegényebb támogatott rétegek a tartós munkanélküliek, valamint a gyermekgondozási segélyben, illetve rendszeres gyermekvédelmi támogatásban részesülők; természetesen a roma családokat is főként ezek az ellátások érintik. A munkanélküli-ellátáshoz a kormány nem nyúlt. A gyermekgondozási segély és a gyermekgondozási díj összevonása, a családi adókedvezmények megszüntetése éppúgy nem került szóba, mint a segélyezési küszöb átalakítása. A ciklus félidejében a kormány felmutathatja, hogy igazságosabbá formálta az elosztási rendszert, de a jövedelmi különbségek tovább növekedtek, és a legszegényebb családok helyzete sem javult.

A jóléti jövedelemelosztás mellett a romákat célzó „komplex társadalompolitika” másik döntő eleme a foglalkoztatási helyzet javítása lenne. Az alacsony foglalkoztatottság a magyar társadalom egyik legsérülékenyebb pontja. A romák munkaerő-piaci helyzete a rendszerváltást követő években katasztrofálisan alakult, és a 2003-as vizsgálat ta-

nulsága szerint a romák foglalkoztatási aránya a tíz évvel korábbi helyzethez képest nem javult. A romák kiszorulása a munkaerőpiacról immár évtizedes múltú.

Ennek ellenére a romák foglalkoztatásának bővítésével kapcsolatban a kormányprogram csak általánosságokat fogalmazott meg, például azt, hogy nagyszabású és átfogó programot indít a romák foglalkoztatásának megkönnyítésére, illetve célzott programokkal segíti a munkaerőpiacon hátrányos helyzetű csoportokat. A gyakorlatban az aktív foglalkoztatási eszközrendszer éppúgy változatlan maradt, mint a munkanélküliek pénzbeli ellátása.

A *közhasznú foglalkoztatás* 2003-ban mintegy 18 ezer roma munkanélkülinek biztosított néhány hónapra munkát, a *közmunkaprogramokban* 2003-ban 6700 roma vett részt. A *képzéseken* részt vevők száma nagyságrendileg kisebb: 2003-ban mindössze 3120 roma munkanélküli képzését támogatták a munkaügyi hivatalok és további 1302 roma vett részt a Regionális Munkaerő-fejlesztő és Képző Központok kurzusain. Tekintetbe véve a felnőtt korú munkanélküli és munkát kereső romák sok tízezres nagyságrendjét, a képzésbe bevontak száma még akkor is nagyon csekély lenne, ha a résztvevők zöme valódi tudás birtokában fejeznék be a kurzusokat. Csakhogy a *képzések, tréningek* többsége piacéptelen képzettséget kínál.

A tárcza adatai szerint 2003-ban 3200 roma munkanélküli vett részt a *komplex munkaerő-piaci programokban*, ez a szám azonban ellentmond a megyei munkaügyi központok jelentéseinek: nem egyetlen évben, hanem 2000–2003 között *összesen* volt 3200 résztvevője azoknak a programoknak, amelyek összekapcsolva a különféle tréningeket, felkészítő és szakképesítő képzéseket a foglalkoztatási támogatásokkal, illetve hálózatokat építve kínálnak megfelelő megoldásokat a munkanélküli romák speciális élethelyzetére.

A *bértámogatás, illetve járulékvállalás* 2003-ban mindössze 2250 roma foglalkoztatását vagy munkahelyének megtartását segítette. A *munkába járást segítő*, illetve *mobilitási támogatások* roma kedvezményezettjeinek száma, valamint a pályakezdők *munkatapasztalat-szerzését* támogató program roma résztvevőinek száma mindössze százas nagyságrendű. A munkaügyi hivatalok által képzett és alkalmazott *mentorok, romamenedzserek, asszisztensek* száma ugyancsak néhány száz. A *vállalkozóvá, önállóvá, önfoglalkoztatóvá válás* támogatását célzó munkaügyi programok gyakorlatilag teljesen irrelevánsak a roma munkanélküliek szempontjából; 2003-ban 35 roma munkanélküli kapott ilyen támogatást.

Összességében, a megyei munkaügyi hivatalok és képzőközpontok programjai aligha képesek arra, hogy érdemben javítsanak a romák foglalkoztatási helyzetén. A képzési beiskolázások száma csekély, a kurzusok hatékonysága alacsony, a komplex programok csak kisszámú közösséget és kevés roma munkanélkülit érnek el.

Közoktatási integráció

Az Oktatási Minisztérium *közoktatási integrációs törekvéseit tükrözi* a módosított közoktatási törvény és az oktatásfinanszírozás szerkezete. Rendkívüli jelentősége miatt a tárca integrációs törekvéseivel a kötet külön fejezete részletesen is foglalkozik. A liberális vezetésű oktatási tárca jelentős anyagi forrásokkal támogatott integrációs politikája jórészt intakt maradt a kormányzati súlyponteltolódásoktól. A minisztérium másfajta dilemmával küzd: a törvényhozás már a kilencvenes évek elején az iskolafenntartók, döntően a települési önkormányzatok kezébe adta a gyakorlati oktatáspolitikai legfontosabb jogosítványait. A szaktárcanak csak három eszköze maradt arra, hogy befolyása legyen a közoktatás folyamatára:

- Általános elveket rögzíthet a közoktatási törvényben a ciklusonként rendre esedékes törvénymódosítások során – ez megtörtént az oktatási törvény 2003-as módosításakor. Az oktatási törvény 2003-as módosításának egyik fő indoka éppen az esélyegyenlőség növelése volt, igaz, a törvény új elemeinek várható hatásáról megoszlanak a vélemények.
- Új irányt szabhat a központi tantervszabályozásnak – a 2002-ben hivatalba lépett liberális oktatási miniszter azonban tartotta magát korábbi elveihez: megszüntette az előző ciklusban bevezetett kerettantervek kötelező jellegét, mivel elvből ellenezte a központi tantervszabályozás bármilyen formáját.
- Végül oktatáspolitikai prioritásainak megfelelően alakíthatja a finanszírozás szerkezetét.

Ebből adódóan a tárca a szankciókat is tartalmazó törvényi szabályozás, illetve a pénzügyi forrásokkal is támogatott programok révén kívánta megvalósítani integrációs céljait. Ugyanakkor az is nyilvánvalóvá vált, hogy a tárca eszközei korlátozottak, és kemény önkormányzati ellenállás esetén a minisztérium tehetetlen a helyi szegregációs törekvésekkel szemben.

Az Oktatási Minisztérium az egyetlen tárca, amely komoly erőfeszítéseket tett a roma tanulók oktatási integrációja érdekében, és azért, hogy legalább fékezze az etnikai szegregációt, visszaszorítsa az indokolatlan gyógypedagógiai beiskolázás gyakorlatát, és jelentős forrásokat összpontosított céljai megvalósítására.

A romatelepek felszámolásának terve

A *romatelepek felszámolásának* tervét a kormány egyre csak görgeti maga előtt, csakúgy, mint az előző két ciklus kormányai. A Földművelési és Vidékfejlesztési Minisztérium jogelődje már 1997-ben igyekezett felmérni a romatelepek, illetve a telepeken élők számát azzal a céllal, hogy megalapozza a településfelmérési programot. Az összesítés szerint 19 ezer telepi lakásban 96 ezer ember élt – 26 ezerrel több, mint amennyit az 1993-as országos reprezentatív cigányvizsgálat regisztrált. A téma szakértői azonban meglehetősen pontatlannak tartották a települési önkormányzatok által szolgáltatott adatokat és rámutattak, hogy az adatközlők a fejlesztési források reményében érdekeltek voltak a telepi roma népesség számának felülbecslésében. Mindenesetre az önkormányzati adatok szerint 1997-ben a telepek feléhez nem vezetett szilárd burkolatú út, a telepek 42%-án nem volt vezetékves víz, 48%-uk pedig csatornázatlan volt.

A felmérést követően négy év telt el, amíg 2001-ben a szaktárca elkészítette a településfelmérési jogi kereteit megteremtő rendeletervezetet. Az ötéves időtartamú és 43 milliárd forint összköltséggel számoló tervezet címe szerint a „telepszerű lakókörnyezetek megszüntetéséről” szólt, de valójában az érintett települési önkormányzatokra bízta volna a választást a kétféle fejlesztési lehetőség, tehát a bontás, illetve a felújítás között. Az előterjesztés ugyanis leszögezte, hogy alapvetően a helyi politikusok döntésétől függ, hogy vajon a telepek lebontását és az ott élők túrhetőbb lakáshoz juttatását tartják-e jónak, vagy pedig úgy gondolják, érdemes pénzt áldozni a mostani telepek felújítására. Az első esetben a telepet lebontják, a családokat bérlakásokba költöztetik, vagy hozzásegítik őket ahhoz, hogy kedvezményes lakásokat építsenek. A telepek rekonstrukciója mindenképp az infrastruktúra kiépítését jelentheti, főként csatornázást és járdaépítést, de a cigánytelepek közelében lévő szemételepek vagy veszélyeshulladék-tárolók megszüntetését is támogathatja a kormány a program keretében.

A cigányügyi tárcaközi bizottság 2001 őszen – precedenst teremtve – elvetette a Földművelési és Vidékfejlesztési Minisztérium előterjesztését. A bizottság nem csupán a tervezett projekt költségeit sokallotta, de annak szakmai tartalmát sem tartotta megalapozottnak: osztotta a koncepció kritikusaik aggodalmát, hogy a nagyszabású projektre szánt milliárdok valójában a helyi területfejlesztési koncepciókat szolgálják majd, és az egész vállalkozás csak fokozná a romák térbeni elszigeteltségét.

A kormányváltást követően a feladat a Földművelési és Vidékfejlesztési Minisztériumtól a Miniszterelnöki Hivatalhoz került, de sem a 2003-as, sem pedig a 2004-es költségvetés nem irányoz elő számottevő forrásokat a telepek felszámolására. Új koncepció sem készült, illetve a kormány nem nézett szembe azokkal a dilemmákkal, amelyek a 2001-es tervezetet is zátonyra futtatták.

A telepfelszámolás programja valójában több olyan társadalompolitikai feladványt takar, amelyek egyikére sincs megfelelő politikai válasz. A térbeli szegregáció problémája messze tágabb, mint a felszámolandó, vagy fejlesztendő telepek ügye. A 2003-ban végzett cigányvizsgálat szerint a telepen élők száma 36 ezer – szemben a tíz évvel korábbi 70 ezres, és a szakminisztérium által 1997-ben összesített 96 ezres lélekszámmal –, ugyanakkor a romák szegregációja gyorsan növekszik: a roma családok 25%-ának közvetlen környezetében kizárólag romák, 31%-uk közvetlen környezetében pedig túlnyomórészt romák élnek. A folyamatot a kormány nem képes befolyásolni, a települési önkormányzatok pedig nem tudnak, illetve nem akarnak ellenállni a rájuk nehezedő szegregációs nyomásnak.

A telepek többsége korábban munkás- és bányászkolónia, illetve laktanya volt, vagy más, eredetileg nem lakásnak épült ingatlanegyüttest minősítettek annak idején bérlakásokká. A telepek más része a hetvenes években felépült úgynevezett „CS” (csökkentett komfortfokozatú) lakásokból áll. Felszámolásuknak alapvetően két akadálya van. Az érintett települések lakói berzenkednek attól, hogy szomszédságukba költözzenek, ott építkezzenek, vagy ott vegyenek lakásokat a felszámolandó telepeken élő roma családok. A másik akadály természetesen az, hogy a telepek lakói számára alig van elérhető alternatív lakáskínálat. Az MSZP kormányprogramja évi ötezer közösségi bérlakás felépítését ígérte, de ezt a tervet ejtették. A másik lehetőség a szociálpolitikai kedvezmény összegének bővítése: ez a kormányprogramhoz híven megvalósult, de a telepen élő roma családok zöme képtelen állni az építési költségek 35%-át. A forráshiány tág teret nyit a

visszaéléseknek, miként az a szociálpolitikai kedvezmény összegének legutóbbi 1995-ös növelését követő építési hullám során is történt. A Pénzügyminisztérium 1998-ban felkérte a Magyar Művelődési Intézetet, hogy végezzen vizsgálatot a szociálpolitikai kedvezménnyel felépült lakásokról. A felmérés szerint az építetők negyede kizárólag a kedvezményből építtetett, és egyáltalán nem rendelkezett a szükséges saját erővel. A forráshiányos építetők 80%-a kizárólag forráshiányos építetőkre szakosodott vállalkozókkal dolgoztatott; ezeknek a házaknak a 47%-ában még fürdőszoba sem volt.

A szükséges költségvetési források hiánya és a koncepciótlanság ellenére a kormány nem adta fel a telepfelszámolás programját – legalábbis szóban. Teleki László a MeH politikai államtitkárának tudomása szerint 450 telepen mintegy 150-200 ezer ember él. A meglehetősen nagyvonalú becslés nem könnyíti meg a cselekvési terv komolyan vételét: az államtitkár szerint a telepek 40-50%-ának felszámolását 2006-ig meg kell kezdeni. Forrásként csak az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Banktól felveendő 10,5 milliárd forintos hitelt említette; a tervek szerint ebből az összegből a kormány hároméves telep felszámolási programot finanszírozna. Ez az összeg jóval csekélyebb a korábban kalkulálnál, és a hitelfelvétel a ciklus végére tolja ki a projekt megkezdését. A Nemzeti Fejlesztési Terv jelentős forrásokat biztosít ugyan a települések rehabilitációjára, de a koncepció nagyvárosokra összpontosít, és gyakorlatilag kizárja a kedvezményezett közből a roma telepeket.

A dinamikusan bővülő „romabüdzsé” látszata

A MeH államtitkára, Teleki László szerint az egyes tárcák 2003-ban „16,7 milliárd forintot költöttek a romák társadalmi integrációját szolgáló programokra”. A növekmény a 2002-es összeghez képest tetemes: 5,17 milliárd forint. A csaknem 50%-os növekedés elég látványos ahhoz, hogy elfedje a kormányzati szintű romapolitikai stratégia hiányát, a szaktárcák romákat (is) érintő kiadásainak és intézkedéseinek ellentmondásait – de még a kormány valódi eredményeit is. A „romaügy” finanszírozásának logikáján, az évről évre „dinamikusan bővülő romacélú kiadások” látszatát keltő, önkényes „romabüdzsé” prezentálásának több éves gyakorlatán a szocialista–liberális kormány sem kíván változtatni.

Ezt a szemléletet tükrözi a 2004 tavaszán ismét módosított középtávú intézkedéscsomag is. Jóllehet az előterjesztés úgy fogalmaz, hogy a korábbi program, illetve az azt jog-

szabályi formába öntő kormányhatározat célkitűzései jórészt megvalósultak, ennek ellenére a romák életkörülményei nem javultak, a kudarc okát pedig többek között a költségvetési források felhasználásának alacsony hatékonyságában, átláthatatlanságában, illetve a források tárcaszintű szétforgácsolódásában látja. Ennek ellenére a módosított intézkedéscsomag sem változtatott a finanszírozás korábbi rendszerén.

A korábbi gyakorlathoz hasonlóan ugyanis az újrafogalmazott intézkedéscsomag sem ad eligazítást a lényegi kérdésekben. Nem különíti el a romák hátrányainak szociális és etnikai dimenzióit. Nincs koncepciója arról, hogy a romák hátrányait mennyiben lehet társadalompolitikai eszközökkel, és mennyiben lehet diszkriminációellenes eszközökkel csökkenteni. A distinkció hiánya szinte kommunikálhatatlanná teszi a romapolitikát, mivel azt a hamis látszatot kelti, hogy a „célcsoport” pótlólagos támogatásban részesül, ahelyett, hogy rámutatna: a romák ugyanannak az oktatási, egészségügyi, jóléti, aktív munkaerő-politikai rendszernek a részesei; ugyanannak a társadalomnak a tagjai, mint bárki más, legfeljebb vannak speciális szükségleteik és problémáik is.

Nagyszabású társadalompolitikai célt csak több cikluson átívelő, összehangolt kormányzati intézkedések révén lehet megvalósítani, márpedig a roma közösségek felzárkóztatása roppant nagy feladat. A több cikluson átívelő programhoz pártközi egyetértésre lenne szükség, és ennek hiányát nem lehet számon kérni a kormányon. Ugyancsak nincs lehetősége a kormánynak arra, hogy saját elképzelései szerint módosítsa a kétharmados többséget igénylő kisebbségi törvényt, vagy az önkormányzati törvényt. Az MSZP–SZDSZ-kormány eddigi romapolitikai teljesítményét értékelve a koncepciót és a koherenciát érdemes számon kérni.

Kormányzati szintű koncepció hiányában az egyes minisztériumok romákat is célzó intézkedései összehangolatlanok. Eddig csak az Oktatási Minisztérium tett komoly lépéseket a reszortjához tartozó romapolitikai célkitűzés megvalósítására, ám a tárcaszintű egyedi stratégia eredményessége kétséges. A roma tanulók oktatási integrációját célzó programok is kudarcba fulladhatnak, ha közben a kormányzat nem kezdi el a telepek felszámolását; nem teremt elérhető lakáskínálatot azoknak a rétegeknek, amelyek a lakáspiacra esélytelenek; nem tisztázza a szociális ellátórendszer átalakításának célját; és nem indít hatékony foglalkoztatási programokat. A sikerre csak koherens kormányzati cselekvés adhat reményt.

IV. OKTATÁS

I. Az integrációs normatíva hatása a közoktatásra

Bevezetés

A romák oktatásával kapcsolatos problémák folyamatosan az oktatáspolitikai napirendjén vannak Magyarországon. A kitüntetett figyelmet több tényező indokolja. A rendelkezésre álló adatok azt bizonyítják, hogy a roma gyerekek többsége nem tud sikeres lenni a jelenlegi magyar oktatási rendszerben, a lemorzsolódási és az évfolyam-ismétlési arány körükben az átlagnál magasabb, ugyanakkor a roma iskolás korú populáció létszáma gyorsan nő.

Egy nemrégiben végzett vizsgálat eredményei szerint az általános iskola befejezése után a roma gyerekek 15%-a nem folytatja tanulmányait, míg a továbbtanulók 57%-a szakképző intézménybe megy, és csak 20%-a tanul középiskolában. A roma diákok mindössze 2%-a tanul felsőoktatási intézményben. Az adatokból az is kiderül, hogy a középiskolába beiratkozott tanulók nem mindegyike fejezi be sikeresen a tanulmányait. A lemorzsolódási arány a roma diákok között sokkal magasabb, mint a nem roma tanulók között. Bár az elmúlt években a kimaradók aránya csökkent az általános iskolában, nőtt viszont a szakmunkásképzőkben és az érettségit adó középiskolákban.

Ezek a kutatások 2002-ben, közvetlenül a kormányváltás előtt születtek. Az új oktatási kormányzat az integráció elvét hangsúlyozva új oktatáspolitikát hirdetett.

Problémaleírás

Óvodák

A roma gyerekek általában komoly hátránnyal kezdik tanulói pályafutásukat, s ez a hátrányuk tovább növekszik azon idő alatt, amit a formális iskoláztatásban töltenek. Ez abból adódik, hogy a roma családban összegyűjtött tudás nem kompatibilis és többnyire használhatatlan az iskola keretei között. Ezért az óvoda feladata egyrészt az lenne, hogy a két értékrendet közelítse, másrészt hogy a gyereket felkészítse az iskolai életre, ám a roma gyerekek jelentős hányada nem jár óvodába.

Egy 1994-ben végzett reprezentatív vizsgálat adatai szerint a háromévesek 40%-a, a négyévesek 54%-a, az ötévesek 72%-a iratkozott be óvodába. A 72% magas aránynak tűnik, de meg kell jegyezni, hogy az ötévesek számára az óvoda kötelező, mert az iskola-előkészítést szolgálja. Ez azt jelenti, hogy a gyerekek több mint 20%-a nem tett eleget kötelezettségének. Ki kell hangsúlyoznunk, hogy a beiratkozás az óvodába nem jelenti azt, hogy ezek a gyerekek rendszeresen járnak is oda.

Ennek okai a következők:

a) Nincs megfelelő infrastrukturális ellátás, ezért az óvodák számos jelentkezőt kénytelenek elutasítani. Sok hátrányos helyzetű családban az egyik szülő munkanélküli vagy nem aktív dolgozó, így az óvoda „gyermekmegőrző” szerepe nem annyira lényeges. Ennek eredményeképp egyre kevesebb hátrányos helyzetű gyerek jár óvodába.

b) Az óvodai ellátás jelentős területi különbségeket mutat. Valószínű, hogy a kis falvakban, ahol a hátrányos helyzetűek száma magas – a település mérete, valamint az önkormányzat anyagi helyzete miatt – kevesebb óvodai szoba van, vagy egyáltalán nincs óvoda.

c) Miután az óvodák nem nyújtanak megfelelő körülményeket a roma gyerekek számára (figyelem, tolerancia, pedagógiai kompetencia vonatkozásában), ezek a gyerekek nem szeretnek óvodába járni. Lehetnek kulturális különbségek is a hátrányos és nem hátrányos helyzetű gyerekek között.

Az általános iskolai oktatás

1994-ben a 15 éves vagy idősebb korosztály 90%-a fejezte be az általános iskolai tanulmányait a 8. évfolyam elvégzésével. A roma diákok körében végzett reprezentatív vizsgálat feltárta, hogy ez az arány a 14 éves roma gyerekek esetében csak 44%. Ha azokat a tanulókat is figyelembe vesszük, akik általános iskolai tanulmányukat nem időben, hanem csak később fejezték be, azt is mondhatjuk, hogy a roma tizenévesek 77%-ának van általános iskolai bizonyítványa. Az Oktatókutató Intézet által gyűjtött adatok azt mutatják, hogy az általános iskolában a roma gyerekek oktatási szegregációja nőtt 1990-hez viszonyítva. 1992-ben minden tizenkettedik vagy tizenharmadik roma gyerek (7,1%) tanult roma többségű intézményben. Ma ez minden ötödik vagy hatodik roma gyerekre igaz (18,1%). A kutatási adatok alapján 126 bizonyíthatóan roma többségű általános is-

kola van Magyarországon. A roma származású általános iskolás gyerekek 40%-a jár ilyen intézményekbe, míg a nem roma származású gyerekeknek csak 6,3%-a. Feltételezhető, hogy van:

- a) 230 osztály 13 300 roma gyerekekkel, ahol a romák aránya meghaladja az 50%-ot.
- b) 740 osztály 10 300 roma gyerekekkel, ahol a romák aránya több mint 75%.
- c) 700 homogén roma osztály az országban.

Tehát a roma gyerekek közel 35%-a tanul roma többségű általános iskolában: 33 ezer 600 fő a 93 ezerből.

Középfokú oktatás

A roma tanulók kétharmada fejezi be általános iskolai tanulmányait 16 éves korára, míg 14-15%-a 18 éves korára. Az alapfokú tanulmányokat korábban befejező tanulók 85%-a folytatja tanulmányait középfokon. A középfokon továbbtanuló roma és nem roma tanulók arányát, illetve programtípus szerinti megoszlását a következők jellemzik:

A továbbtanulók aránya a végzősök százalékában, 1998/99

Továbbtanulás	Roma (%)	Nem roma (%)
Nem tanul tovább	14,9	3,2
Speciális szakiskola	9,4	3,2
Szaktanulmányok	56,5	36,8
Szakközépiskola	15,4	38,1
Gimnázium	3,6	18,4

Tehát a roma tanulók 57%-a szaktanulmányok iskolákban tanul tovább, míg 19%-uk iratkozik be érettségit adó iskolába. A 9. és 10. osztályban a roma gyerekek 50%-a lemorzsolódik, ami azt jelenti, hogy csak 32%-uk kezdi el a 11. osztályt. Azt lehet feltételezni, hogy a lemorzsolódás ezen az évfolyamon is folytatódik, tehát azoknak az aránya, akik sikeresen befejezik a középiskolát kb. 24%. Különösen szűkösek a roma lányok lehetőségei, mivel Magyarországon a lányok által legszívesebben választott kereskedelmi, szolgáltatóipari, könnyűipari szakmák többségét csak a 10. évfolyam sikeres befejezése után lehet tanulni.

Az elmúlt négy évben egyetlen kezdeményezés irányult második esély típusú program bevezetésére, a közoktatási törvény 27. §-ának (8) bekezdésében szabályozott felzárkóztató képzés, ami lehetőséget nyújtana azoknak a diákoknak, akik nem tudtak bejutni a korábban működött dolgozók általános iskolájába, hogy a szakképző iskolák szakképző évfolyamaira beiratkozzanak. Az elnevezés az 1996-os közoktatási törvény 27. § (7) bekezdésében fordult elő először. A félreértések elkerülése végett érdemes lenne „szakiskolai integrációs program”-nak nevezni. Ez a rendelkezés lehetővé tette, hogy gyakorlatilag minden tanuló tudjon minden hagyományos szakmát tanulni. A közoktatás-politika képviselői nem fogadták el a felzárkóztató képzés pozitív diszkriminációs elemét, azaz azt a szabályozást, hogy az általános iskolai bizonyítvánnyal nem rendelkező 16 év feletieknek megengedjék, hogy az általános iskola záró szakaszának a szakképzéshez megkövetelt funkcionális elemeit megtanulják.

A szakmatanulás feltételei is megváltoztak, és a jelenlegi rendelkezések szerint a felzárkóztató oktatás lehetővé teszi, hogy a tanuló elkezdje a szakképzést, ha annak keretében felkészítik az általános iskola adott osztályának osztályozó vizsgájára, azaz ha a képzés a korábbi dolgozók általános iskolája szerepét felvállalja. Felzárkóztató programok mintegy 20 iskolában indultak, a résztvevők száma 400-nál kevesebb.

A szegregáció típusai

Az iskolák közötti szegregáció

A szegregált roma iskolák kialakulása szorosan összefügg a lakóterületek szegregálódásával. Az iskolák tükrözik a helyi etnikai megosztásokat, azaz szoros kapcsolat van a roma gyerekek intézményes szegregálása és izolált lakóhelyük között. Ezt két tényező okozza: egyrészt a gazdasági problémák, másrészt a nem roma szülők előítéletes viselkedése. Az 1990-es években spontán migráció zajlott, amikor a roma népesség aránya jelentősen megnőtt az ország szegényebb régióinak kisebb településein, illetve a nagyvárosok leromlott kerületeiben.

A nem hátrányos helyzetű családok igyekeztek elköltözni ezekről a területekről. A nem roma diákok aránya a helyi iskolákban radikálisan csökkent, az előítéletek elkezdtek dolgozni, s néhány olyan nem roma család is kivette a gyerekeit az iskolából, amely nem költözött el.

A roma szülőket elbátortalanították az utazási költségek és/vagy nem voltak tudatában az iskolaválasztás jelentőségének, így többnyire a lakóhelyükhöz legközelebb eső oktatási

intézményt választották, s ezzel elősegítették az etnikailag elkülönített iskolák kialakulását. Ezek az iskolák rossz állapotban vannak, felszereltségük, eszközellátottságuk is szegényes, így nem ösztönzik a módosabb családokat arra, hogy gyerekeiket ezekben taníttassák. Ehhez az is hozzájárul, hogy az állam által a kisebbségi oktatás céljaira adott normatív fejkvótának köszönhetően, az iskolák és a fenntartók abban érdekeltek, hogy különféle formáit szervezzék meg a kisebbségi oktatásnak, bevételeik növelése érdekében. Két fő formában lehet ilyen oktatást szervezni: az oktatási intézmény vagy „a kisebbségi oktatásban részt vevő oktatási intézmény”, vagy „kisebbségi oktatási intézmény” lesz. Ugyanakkor nincsenek világos kritériumai annak, hogy mitől válik egy iskola „a kisebbségi oktatásban részt vevő oktatási intézménnyé”.

Az iskolán belüli szegregáció

Az oktatás normatív finanszírozásának következtében az iskolák és fenntartók abban érdekeltek, hogy a lehető legtöbb tanulójuk legyen. Ennél fogva az olyan iskolák, ahol a roma gyerekek aránya nőni kezdett, azért, hogy megakadályozzák a spontán szegregációs folyamatot, olyan osztályszerkezeteket alakítottak ki, amelyek lehetővé teszik roma gyerekek szegregálását. Az elkülönítésre az iskolán belüli szervezeti keretek alapvetően három formában adnak lehetőséget:

- a) Speciális gyógypedagógiai, felzárkóztató osztályok, ahol alacsonyabb a követelményszint, gyengébb színvonalú a tanítás és aránytalanul nagy a roma tanulók száma.
- b) Tagozatos osztályok, ahol nagyobb óraszámban tanítanak bizonyos tárgyakat, ezek rendszerint a nem roma gyerekek számára vannak fenntartva.
- c) A „roma kisebbségi oktatás” intézményével visszaélve külön osztályok szervezése.

Az Oktatókutató Intézet 2000-ben végzett kutatása során 192 iskolában vizsgálták a roma gyerekek arányát a felzárkóztató és tagozatos osztályokban. Míg a roma gyerekek 45,2%-a tanult normál tantervű osztályokban, és 16,2%-uk járt tagozatos osztályokba, addig a felzárkóztató osztályokban az arányuk 81,8% volt.

A normatív finanszírozással az az alapvető probléma, hogy a kívánt cél elérését szolgáló fejkvóta nagyságát nehezen lehet meghatározni, továbbá a finanszírozási rendszer képtelen kezelni az iskolaspecifikus költségkülönbségeket. Mi több, a költségkülönbségek negatívan korrelálnak az iskolák/települések méretével, és az iskolában tanuló hátrányos

helyzetűek arányával. Ezért a hátrányos helyzetűek oktatása egy főre vetítve költségesebb lenne a kis településen működő iskolában. A fejkvóta alapú finanszírozás nem képes ilyen különbségeket kezelni. Egy másik probléma a finanszírozás fent említett helytelen gyakorlata. Ha a pénzügyi támogatás céljai nincsenek egyértelműen meghatározva, akkor az önkormányzatokat semmi sem ösztönzi arra, hogy a támogatást az adott céloknak megfelelően használják fel. A gyerekeket elkülönített gyógypedagógiai osztályokban lehet elhelyezni a „normál” iskolán belül egy szakértői bizottság vagy a nevelési tanácsadó központ véleménye alapján, ha a gyerek értelmileg nem fogyatékos, de nehezen tud megbirkózni az iskolával tanulási nehézségek, viselkedési zavarok vagy bármilyen más beilleszkedési probléma miatt.

Speciális iskolák

A roma gyerekek az iskoláskorú népességben belüli arányukat jóval meghaladó mértékben járnak speciális iskolákba. A speciális iskolában oktatott roma tanulók aránya az 1974/75-ös tanévben 25% volt, míg 1992-re 42%-ra nőtt. A 2000-ben lefolytatott vizsgálat eredményei pedig azt mutatták, hogy majdnem minden ötödik roma gyereket szellemileg fogyatékosnak minősítenek. A roma gyerekek kiegészítő iskolába kerülésének egy másik oka, hogy a gyerekeket vizsgáló szakemberek még mindig olyan módszereket alkalmaznak, amelyek nem alkalmasak arra, hogy a szegény és/vagy kisebbségi családokban szocializálódott gyerekek képességeit megítéljék.

Magántanuló roma gyerekek

A problematikus roma gyerekek elkülönítésének egy másik módja, hogy magántanulónak nyilvánítják őket, és felmentik az iskolába járás alól. A magántanulókat minden tanórai foglalkozás alól felmentik, és tankötelezettségüket úgy teljesítik, hogy félévenként osztályozó vizsgát tesznek egy vizsgabizottság előtt. Kétféle módon válhat egy gyerek magántanulóvá: egyrészt a szülő választása alapján (sok esetben az iskola kényszeríti a szülőt arra, hogy kérelmezze gyermekének a magántanulói jogviszonyt), a másik eset az, amikor a gyerekek valamilyen tanulási vagy viselkedésben megnyilvánuló rendellenessége van, és a szakértői bizottság úgy dönt, hogy magántanuló legyen. Az iskola köteles heti hat órában a gyerekeknek foglalkozást tartani, azaz a vizsgára felkészíteni.

Kormányzati próbálkozások

1989 óta a különböző kormányok külön stratégiát dolgoztak ki a romaoktatás fejlesztésére. Bár minden választás után új stratégiák jelentek meg, a megfelelő programoknak visszatérő, közös elemei is voltak. Ezek a következők:

- felzárkóztató és tehetséggondozó programok kidolgozása és működtetése
- ösztöndíj és tandíj-támogatási rendszer kidolgozása
- a roma gyerekek integrálásának elősegítése
- az alapoktatás követelményeinek a tankötelezettség ideje alatt sikeresen eleget tett roma diákok arányának növelése
- a roma diákok középiskolai tanulásának elősegítése
- az alapfokú romológiai ismereteket tartalmazó tanárképzés támogatása
- tanárok, szociális munkások és pedagógiai tanácsadók továbbképzésének szervezése és támogatása.

Ennek a listának az elemei nem valósultak meg teljes mértékben. Eddig egyetlen magyar kormány sem volt képes olyan koherens stratégiát kidolgozni, amely a roma gyerekek iskolai kudarcra mögötti valamennyi okot kezelni tudta volna. A roma oktatási politikákat marginalizálták, a többségi és roma oktatási politikákat nem mindig harmonizálták. Bár a statisztikai adatok pozitív változásokat mutatnak az 1990-es évek elejének adataival összehasonlítva, még mindig hatalmas problémák vannak a romák tanulási eredményességével kapcsolatban.

Az integrációs oktatáspolitikai alapelemei

2002 augusztusában az oktatási miniszter kinevezett egy a hátrányos helyzetű és roma gyerekek integrációjáért felelős miniszteri biztost. A miniszteri biztos hivatala annak érdekében, hogy a hátrányos helyzetű tanulóknak is legyen esélyük a diplomaszerezéshez, egységes, egymásra épülő, az óvodától a diplomáig tartó esélyteremtő rendszert épített ki melynek elemei a következők:

Valamennyi szinten

a) Rászorultsági alapon ingyenessé válik a közoktatásban a tankönyv.

Hatása: a nehéz helyzetben lévő családokat nem terhelik meg annyira az iskolakezdés költségei.

Bevezetés ideje: 2003-tól az általános iskolák 1–4. évfolyamán, 2004-től az általános iskolák 5–8. évfolyamán.

b) A családosok augusztusban dupla családi pótlékot kapnak.

Hatása: könnyebb iskolakezdés.

Bevezetés ideje: 2002

c) Az új közoktatási törvény előírja a hátrányos megkülönböztetés tilalmát a közoktatásban. Az új rendelkezések alapján semmissé lehet nyilvánítani minden olyan döntést, intézkedést, amely a gyerekek, tanulók csoportját vagy akár egyetlenegy gyereket, tanulót neme, kora, származása, családi helyzete vagy bármely más oknál fogva hátrányosan megkülönbözteti.

Hatása: az új intézkedés segít az iskoláknak, önkormányzatoknak, hogy olyan oktatásszervezési megoldásokat keressenek, amelyek jogszerűek és minden érintett harmonikus együttműködését szolgálják. A legfontosabb diszkriminációs tényállás, a roma tanulók elkülönítése alacsonyabb színvonalú oktatást nyújtó csoportba ma még széles körben jellemző. 2000-ben 700-nál több elkülönített cigányosztály működött az általános iskolák normál tagozatán.

Bevezetés ideje: 2003. szeptember

d) Körültekintőbb intézkedések a magántanulóvá nyilvánítás területén.

Hatása: ennek a rendelkezésnek az a célja, hogy a leghátrányosabb helyzetű fiatalok ne essenek ki ellenőrizetlen módon a közoktatásból. Szociológiai vizsgálatok szerint a cigány tanulókat nyolcszor nagyobb valószínűséggel mentik fel a rendszeres iskolába járás alól, mint nem roma társaikat, s így ma a 14-15 éves roma tanulók 10%-a nem jár rendszeresen iskolába.

Bevezetés ideje: 2003. szeptember

Óvoda

a) Az óvodai étkeztetés ingyenessé vált a rászorultak javára.

Hatása: a roma gyerekek 11%-a nem járt eddig óvodába, ennek oka elsősorban a drága szolgáltatásban kereshető, így az óvodáztatásban részt vevők száma nőni fog.

Bevezetés ideje: 2003. szeptember

b) Az új közoktatási törvény kötelezővé teszi a gyermek, tanuló felvételét az óvodába, az iskolai napközibe, illetve a kollégiumba, ha a felvétel összefügg a gyermek, tanuló veszélyeztetettségével, a gyermek ügyében hozott gyámhatósági intézkedésekkel.

Hatása: a kistelepüléseken élő szegény családok gyermekei előtt új lehetőségek nyílnak a tanulásra.

Bevezetés ideje: 2003. szeptember

c) A 21. század iskolája program pályázatok útján új óvodai férőhelyek létesítését támogatja a hátrányos helyzetű térségekben.

Hatása: a program a Magyar Fejlesztési Bankkal közös pályázatot hirdetett az iskolafenntartóknak intézményeik felújítása, korszerűsítése támogatására.

Bevezetés ideje: folyamatos

d) Az NFT ROP pályázatot ír ki az intézményfenntartó önkormányzatok számára óvodai férőhelyek bővítésére.

Bevezetés ideje: 2004. február

Általános iskola

a) Képességeit kibontakoztató felkészítésben vehet részt minden hátrányos helyzetű gyerek, 17 ezer forintos normatív támogatás mellett.

Hatása: a hátrányos helyzetű gyerekek hátrányait kívánja a rendelet csökkenteni azzal, hogy olyan felkészítés szervezését teszi lehetővé, melynek keretei között a tanuló egyéni képességeinek, tehetségének kibontakoztatása, a fejlődés elősegítése, a többi tanulóhoz történő felzárkóztatása, tanulási, továbbtanulási esélyének kibontakoztatása folyik.

Bevezetés ideje: 2003. szeptember

b) „Utolsó padból” program indul, mert a roma tanulók indokolatlanul felülreprezentáltak az enyhén értelmi fogyatékosok iskoláiban.

Hatása: arányuk a felülvizsgálatok következtében várhatóan fokozatosan csökken majd. (Mostani arány: 5,3%, EU-átlag: 2,5%)

Bevezetés ideje: 2003. december

c) Megindult az Oktatási Minisztériumban annak a célprogramnak a tervezése, amely lehetőséget teremt a fogyatékosok minél nagyobb mértékű integrációjára.

Hatása: jelenleg Magyarországon 60 ezer fogyatékosnak minősített gyerek van a közoktatásban. Az integrációs törekvések következtében 20%-uk kikerülhet a szegregált oktatásból. A program elemei részét képezik a Nemzeti Fejlesztési Tervnek.

Bevezetés ideje: 2003. május

d) Roma hátrányos helyzetű gyerekek integrációjáért felelős miniszteri biztos kinevezése és országos integrációs hálózat létrehozása.

Hatása: országos szinten megvalósulnak a szociológiai kutatások által javasolt integrációs lépések, s teret kapnak a korszerű megközelítések a hátrányos helyzetű gyermekek oktatásában. A hálózat bázisintézményei elsősorban az ország két északkeleti régiójában, kisebb számban pedig a Dél-Dunántúlon, a fővárosban és környékén helyezkednek el.

Bevezetés ideje: 2002. augusztus (integrációs hálózat: 2003. január)

e) A bukás tilalma. Az 1–3. évfolyamba járó gyerekek csak akkor utasíthatóak évfolyamisméltésre, ha túlzott hiányzás miatt nem tudják teljesíteni a követelményeket.

Hatása: az évisméltés kudarcélményt jelent, miközben az évisméltásra ítélt gyerekek döntő része be tudja hozni a lemaradást odafigyelés esetén. Hiába indul el az iskolai integráció, ha a gyerekek egy része megbukik.

Bevezetés ideje: 2004. szeptember

f) Hosszabb alapozó szakasz.

Hatása: a gyerekek egy része az iskola első évében halmozza fel azokat a hátrányokat, amelyeket később már nem tud ledolgozni. Megfelelő írni-olvasni tudás nélkül a későbbi tanulmányok sikertelenek. A hosszabb alapozó szakasz megnyújtja az alapképzések elsajátítására szánt időt.

Bevezetés ideje: 2004-től felmenő rendszerben (gyakorlatilag 2008-tól, hiszen akkorra lesznek ötödikesek)

g) Tanoda program

Hatása: megjelenik a hátrányos helyzetű gyerekek iskolai sikerességét iskolán kívüli foglalkozásokkal elősegítő „tanoda” módszer (95. §). Ma a fiatalság teljes korosztályának 70%-a érettségihez jut, míg a roma fiatalok körében a 10%-ot sem éri el ez az arány.

Bevezetés ideje: külön jogszabály készül

h) Az integrált oktatásra való felkészítést szolgáló tanárképzési és továbbképzési programok fejlesztése és indítása.

Hatása: a fejlesztésre munkacsoport alakult a felsőoktatás, az integrációs hivatal, a szakképzés, és az érett intézmények bevonásával.

Bevezetés ideje: 2003. október

j) 150 iskolában indul az a program, amely roma munkanélküliek foglalkoztatását és képzését támogatja a közoktatási intézményekben.

Hatása: a roma felnőttek családi koordinátorként dolgoznak az iskolákban, és emellett rugalmas szakképzésben is részt vesznek. A szakmai gyakorlati hely is az az iskola, ahol dolgoznak. A program fontos eleme, hogy a felnőtteknek rugalmas képzési modulokat biztosít a minél eredményesebb tanuláshoz.

Bevezetés ideje: 2003 ősze

k) A Nemzeti Alaptanterv felülvizsgálata.

Hatása: a Nemzeti Alaptantervbe bekerült, hogy minden, a közoktatásban tanuló gyerekeknek tanulnia kell a romák kultúrájáról, közös történelmünkről.

Bevezetés ideje: 2004

l) Kiírják az NFT HEFOP 2.1-es intézkedés első pályázatait.

Hatása: pályázatok a hátrányos helyzetű és sajátos nevelési igényű tanulók integrált oktatásának támogatására, illetve a hátrányos helyzetű tanulók iskolai sikerességét előmozdító tanoda programok támogatására.

Bevezetés ideje: 2004. március

m) Az NFT HEFOP 2.1-es intézkedés központi programjában fejlesztések és képzések megvalósítása zajlik.

Hatása: a pedagógusképzésben bevezethető képzési modulok, szakértői képzések és programcsomagok kifejlesztését, 11 ezer 500 pedagógus és pedagógiai munkát támogató szakember gyakorlatorientált képzését biztosítja az eltérő háttérű gyerekek hatékony együttnevelése területén. Az integráló intézmények társadalmi környezete (gyermekjóléti szolgálatok, helyi döntéshozók, fenntartók képviselői, civil szervezetek, kisebbségi önkormányzatok, média képviselői) számára is képzéseket biztosít. 270 komplex integrációs pedagógiai keretrendszerrel (IPR) rendelkező modellt dolgoz ki a 2005-ben és 2006-ban kiírásra kerülő adaptációs pályázaton nyertes megközelítőleg 270 intézmény bevonásával. Az idő előtti iskolaelhagyás, lemorzsolódás kockázatának felismerésére szolgáló módszereket, programokat fejleszt ki.

Bevezetés időpontja: 2004. március–2007

Középfokú oktatás

a) Nyelvi előkészítő évfolyam.

Hatása: a nehezebb helyzetben lévő családok nem tudják megfizetni a nyelvi különórákat, nyelvtudás nélkül a hátrányos helyzet tovább súlyosbodik. Az a cél, hogy mindenki szerezhessen bizonyos nyelvtudást a középiskolában.

Bevezetés időpontja: 2004. szeptember

b) Az érettségi lesz a felvételi.

Hatása: a felsőoktatási felvételin eddig sokszor nem középiskolai tananyagot kértek számon. Ez tovább növelte az esélykülönbségeket, mert a sikeres felvételihez fizetős különórákat és előkészítő tanfolyamokat kellett igénybe venni.

Bevezetés ideje: 2005

c) Az Arany János Tehetséggondozó Programot abba az irányba változtatjuk, hogy a tehetség mellett a korábban figyelembe vett – elsősorban települési – hátrányok helyett, főként a tanulói hátrányos helyzet legyen a bekerülés elsődleges feltétele. Indul a Hátrányos Helyzetűek Arany János Kollégiumi Alapprogramja, amihez háromszoros kollégiumi normatíva jár majd (990 ezer forint).

Hatása: sok hátrányos helyzetű fiatal éppen a földrajzi távolságok miatt nem tud továbbtanulni. Jó középiskolába kerülhetnek, ha kollégiumi lehetőséget kapnak.

Bevezetés ideje: 2004. szeptember

d) Ingyenes nyelvvizsga és ECDLvizsga

Hatása: az OM az államilag elismert egynyelvű vagy kétnyelvű, legalább C típusú sikeres nyelvvizsga esetén visszatéríti a középfokú C nyelvvizsga díját azoknak a végzős gimnáziumi és szakközépiskolai tanulóknak, akik 2003/2004 év végén tesznek érettségit, illetve azoknak a szakiskolai tanulóknak, akik ebben az évben fejezik be a szakmatanulást. A 2003. szeptember előtt tett vizsga díja is visszaigényelhető.

Az ECDLvizsga díja a 2002/03-as tanévben utolsó évfolyamos gimnáziumi, szakközépiskolai és szakiskolai tanulók sikeres bizonyítványának ingyenes megszerzéséhez, illetőleg az Országos Képzési Jegyzékben szereplő számítógép-kezelő (-használó) szakképesítés bizonyítványának ingyenes megszerzéséhez történő hozzájárulás. Az intézkedés várhatóan 10-12 ezer fiatalt érint.

Bevezetés ideje: 2003. szeptember; 2003. január–október

e) Szakiskolai fejlesztő program indult, amely segíti a szakiskolában folyó pedagógiai munka fejlesztését.

Hatása: a szakiskolákban évek óta 30%-os a fiatalok lemorzsolódása. A program hatására várható, hogy ez az érték a felére csökken.

Bevezetés ideje: 2004/05.

f) A 32/1997. MKM-rendelet módosításával reális esély teremtése a romani és a beás nyelv tényleges megjelenésére az iskolai oktatásban.

Hatása: ma az OKÉV felmérésének adatai szerint az egész országban mindössze három közoktatási intézményben tanulhatják a roma gyerekek az anyanyelvüket. Előzetes információink szerint a jogszabályi változások nyomán 2003 szeptemberétől elindul a romani nyelv oktatása Tarnaörsön, Tiszabőn, Csobánkán, Nagyecsedén, és a beás nyelv oktatása Csapiban, Gyulajon, Darányban, Magyarmecskén, Gilvánfán, Kétújfalun, Vásárosdombón, Gödrén, Téreskén, Nagyharsányban, Baracson.

Bevezetés ideje: 2003. szeptember

g) A 32/1997. MKM-rendelet módosítása szerint nem lehet többé felmenteni a gyerekeket a cigány kisebbségi oktatás indokával az idegen nyelv tanulása alól.

Ebben a vonatkozásban példátlanul eltérő helyi gyakorlatok alakultak ki. Ma az északi régió iskoláinak 17%-ában fordul elő, hogy a roma gyerekeket fölmentik az idegen nyelv tanulása alól, míg a dunántúli iskoláknak csak a 3%-ában.

Bevezetés ideje: 2003. szeptember

Felsőoktatás

a) Első alapképzésre felvételt nyerhet az a hátrányos helyzetű jelentkező, aki eléri a költségtérítéssel járó képzésbe bejutók pontszámát. Így a szegény családok gyerekeit nem a család, hanem az állam fizeti be a költségtérítéssel járó egyetemi képzésbe. Az így felvett hallgatók aránya az adott intézményben a szak, szakpár, tagozat irányszámának legfeljebb 3%-a lehet.

Hatása: jelenleg a hátrányos helyzetű tanulók nagy része nem jut el a felsőoktatásba. A cél az, hogy ezeknek a fiataloknak is legyen esélyük továbbtanulni.

Bevezetés ideje: 2005. szeptember

b) Mentor program

Hatása: a felsőoktatásba bekerült fiatal mentort (tutort) választhat magának, aki segíti majd tanulmányai során.

Várhatóan 500 és 1000 között lesz az így felsőoktatásba kerülő diákok száma.

Bevezetés ideje: 2005. szeptember

Az integrációs normatíva és kritikái

2003. szeptember 1-jétől ún. integrációs normatíva vehető igénybe az általános iskolák 1. és 5. évfolyamán, felmenő rendszerben. Ez a képességkibontakoztató normatíva háromszorosra: 51 ezer forint. „Az integrációs normatíva célcsoportját azok a gyerekek jelentik, akiknek a szülei nyolc általános iskolai osztályt, vagy kevesebbet végeztek és anyagi helyzetük miatt jogosultak a 4600 forintos gyermekvédelmi támogatásra. Ezt a támogatást 2001-ben 780 ezer gyerekre vették igénybe (KSH-adat). A 0–18 éves korosztály 2 millió 220 ezer (népszámlálási adat), tehát rendszeres gyermekvédelmi támogatás az összlétszám kevesebb mint egy harmada után jár. Az integráció tehát nem etnikai csoportot céloz meg, ám igen nagy arányban mégis roma gyerekeket talál az integráció által segítettőnek. Amíg az iskoláskorú gyermekek alig több mint 20%-a esik e kategóriába, addig a roma gyerekek 80%-a.” – írja a miniszteri biztos hivatala az egyik jelentésében.

A normatíva törvényi szabályozásának konkrét leírása a Magyar Közlöny 152. számában jelent meg (3. számú melléklet a 2003. évi CXVI. törvényhez, 24. b) és d) pont):

„A kiegészítő hozzájárulás háromszorosát igényelheti a helyi önkormányzat a napali rendszerű oktatásban részt vevő tanulók után, ha a tanuló a 11/1994. (VI. 18.) MKM-rendelet 39/E §-ában meghatározott követelmények és az oktatási miniszter által kiadott program szerint vesz részt az integrációs nevelésben, oktatásban.”

A jogszabály hivatkozik a 11/1994-es MKM-rendelet 39/E §-ára, ezért szükséges röviden ezt is áttekintenünk.

Integrációs felkészítésben vesznek részt azok a képességkibontakoztató felkészítésben részt vevő tanulók, akik egy osztályba, osztálybontás esetén egy csoportba járnak, azokkal a tanulókkal, akik nem vesznek részt a képességkibontakoztató felkészítésben. Az integrációs felkészítés nem járhat együtt az integrációs felkészítésben részt vevő tanulók összevonásával. E rendelkezések alkalmazásában a tanulók összevonását jelenti, ha

a) a településen egy iskola működik, évfolyamonként egy osztállyal és az integrációs oktatásban részt vevő tanulók osztályon, csoportbontás esetén csoporton belüli aránya meghaladja az ötven százalékot,

b) a településen több iskola működik, és azok közül bármelyikben az integrációs felkészítésben részt vevő valamennyi tanuló létszámának az iskolába járó tanulók létszámához viszonyított aránya huszonöt százalékkal magasabb, mint az összes iskolában integ-

rációs felkészítésben részt vevő tanulók létszámának az összes iskolába járó tanuló létszámához viszonyított aránya,

c) az iskolában évfolyamonként több osztály működik, és évfolyamonként az egyes osztályokban integrációs felkészítésben részt vevő tanulók létszámának az osztályba járó összes tanuló létszámához viszonyított aránya eltérő az osztályok között, amennyiben az eltérés meghaladja a huszonöt százalékot.

Integrációs felkészítés az általános iskola első és ötödik, illetve a szakiskola kilencedik évfolyamán indítható. Ugyanakkor arról is rendelkezik, hogy a nemzeti és etnikai kisebbségi iskolai nevelésben és oktatásban részt vevő tanulók részére a magyar nyelv és kultúra elsajátítását biztosító tananyagot, a nemzeti és etnikai kisebbséghez nem tartozó tanulók részére a településen élő nemzeti és etnikai kisebbség kultúrájának megismerését szolgáló tananyagot is oktatni kell.

A bevezetés óta az új normatívát 32 ezer 800 gyerekre vették igénybe, ez az arány a roma gyerekek kb. 1/3-a.

Ennek az új megközelítésnek a törvényi szabályozása elkülöníti a felzárkóztató elemet a kulturális elemtől a romák oktatása esetében, pontosabban a felzárkóztató elemet teljesen függetlenné teszi a felzárkóztást szociális hátrányaik miatt igénylő diákok roma származásától.

Vizsgáljuk meg, milyen bírálatok hangzottak el ezzel az új megoldással kapcsolatosan, és milyen új problémák felmerülése várható. 2002 novemberében a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosa országos fórumot szervezett a kisebbségi oktatás kérdéseiről. Ezen a találkozón hangsúlyozták, hogy a képességfejlesztő és az integrációs képzésben való részvételhez megállapított feltételek nem kívánatos módon és mértékben szűkítik a bevezethetőség körét. Ezek a feltételek a következők: a gyerek akkor vehet részt a képzésben, ha szüleinek legmagasabb iskolai végzettsége általános iskolai, és a szülők kiegészítő családi pótlékra jogosultak. Nincs jelentős különbség a szakmunkás végzettségű, de többnyire munkanélküli szülők és a nyolc általánossal rendelkező szülők életmódja és munkavállalási lehetőségei között. Ráadásul sok család nem veszi igénybe a kiegészítő családi pótlékot, mert nem tud erről a lehetőségről, vagy alacsony jogérvényesítési képessége miatt nem jut hozzá, holott anyagi helyzete alapján jogosult lenne rá. Meg kell várnunk, hogy a gyakorlat hogyan értékeli ezeknek a feltevéseknek az érvényességét.

Az is probléma, hogy a roma kisebbségi oktatás intézménye is visszaélésekhez és ahhoz vezethet, hogy a roma gyerekeket szegregálják az iskolákban. Amíg a szakmai ellenőrzés rendszere nem erősödik meg, addig nem lesznek garanciák a program minőségére.

Az integrációs normatíva bevezetése a magyar közoktatás finanszírozási szerkezetében nem jelentős változás. A jelenlegi felzárkóztató normatíva és az ezt felváltó integrációs normatíva között a fő különbség abban van, hogy a korábbi többletfeladatokat ró az iskolára, míg az utóbbi az integrációs oktatást önmagában jutalmazza. Ezért az integrációs normatíva nem feltétlenül növeli az egy tanulóra jutó költségeket.

Meg kell jegyezni, hogy egyik kiegészítő fejkvóta sem nyújt ösztönzőket a lakóhely szerinti szegregáció megszüntetésére. A módosabb családok még mindig arra motiváltak, hogy nevesebb iskolákat keressenek, s ily módon különítsék el gyerekeiket a kevésbé tehető családokból származó tanulóktól.

Hátrányt jelent az is, hogy az integrációs normatíva nem fedti a különböző iskolaszpecifikus költségeket. Azt feltételezi, hogy a hátrányos helyzetű diákok egyenesen oszlanak el az oktatási rendszerben, tehát az oktatás költsége mindenhol hasonló. Ez messze van a valóságtól: az egy tanulóra jutó különböző költségek azt jelentik, hogy néhány iskolában a kapott többlettámogatás nem fedezi a költségeket, míg más iskolákban az több mint elegendő.

A kiegészítő normatíva esetében a központi pénzügyi támogatás címzettje az iskola-fenntartó települési önkormányzat, így a helyi politikai elszámoltathatóság és a központi szabályozás arra ösztönzi az iskolákat, hogy javítsák az eredményeiket. Azonban ez azt feltételezi, hogy a központi kormányzat világos, könnyen érvényesíthető követelményeket támaszt. Ha ezek a követelmények nem világosak, az iskolafenntartó nagyon gyakran más célokra használhatja a támogatást, és az integrációs normatíva csak bizonyos mértékben jut el az iskolákba.

A modell előnye az átláthatóság, egyszerűség és az alacsony adminisztrációs költségek, ezért a hivatali csatornákat nem kell megreformálni. Az is előny, hogy nincs szükség különleges erőfeszítésekre sem az iskolák, sem a tanárok részéről, és mégis azt az ígéretet hordozza, hogy megszünteti az iskolán belüli és az iskolák közötti szegregációt.

Ugyanakkor megnőtt azoknak az iskoláknak a száma, ahol a roma gyerekek száma magasabb volt a nem romákénál, így nem tudták igénybe venni az integrációs normatívát.

Ezzel párhuzamosan a korábbi etnikai normatíva összege úgy változott, hogy csak akkor vehető igénybe 100%-ban, ha az iskola roma nyelvet is oktat. Akkor vehető igénybe 50%-os arányban, ha cigány népismeretet tanítanak, de a roma nyelv nélkülözésével.

Csakhogy az elromásodott iskolák többségében romungró (a roma nyelvet nem beszélő) gyerekek járnak, akiknek szülei tiltakoznak a roma nyelv oktatása ellen. Így ezen iskolák sem az integrációs normatívát, sem az addig kapott etnikai normatívát nem kapják. Tehát azok az iskolák, akik eddig esetleg nem szegregációs célokra fordították a kapott támogatást, most nem tudják a jól működő programjukat tovább folytatni. Felmerül a kérdés: mi lesz az elromásodott iskolák roma tanulóival, őket nem kell integrálni?

Az a véleményem (egy spontán szegregált iskola roma származású tanáraként), hogy csupán normatív támogatással nem lehet megoldani olyan társadalmi folyamatokat, melyek végeredménye a spontán szegregált intézmény. Erőszakkal nem lehet iskolákat összevonni, megszüntetni csupán az „integráció” érdekében.

Az integrációs normatíva jó dolog, de nem az egyedüli megoldás. Az elromásodott iskolák minőségi fejlesztése ugyanolyan fontos dolog kellene hogy legyen, hiszen az ott tanuló gyerekeknek is esélyt kell biztosítani az igényes, jó minőségű oktatáshoz.

Feltehető a kérdés: milyen más finanszírozási lehetőségek javítanának a roma gyerekek oktatási helyzetén?

Más finanszírozási lehetőségek

Pályázatalapú finanszírozás

Ennek a rendszernek a fő jellegzetessége az, hogy a célintézmény maga az iskola, ami bizonyos (antiszegregációs) projekteket tud megvalósítani. Ez a finanszírozási rendszer csak hosszú távon lehet eredményes. Feltétlenül szükség van egy szilárd központi kormányzati elkötelezettségre, arra, hogy ösztönözzék az iskolákat, hogy pályázzanak ilyen támogatásokra. Azzal, hogy „kiiktatunk” egy szintet (a helyi önkormányzatot) a finanszírozási rendszerből, garantálni lehet, hogy a kormánypenzeket a javasolt célokra költse, és hogy figyelembe vegyék az iskolaszpecifikus költségkülönbségeket. A központi kormányzatnak megadja a lehetőséget, hogy követelményeket fogalmazzon meg, valamint hozzon létre egy monitoring, ellenőrző rendszert, melynek segítségével a javasolt projektek megvalósíthatók. Ez határozott előny az integrációs normatívával szemben –

ha a kormány a centralizált politikát részesíti előnyben –, mivel ez utóbbi esetben a többletforrás odaítélésének alapja csak a hátrányos helyzetűek száma. (Hasznos, ha a kormány az autonóm helyi önkormányzatokon alapuló politikát folytat.) Ugyanakkor a pályázat-alapú finanszírozás kétségkívül növeli az adminisztrációs költségeket. A hátrányos helyzetű gyerekek pályázat-alapú finanszírozása ésszerűnek tűnik, mivel a hátrányos helyzetűek többsége az iskolák egy jól meghatározható körében tanul.

A piaci típusú finanszírozás

„Két lehetséges piaci típusú finanszírozási modell közül az egyik az utalványrendszer – ahol a szülők egy utalványt kapnak, amit a gyerekeik oktatására fordíthatnak –, a másik a kvázi piaci rendszer – ahol az intézmények tanulói normatívát kapnak, és lehetőségük van a helyi önkormányzat irányítása alatt maradni, vagy „kiléphetnek” a helyi önkormányzati irányítás alól és a központi kormányzatot választhatják fenntartójuknak.

Mindkét rendszer ahhoz vezethet, hogy éles küzdelem alakul ki az iskolák között a diákokért, és – a hátrányos tanulókért járó kiegészítő támogatás összegétől függően – a hátrányos helyzetű diákokért is.

A modell azt feltételezi, hogy a jól informált szülők aktívan részt vesznek gyerekeik iskolájának kiválasztásában. A szülők és a tanulók az oktatási szolgáltatások fogyasztói, és akkor választanak a legjobban, ha ezt a szolgáltatások minősége alapján teszik. Meg kell jegyezni, hogy a hátrányos helyzetű családoknak általában kevés információjuk van az iskolák minőségéről. A kormányzat szerepe csak az, hogy meghatározza a kiegészítő tanulói normatíva vagy az utalvány megfelelő összegét. Ha túl magasan állapítják meg ezt az összeget, akkor az elkülönült iskolákhoz vezetne, ahol csak hátrányos helyzetűek tanulnának, mert az intézményeknek megérné, hogy hátrányos helyzetűek oktatására specializálódjának. Ha az összeg alacsonyabb, mint az oktatás valódi többletköltsége, akkor nem lenne olyan intézmény, amely felvállalná a hátrányos helyzetű gyerekek szolgálatát. Ennek a rendszernek a fő hátránya, hogy csak akkor lehet eredményes, ha az egész oktatási rendszer finanszírozási szerkezetét ilyen formában reformálják meg. Semmilyen piaci típusú finanszírozás sem alkalmazható csak a hátrányos helyzetű tanulókra. Az előnyök világosak: az iskolák közötti verseny helyettesítené a helyi vagy központi ellenőrzést, ez alacsonyabb adminisztrációs költségekhez és az adófizetők pénzének jobb felhasználásához vezetne” – írja Németh Szilvia.

Kiegészítő finanszírozási mechanizmusok

Az alapfinanszírozási struktúra mellett a kormánynak nagy hangsúlyt kell helyeznie további finanszírozási mechanizmusokra. A hátrányos helyzetű tanulóknak nemcsak oktatásra van szükségük, hanem a felnőttektől kapott segítségre is, a központi kormánzatnak olyan programokat is kell finanszíroznia, amelyek a pedagógiai módszerek kifejlesztését és a hátrányos helyzetű tanulók tanárainak képzését szolgálják. Az óvodáktól kezdve szükség van az infrastrukturális lehetőségek fejlesztésére, hogy egyetlen gyereket se kelljen visszautasítani, és hogy minden egyes tanulónak a lehető legjobb tanulási környezetet lehessen biztosítani. Ebbe beletartozik az óvodák felújítása, illetve új óvodák építése, megfelelő infrastruktúra kialakítása. Az iskola-előkészítő oktatásban nem annyira a szegregáció problémáját kell megoldani, hanem azt, hogy nem mindenki jár óvodába. Tehát ésszerűnek látszik a már használatos kiegészítő normatívát alkalmazni az iskola előtti nevelési intézmények fenntartóinak finanszírozására. A közoktatás középfokú szintjén nem a szegregációt kell csökkenteni, hanem azt a problémát kell megoldani, hogy kicsi azoknak a hátrányos helyzetűeknek az aránya, akik a középfokú oktatás magasabb osztályaiban folytatják tanulmányaikat. Ez inkább egyéni, mint intézményi problémának tűnik, ezért ésszerűnek látszik, ha a finanszírozás a tanulók szintjén történik. (pl. ösztöndíj formájában). Ez középiskolai kollégiumi férőhelyek teremtését, az otthon és az iskola közötti megfelelő szállás és más, például létfontosságú oktatási eszközök (számítógépek, könyvek stb.) biztosítását jelenti.

Kulcsfontosságú, hogy a kormányzat felismerje, hogy bár a romák többsége hátrányos helyzetű, és a hátrányos helyzetűek többsége roma, a két csoport nem fedt egymást.

Lényeges, hogy a szegregáció megszüntetése és a hátrányos helyzetűek segítése mellett a kormány az etnikai kultúrák helyreállítására is dolgozzon ki programokat.

Pedagógiai lépések az integrált nevelés érdekében (ami még megoldásra vár)

Végül felsorolásszerűen vegyük sorra azokat a pedagógiai feladatokat, melyek megvalósítása nélkül az integrációs normatíva sem éri el a kívánt eredményt.

- a) Szigorú időhatárok nélküli iskola (előkészítő képzés és utógondozás: a mentor program).

- b) Projektmódszer a hagyományos módszerekkel, frontális tanítással szemben.
- c) Szabadidős tevékenységek szervezése az iskolán belül.
- e) A családdal és a közösséggel való kapcsolattartás.
- f) Tanártovábbképzés (a multikulturális nevelés érdekében).
- h) Partnerszerű együttműködés a diákokkal.
- j) A hátrányos helyzetű fiatalok szakképzésének elveit újra kell gondolni.

II. A roma tanulók közoktatási integrációjának esélyei

A 2002-ben hivatalba lépett oktatási kormányzat igyekezett szembenézni a közoktatási folyamatok társadalompolitikai hatásaival, vagy legalább néven nevezte a problémákat. A szakpolitikai vitákban és az oktatási törvény 2003-as módosításának parlamenti vitájában a korábbinál nagyobb hangsúlyt kapott az esélyegyenlőség kérdése. Emellett a tárca komoly lépéseket tett a rezortjához tartozó „romapolitikai” célkitűzés megvalósítására. Az oktatáspolitikai sikerének záloga – ellentétben más ágazatokéval – nem elsősorban az, hogy a tárca milyen nagyságrendű forrást képes kialakítani prioritásai megvalósítására. Sokkal fontosabb, hogy vajon a romákat sújtó nyílt és rejtett diszkrimináció, illetve közoktatási hátrányok problematikája elválasztható-e a közoktatási esélyegyenlőtlenség egészétől. Vajon a tanszabadságon, a teljesen szabad iskolaválasztáson, az önkormányzati kompetenciájú oktatásirányításon alapuló szisztéma keretein belül jogi és kormányzati eszközökkel fel lehet-e lépni hatékonyan a roma diákok elkülönítése ellen.

Az alábbiakban összefoglaljuk a tárca eddigi erőfeszítéseit és igyekszünk tesztelni az integrációs, szegregációellenes politika esélyeit egy nagyváros példáján.

Kormányzati célok és dilemmák

Közoktatási esélyegyenlőség, szegregáció, továbbtanulás

A tárca reformkonceptiója a PISA 2000 felmérés két megállapítására alapozta a változások szükségességét. A jelentés szerint a magyar oktatási rendszer az európaiak közül

a legkevésbé biztosít egyenlő esélyeket az alacsonyabb iskolai végzettségű és a szegényebb családokból származó gyermekeknek, illetve a leginkább szelektív. Ugyanakkor, néhány elit iskola kiemelkedő eredményei ellenére, a magyar diákok olvasási, szövegértési és matematikai készsége kifejezetten gyenge, a korosztály idegennyelv-ismerete és informatikai jártassága szegényes, miközben a tantárgy-lobbik és a felsőoktatási követelmények egyre nagyobb óraszám- és lexikális terhelést zúdítanak a nebulókra.

A tanulói teljesítmények szempontjából az iskolarendszer szelektivitása azt jelenti, hogy a teljesítmények jobban szóródnak az iskolák között, mint az iskolákon belül. Míg az OECD-országokban a tanulók olvasási, szövegértési teljesítménykülönbségét 36%-ban magyarázzák az iskolák közötti különbségek, addig a magyar tanulók esetében ez az arány 71%. A másik véglet Svédország, ahol a tanulók olvasási, szövegértési különbségét 77%-ban az iskolákon belüli különbségek magyarázzák, és csak 33%-ban az iskolák közötti különbségek. Magyarországon a jobb iskolába járó, alacsonyabb státusú családból jövő gyerekek teljesítménye is jobb, ugyanakkor a gyengébb iskolába járó, magasabb státusú családokból jövő gyerekek teljesítménye alacsonyabb annál, mint ami családi háttérük alapján várható lenne.

A korai iskolaválasztás tehát nagymértékben meghatározza a gyerekek esélyeit.

A magyar közoktatásban kettős trend érvényesül: a kétirányú kegyetlen szelekció és a középiskolai expanzió. A magasabb státusú családok kiválasztják a számukra megfelelő iskolákat, a magasabb státusú iskolák pedig kiválasztják a számukra kívánatos gyerekeket, vagy gyorsan kiszórják a nem kívánt tanulókat. Ugyanakkor a középiskolákba beiratkozott diákok aránya jelentősen megnőtt: a kilencvenes években a gimnáziumban továbbtanuló diákok aránya a 14 éves korosztályon belül 20%-ról 32%-ra, az érettségit adó szakközépiskolákba felvettek aránya pedig 27%-ról 39%-ra növekedett. Az érettségizettek aránya pedig a 18 éves korosztályon belül 36,9%-ról 53,6%-ra növekedett.

A közoktatás általános trendjei érintették a roma diákokat is. A szabad iskolaválasztás, illetve az iskolarendszer szelektivitása gyorsan növelte a „spontán” – tehát a nem cigány tanulók iskolai elvándorlása révén előállt – szegregációt. Az Oktatókutató Intézet néhány évvel ezelőtt átfogóan vizsgálta a problémát. A vizsgálat becslése szerint 2000-ben mintegy 770 általános iskolai homogén cigányosztály működött Magyarországon, 740 osztályban a roma tanulók aránya meghaladta a 75%-ot, 1230 osztályban pedig az 50%-ot. Az összes általános iskolai tanuló 10%-át kitevő cigány tanulók jó egyharmada

– tehát a 93 ezer roma tanuló közül 32 ezer – olyan iskolai osztályba járt, ahol a roma nebulók többségben voltak. A spontán szegregáció mellett jelentős tényező a roma tanulók mesterséges elkülönítése: ennek legfontosabb eszköze a tömeges, indokolatlan gyógypedagógiai beiskolázás. A gyógypedagógiai osztályokba, iskolákba járó tanulók több mint 40%-a roma; az összes roma tanuló 20-22%-át gyógypedagógiai kiegészítő osztályokba íratják, ami minden korábbinál magasabb arány.

A középfokú expanzió ugyanakkor részben ellensúlyozta a szegregáció negatív következményeit. Az Oktatókutató Intézet adatai szerint a gimnáziumba felvett roma tanulók aránya az általános iskolát elvégzett korosztályon belül 1993 és 1999 között 0,6%-ról 3,6%-ra; az érettségit adó szakközépiskolába felvettek aránya pedig 10%-ról 15,4%-ra emelkedett. A továbbtanulás dinamizmusa még akkor is impozáns, ha középfokon a roma és nem roma tanulók közötti szakadék tovább szélesedett, és nagyon jelentős a cigány tanulók lemorzsolódása.

1. tábla

A továbbtanulók aránya az éves végzők arányában

Továbbtanulás	1996/1997		1998/1999	
	Nem roma	Roma	Nem roma	Roma
Nem tanul tovább	2,3	16,5	3,2	14,9
Szakiskola	4,4	8,6	3,2	9,4
Szaktanácsképző	36,5	61,6	36,8	56,5
Szakközépiskola	38,3	9,3	38,1	15,4
Gimnázium	18,3	3,7	18,4	3,6
Összesen	100	100	100	100

Forrás: Oktatókutató Intézet

2. tábla

A normál és a gyógypedagógiai képzésben részt vevők száma, illetve a gyógypedagógiai képzésben részt vevők aránya a 2001/2002-es tanévben

Megye	Általános iskolai tanulók száma	Gyógypedagógiai képzésben részt vevő tanulók száma	A gyógypedagógiai képzésben részt vevő tanulók aránya az összes általános iskolai tanulókhoz viszonyítva
Bács-Kiskun	53 396	2 468	4,6%
Baranya	37 060	1 622	4,4%
Békés	37 281	1 666	4,5%
Borsod-Abaúj-Zemplén	78 461	3 961	5,0%
Budapest	128 950	6 483	5,0%
Csongrád	38 981	1 271	3,3%
Fejér	42 406	2 108	5,0%
Győr-Moson-Sopron	38 223	1 494	3,9%
Hajdú-Bihar	57 923	2 385	4,1%
Heves	29 797	3 171	10,6%
Jász-Nagykun-Szolnok	41 832	1 804	4,3%
Komárom-Esztergom	30 468	1 617	5,3%
Nógrád	20 423	1 045	5,1%
Pest	101 968	4 588	4,5%
Somogy	31 781	2 264	7,1%
Szabolcs	65 558	3 647	5,6%
Tolna	23 466	1 279	5,5%
Vas	24 587	1 261	5,1%
Veszprém	35 276	1 514	4,3%
Zala	26 407	939	3,6%
Összesen	944 244	46 587	4,9%

*Forrás: Országos Közoktatási Intézet: Jelentés a közoktatásról 2003 –
Az Oktatási Minisztérium oktatásstatisztikai adatbázisa alapján Garami Erika számításai*

Költségvetési kiadások és kormányzati intézkedések

Az Oktatási Minisztérium romaügyi miniszteri biztost nevezett ki, és jelentős összegeket különített el a szegregációs folyamatok fékezésére célzó intézkedésekre. Több forrást igyekezett koncentrálni a résztvevő települések, illetve iskolák támogatására.

A minisztérium lehetőség szerint igyekezett kerülni, hogy új programjait és támogatásait nevesítve a roma tanulóknak címezze. Ehelyett két célcsoportot nevezett meg: a *hátrányos helyzetűeket* és a *sajátos nevelési igényű* tanulókat. A hátrányos helyzetű kategóriának objektív kritériumai vannak: azok a családok tartoznak ide, ahol a szülők iskolai végzettsége legfeljebb 8 osztály, és anyagi helyzetük folytán jogosultak a rendszeres gyermekvédelmi támogatásra. A sajátos nevelési igény a gyógypedagógiai beiskolázást szükségessé tevő, enyhe vagy közép súlyos értelmi fogyatékossgot jelenti.

A tárca a kétféle célcsoport háromféle iskolai helyzetén kíván változtatni. Az *integráció* az iskolák, tagiskolák, illetve az osztályok közötti szegregáció folyamatát szándékozik megfordítani. A *képességkibontakoztatás* célja a részképesség-zavaros, hiperaktív vagy más, tanulási nehézségekkel küzdő, de értelmi fogyatékosnak nem minősített gyerekek iskolán belüli elkülönítését és csökkentett követelményrendszer szerinti oktatásának gyakorlatát szeretné megváltoztatni. Az *„Utolsó padból”* program célja pedig az indokolatlanul gyógypedagógiai képzésbe irányított, álfogyatékos tanulók visszahelyezése a normál képzésbe.

A tárca a 2003/2004-es tanévtől két új normatív támogatási konstrukciót vezetett be: a *képességkibontakoztató* normatívát, illetve az *integrációs* normatívát. Az előbbi támogatás célja a belső felzárkóztatás, az integrációs normatíva pedig, amelyet felmenő rendszerben (az 1., az 5. és a 9. évfolyamok tanulói után) lehet igényelni, a szegregáció mértékét akarja csökkenteni iskolák, tagiskolák, osztályok között. Az integrációs programban részt vevő iskola-fenntartók a „különleges helyzetben lévő gyermekek és tanulók támogatása” jogcímű normatív támogatás háromszorosát vehetik igénybe, ha két feltétel teljesítését vállalják: olyan felkészítő kurzusokat szerveznek az elkülönítetten oktatott tanulóknak, amelyek képessé teszik őket arra, hogy a következő évtől a normál osztályokban folytathassák tanulmányaikat. A másik feltétel, hogy évente legalább 10%-kal mérsékeljék a szegregációt. (A normatíva előírásait értelemszerűen nem szerepel a tárca fejezeti költségvetésében.).

A minisztérium 2003-ban nemzeti és etnikai kisebbségi feladatok támogatására 900 millió forintot irányzott elő, ebből 750 milliót szánt roma programokra. Az integrációs háló-

zatra 500 millió forintot terveztek – ezt az előző évi tartalékból még 100 millióval megtoldták –, ebből tervezték létrehozni az 50 integrációs bázisintézményt. A pályázati kiírás két követelményt állított a leendő bázisintézmények elé. Az egyik feltétel az volt, hogy a pályázó intézmény nem folytat és korábban sem folytatott szegregációs gyakorlatot. A másik követelmény szerint a bázisintézmény címet elnyert iskolának legalább öt olyan, környékbeli iskolával fel kell vennie a kapcsolatot, amelyek integrációellenes programot indítanak.

Végezetül a harmadik forrás *a halmazottan hátrányos helyzetű, elsősorban roma fiatalok társadalmi integrációjának támogatása* nevű PHARE-projekt, amelynek célja roma közösségi házak létrehozása, romológiaiai képzés szervezése, illetve pedagógiai programok kidolgozása. A PHARE-program teljes összege 2,4 Mrd forint, az önrész negyedét állta az Oktatási Minisztérium.

A gyógypedagógiai beiskolázás reformja a 2002/2003-as tanévben még csak szándék maradt. Az oktatásirányítók tartottak ugyanis attól, hogy az iskolarendszer egyszerűen nem bírná el, ha a szegregációellenes programmal párhuzamosan további több tízezer tanulót próbálnának áthelyezni a normál tanrend szerint oktató osztályokba.

A minisztérium 2004-ben tovább kívánta bővíteni az integrációs hálózatot, és belevágott a gyógypedagógiai beiskolázás reformjába. Az „*Utolsó padból*” projekt keretében megkezdődött az összes első és második évfolyamon tanuló enyhe fokú értelmi fogyatékosnak minősített gyerek felülvizsgálata 2003 szeptemberében; a felülvizsgálatokat független szakértői bizottságok, vagy pedig más megyék szakértői bizottságai végzik. Az álfogyatékos gyerekeket áthelyezik a normál tanrend szerint oktató osztályokba, és ezt a folyamatot támogatja egy új normatíva. A konstrukció az alapnormatíván felül két éven át a gyógypedagógiai normatíva 70%-át folyósítja a normál tagozatba visszahelyezett tanulók után az iskolafenntartónak. Ugyancsak a gyógypedagógiai beiskolázás reformját szolgálja a szakértői bizottságok által használt több évtizedes tesztek reformja; ezt a folyamatot az NFT 100 millió forinttal támogatja.

A minisztérium jogszabályokban igyekszik korlátozni a szelekció két bevált módját: a magántanulóvá nyilvánítást és a tantárgyi felmentést.

A 2004-es költségvetés összesen 890 millió forintot irányzott elő nemzetiségi és etnikai feladatok támogatására; az összeg kiegészült az „Esélyt a tanulásra” Közalapítvány 150 millió forintos támogatásával. Romákat érintő feladatok támogatására ezen belül 330 millió forint jut.

3. tábla

Az Oktatási Minisztérium romákat is érintő fejezeti előirányzatai 2003–2004

Jogcím	Előirányzat 2003 (ezer Ft)	Előirányzat 2004 (ezer Ft)
Nemzeti és etnikai kisebbségi feladatok támogatása	900 000 ebből 750 000 roma	
Halmazottan hátrányos helyzetű, elsősorban roma fiatalok társadalmi integrációjának támogatása II. fázis (PHARE-projekt)		
Etnikai és kisebbségi feladatok támogatása		330 000
Nemzetiségi feladatok támogatása		560 000
„Esélyt a tanulásra” Közalapítvány támogatása		250 000

Forrás: Költségvetési törvények

A fejezeti forrás tehát 2004-ben az előző évi összeghez képest csökken, de a csökkenést ellensúlyozza a Nemzeti Fejlesztési Terv *Humán Erőforrás-fejlesztési Operatív Program társadalmi kirekesztés elleni küzdelem a munkaerőpiacra történő belépés segítségével* prioritása; illetve a prioritás *hátrányos helyzetű tanulók esélyegyenlőségének biztosítása az oktatási rendszerben* alintézkedésére 2004-ben szánt összeg. Az NFT Humán Erőforrás-fejlesztési Operatív Program (HEFOP) keretében kiírt első három pályázat kimondottan a minisztérium törekvéseihez illeszkedik.

A *sajátos nevelési igényű tanulók integrált nevelésének támogatása intézményi együttműködés keretében* (HEFOP 2.1.2) két év alatt 600 millió forinttal támogatja az álfogyatékos gyerekek visszahelyezését; egy-egy pályázó 12–40 millió forint közötti összegre pályázhat, összességében tehát viszonylag kevés a lehetséges kedvezményezették száma.

Lényegesen nagyobb összeggel, két év alatt 1800 millió forinttal támogatja a pályázó iskolákat a *hátrányos helyzetű tanulók integrációs felkészítésének támogatása intézményi együttműködés keretében* (HEFOP 2.1.3) pályázat, amelynek célja kifejezetten az intézmények közötti szegregáció csökkentése. A résztvevő konzorciumok mindössze 12-15 millió forint közötti összegekre pályázhattak; a csekély összeg önmagában is kérdésessé teszi a felhasználás hatékonyságát. A kiírás ki nem mondott célja az volt, hogy

közvetlenül is ellensúlyozza a fejezeti előirányzat-csökkenést, és közvetve a bázisintézményeket juttassa pótlólagos forrásokhoz: a siker reményében pályázóknak így mindenképpen be kellett vonniuk a konzorciumba valamelyik bázisintézményt, jöllehet a pályázati időszakban még csak azokban a régiókban volt bázisintézmény, ahol sok roma él. A kiírás lehetővé tette, hogy a pályázók – valódi, intézményközi integráció helyett – integrációs tapasztalatok adaptációjára építsék projektjeiket. Sok olyan konzorcium pályázott, amelyet egymástól távol eső, egymással semmiféle kapcsolatban nem álló iskolák és még távolabbi bázisintézmények alkottak. Biztosra vehető, hogy a legnagyobb összegű HEFOP-pályázat hatékonysága nagyon alacsony lesz.

A harmadik közoktatási pályázat célja *a modellértékű, tanoda típusú (extrakurrikuláris) tevékenységek támogatása hátrányos helyzetű tanulók iskolai sikeressége érdekében* (HEFOP 2.1.4). A pályázat két év alatt mindössze 300 millió forinttal, egyenként 12-15 millió forinttal támogatja a tanodákat.

A tárca 2004-es beszámolója szerint a program első tanévében a képességkibontakoztató normatívát 24 ezer 117 tanuló után igényelték, míg az integrációs normatívát az iskolafenntartó önkormányzatok 8033 tanuló után igényelték. Eddig 45 integrációs bázisintézmény alakult, főként azokban a régiókban, ahol sok roma él; számos iskolában tehát megfelelő fejlesztő háttér nélkül indult el a program.

4. tábla

Az integrációs normatívát igénylő önkormányzatok és az integrációs program által érintett tanulók száma 2004-ben

Megye	Önkormányzatok száma	Érintett tanulók száma	
Budapest	5 budapesti kerület	694	Országos oktatási integrációs hálózat által lefedett megye
Baranya	28	437	Országos oktatási integrációs hálózat által lefedett megye
Bács-Kiskun	10	358	
Békés	5	106	
Borsod-Abaúj-Zemplén	56	1603	Országos oktatási integrációs hálózat által lefedett megye

Csongrád	10	219	
Fejér	9	185	
Győr-Moson-Sopron	7	18	
Hajdú-Bihar	25	1017	Országos oktatási integrációs hálózat által lefedett megye
Heves	13	291	Országos oktatási integrációs hálózat által lefedett megye
Komárom-Esztergom	7	161	
Nógrád	16	196	Országos oktatási integrációs hálózat által lefedett megye
Pest	14	161	Országos oktatási integrációs hálózat által lefedett megye
Somogy	20	366	Országos oktatási integrációs hálózat által lefedett megye
Szabolcs-Szatmár-Bereg	50	1407	Országos oktatási integrációs hálózat által lefedett megye
Jász-Nagykun-Szolnok	13	517	Országos oktatási integrációs hálózat által lefedett megye
Tolna	7	154	Országos oktatási integrációs hálózat által lefedett megye

Forrás: Oktatási Minisztérium

Az integrációs oktatáspolitikai esélyei és akadályai

Az Oktatási Minisztérium abban bíz, hogy a tárca eszközei hatékony lesz, 2008-ra nemcsak megállítják, de megfordítják a nem cigány tanulók iskolai elvándorlásának folyamatát. Ugyancsak 2008-ra teljes mértékben szeretné a minisztérium felszámolni a szakmai köznyelvben csak „c” osztályoknak nevezett iskolán belüli elkülönítést. Végül a tárca harmadára kívánja csökkenteni a gyógypedagógiai oktatásba beiskolázottak – jelenleg évi 3000-es – számát.

Az integrációs politika sikerét több tényező is akadályozhatja. A roma gyerekek iskolai szegregációja nem elkülönült jelenség, hanem része, illetve következménye a teljesen szabad iskolaválasztást biztosító hazai iskolarendszer nagymértékű szelektivitásának.

A roma gyerekek integrációját segítő politika beleütközik az iskolarendszer „eredendő” esélyegyenlőtlenségébe és szelektivitásába. A szegregáció jelensége csupáncsak része, illetve következménye az iskolai esélyegyenlőtlenség összetett problematikájának, és kétséges, hogy vajon önmagában, elkülönítve az esélyegyenlőségi problematika tágabb összefüggéseitől, lehetséges-e csökkenteni a mértékét.

Ebből következik a másik tényező: az iskolai esélyegyenlőséget meghatározó oktatáspolitikai döntéseket a fenntartók, jórészt a települési önkormányzatok hozzák meg saját oktatáspolitikai, és településfejlesztési érdekeiknek megfelelően. A sikernek nemcsak az a feltétele, hogy a szegény, roma, tanulási nehézségekkel küzdő vagy éppen fogyatékosnak minősített gyerekeket tanító iskolák belevágjanak a programokba, de az is, hogy a többi iskola is hajlandó legyen az együttműködésre, illetve a nem cigány szülők se büntessék a részt vevő iskolákat azzal, hogy elviszik onnan gyerekeiket.

A központi integrációs oktatáspolitikai sikere attól függ, hogy a helyi iskolafenntartók mennyire képesek, hajlandók vagy kénytelenek követni a tárcaszinten megfogalmazott célokat. A települési önkormányzatok információk tekintetben is helyzeti előnyben vannak: jóllehet a minisztérium igyekezett a hátrányos helyzet kritériumait objektív mutatókkal meghatározni, az egyes iskolafenntartók által szolgáltatott adatok hitelességét a minisztériumból aligha lehet ellenőrizni. Az iskolák pedig tetszésük szerint közölhetik hátrányos helyzetű tanulóik létszámát, majd pedig idővel a létszám változását. Még inkább követhetlenné teheti a tényleges szegregációs trendeket az iskolák összevonása, szétválása, a tagiskolák megszüntetése, a tanulócsoportok átszervezése.

Egy nagyvárosi példa – „Légies” közoktatási integráció Nyíregyházán

Egy nagyváros, méghozzá egy országosan elismert vezetésű, a jelenlegi kormánnyal együttműködő, prosperáló nagyváros példája segítségével igyekszünk vázolni a közoktatási integráció esélyeit és akadályait. Egyetlen példa természetesen nem általánosítható, még kevésbé végzettszerű, de azért szolgál olyan tanulságokkal, amelyek érvénye túlmutat a város határain.

Nyíregyháza oktatáspolitikája összefügg városfejlesztési és lakásgazdálkodási koncepciójával. A döntési helyzet megértéséhez térítsük ki a város térképét. A város belterü-

letén két cigány telep van: Nyíregyháza prosperáló „keleti kapujában” a Vásárosnamény felé vezető út mentén fekvő mintegy 500-700 fős Orosi úti telep, és a zárványszerűen elhelyezkedő Huszár – régebbi nevén Guszev – telep, ahol becslések szerint legalább 1500 ember él. Az önkormányzat határozott, de rejtett fejlesztési célja, hogy idővel felszámolja az Orosi úti telepet és az ott élő családokat a kibővített, és részben komfortosított Huszár telepre költöztesse. Természetesen a város belterületén máshol is élnek vagy éltek romák. A kiskörúton belüli belvárosi épületekben lakó roma bérlők zömét bontások és cserék révén elköltözésre bírta az önkormányzat. A város három nagy lakótelepén élő roma családok egy része a növekvő rezsiköltségek miatt kényszerül arra, hogy olcsóbb lakásba költözzön. A hetvenes évektől kezdve sok roma család költözött a várost övező, közigazgatásilag Nyíregyházához tartozó kiterjedt tanyabokrokba is.

Roma telepek a város belterületén

Az Orosi úti cigánytelep a hatvanas években épült, amikor a város vezetése felszámolta Nyíregyháza két hagyományos putritelepét, és a családok számára 89 komfort nélküli szoba-konyhás kislakást épített. A környék akkoriban ideálisnak tűnt egy átmenetinek szánt szükségtelep befogadására, mivel a vezetékes víz hiánya eleve gátat szabott a környező házak komfortosításának és a város vezetése nem számolt azzal, hogy a terület idővel Nyíregyháza prosperáló keleti kapujává válik. A terület egy merőben presztízsokból hozott döntésnek köszönhető felértékelődését. 1978 decemberében Orost a városhoz csatolták százezressé duzzasztva a nyírségi megyeszékhelyet. A hirtelen igazi belterületté vált Orosi út fontossága megnőtt, a környéken ipari üzemek telepedtek meg, a prosperáló területen éktelenkedő nyomortelep egyre zavaróbbá vált. A nyolcvanas években a telep házainak felét lebontották, a családokat pedig a Huszár telepre költöztették. Úgy tűnt, hogy csak idő kérdése a cigány lakások maradékának eltűntetése, de a rendszerváltásig hátralévő néhány év kevésnek bizonyult ahhoz, hogy a környéket végleg „megtisztítsák” a romák által lakott szükséglakásoktól.

Az Orosi úti nyomortelep léte az 1990-es évektől végképp elviselhetetlenné vált a város számára, mert az egyik legértékesebb terület beruházásait és hasznosítását akadályozza. A kilencvenes években egyre többen érveltek a telep lebontása mellett, de arról senkinek nem volt elképzelése, hogy hová lehetne költöztetni az Orosi úti nyomorlakásokban élő családokat. Miközben a környéken már régen kiépült az egykor hi-

ányzó infrastruktúra, a szükséglakásokban nemhogy fürdőszoba, de még csak vízcsap sincs; a családok az utcai közkifolyóból vehetnek csak vizet. A szükségtelep lakói ahhoz túl sokan vannak, hogy a város bármely részén befogadják őket, ahhoz viszont túl kevesen, hogy az egyre ellenségesebb szomszédság elől egyfajta biztonságot adó gettólétbe meneküljenek.

A Huszár telep viszont félreeső helyen fekszik; vasúti sínek, egy laktanya és egy ipari övezet zárja el a város többi részétől. Eredetileg pavilonrendszerű lovassági laktanyának épült a XIX. század végén. A kétszintes épületekben tisztai lakások voltak, míg a telepet két oldalról a hosszanti tengelyre merőleges istállóépületek és legénységi szállások szegélyezték. A kormány 1957-ben a városi tanács kezelésébe adta a laktanyát, hogy elhelyezhessék a településen élő szovjet katonatisztek, később pedig a város hivatalnok- és káderelitjét. Két fázisban összesen 310 lakást alakítottak ki, ebből 229 szoba-konyhás, fürdőszobás lakást a volt istállóépületekben. 1958-ban iskolát telepítettek az egykori laktanya törzsepületébe, később óvoda létesült, és nyílt egy élelmiszerüzlet is.

A hatvanas években elkezdődött az új lakótelepek építése a városban. A Huszár telep lakossága gyorsan kicserélődött, a tehetősebb családok a város más részein felhúzott lakótelepeken kaptak lakást, a kolónia pedig a hetvenes évektől egyre inkább a városba költöző romák otthonává vált, méghozzá nem csupán spontán folyamat eredményeként. Nyíregyháza vezetői tudatosan törekedtek a megyeszékhely lakosságának felduzzasztására, de ugyanakkor aggasztotta őket a romák betelepülése. A dilemmát úgy kívánták feloldani, hogy a város lakásügyi hatósága tudatosan a lakáelosztási hierarchia végső állomásának tekintette a Huszár telepet: itt kaptak lakást a hátralekösök és részben a jövevény cigány családok. A telep státusa néhány év alatt gyökeresen megváltozott.

A Huszár telep rekonstrukciójának első koncepciója 1989-ben készült el. Az 1990-es években egyre markánsabban körvonalazódott a telep városszerkezeti funkciója, egyre többen fogalmazták meg, hogy a Huszár telep léte, illetve fejlesztése nélkülözhetetlen a városfejlesztés, a bérlakás-gazdálkodás és az oktatáspolitikai szempontjából.

A városfejlesztési érdekek képviselői hajlandóak voltak megfizetni az Orosi úti telep felszámolásának árát: a Huszár telep bővítését. A bérlakásállományon belül a Huszár telepi lakások relatív súlya megnőtt, mivel a 6920 nyíregyházi bérlakás jó háromnegyedét privatizálták. A privatizáció lezárultával a város háromféle bérlakáscsoporttal számolhat tartósan: a megmaradt panellakásokkal, a garzonházak és a nyugdíjasház lakásaival, és a

két cigánytelep lakásaival. Az önkormányzat szegmentált bérlakás-elosztási gyakorlatot folytat, a közgyűlés három különböző névjegyzéket készít. A szakbizottság javaslatára áll össze az „alap” névjegyzék; a névjegyzékre kerülésnek elsősorban nem szociális kritériumai vannak, hanem az a döntő szempont, hogy a kiválasztott család rendelkezik-e állandó jövedelemmel és várhatóan képes lesz-e állni a számára kiutalt bérlakás lakbérért és rezsijét. A második típusú névjegyzék a nyugdíjasház leendő lakóit tartalmazza, míg a harmadik, az úgynevezett krízis névjegyzékre kerülők főként a két cigánytelepen kaphatnak bérlakást. A város vezetői a telep felújítását és az ottani bérlakások számának növelését a város három, panelházas lakónegyede szempontjából is előnyösnek gondolták, mivel a Huszár telepre szándékoztak kiszorítani azokat, akik nem tudják állni a panellakások rezsijét. Az *oktatáspolitikai* szempontok összetettebbek, de komoly érdekek szólnak amellett, hogy a város más iskoláiból minél több roma tanulót irányítsanak a Huszár telepi – már most is homogén roma – általános iskolába.

A telep felújítására 1998-ban nyílt lehetőség, amikor a Közmunkatanács először írt ki olyan közmunkapályázatot, amely leromlott telepek fejlesztését az ott élők munkájának bevonásával kívánta megvalósítani. A közmunkaprogram első fázisában kifestették a kétszintes lakótömbök lépcsőházait, lomtalanították a pincéket, az egykori istállóépületek közötti szűk utcákban pedig járdát építettek. Az egész telepen kicserélték a vízvezetékeket, az egyszobás lakásokba vízmérő órákat szereltek fel. Pályázati forrásokból rendezték be a roma közösségi házat is.

Két évvel később elkészült a telep teljes rekonstrukciójának és bővítésének terve. A nagyszabású projekt keretében befejeznék a telep csatornázását, felújítanák a földszintes lakások tetőszerkezetét, és a lakásokat bekapcsolnák a távfűtő hálózatba. A kis lakásokat minimális hőmérsékletre fűtenék, mintegy szociális juttatásként, a családoknak természetben folyósított lakásfenntartási támogatás terhére. Ha a bérlő anyagilag bírja, akkor saját költségére növelheti lakásának hőmérsékletét. Az összkomfortossá tett nagy lakásokat a szokásos normál hőmérsékletre fűtenék. A lakásállomány bővítésére két lehetőség kínálkozik. Az egyik elképzelés szerint a Huszár telepen vagy annak közvetlen közelében a város építési telkeket alakít ki, majd kiválasztja azokat a családokat, amelyek érdeemesek arra, hogy szociálpolitikai kedvezménnyel házakat építsenek. A másik koncepció arra számít, hogy a Honvédelmi Minisztérium a haderőreform keretében rövidesen túl akar adni a telep szomszédságában lévő laktanyán, és az önkormányzat könnyedén meg-

szerezheti majd a lepusztult ingatlanegyüttest. A laktanya épületeit azután kormányzati pályázati forrásokból bérlakásokká lehet átépíteni.

Nyíregyházán tehát széles körű politikai egyetértés alakult ki a Huszár telep fejlesztésének szükségességéről, a tényleges városfejlesztési cél mindazonáltal rejtve maradt az érintettek, tehát a két cigánytelepen élő családok előtt. A nyílt és rejtett célok kettőssége kétértelművé, őszintétlenné teszi az önmagukban hasznos Huszár telepi fejlesztéseket is. A két cigánytelep egyesítése tabu: az érintettek hallani sem akarnak róla, mindkét telep lakói számára a másik jelenti a negatív igazodási pontot. Az Orosi úti roma családok mindig is átmenetinek tekintették helyzetüket, és nem adták fel a reményt, hogy a város valamilyen formában – bérlakás-kiutalás, építési vagy lakásvásárlási támogatás, építési telek biztosítása révén – majd segít nekik abban, hogy elhagyhassák nyomorlakásaikat. De a jóval nagyobb, fenyegető hírű Huszár telepet semmiképpen sem tekintik megfelelő alternatívának, annak ellenére sem, hogy az ottani lakások jobbak. A Huszár telepen élő családok úgy vélik, hogy a több száz Orosi úti család beköltözése végzetes hatású lenne.

Közoktatás, szegregáció, integráció

Az iskolai esélyegyenlőtlenséggel kapcsolatban talán az egyik legnehezebben megválaszolható kérdés, hogy vajon az iskolarendszer szelektivitása mennyiben szándékolt folyamatok eredménye. Az általános iskolák státusa mindenekelőtt annak függvénye, hogy az adott intézmény milyen mértékben képes megválogatni tanulóit; bezárni kapuit a beiskolázási körzetében élő, de nemkívánatos gyerekek előtt, illetve mennyire vonzó a máshol élő középosztálybeli családok szemében. Ha az „iskolahasználó” szülők ésszerű szempontokat mérlegelve döntenének, akkor a fenntartó önkormányzat az elfogadott pedagógiai programok és a finanszírozás révén szabályozni tudná a helyi oktatási kínálatot, illetve a közoktatási szegregáció mértékét. Csakhogy a roma tanulók aránya olyan mutató, amely minden józan iskolaválasztási szempontot – idegen nyelvi kínálatot, tantárgyi specializációt, pedagógiai programot, számítógépes vagy infrastrukturális felszereltséget, eredményességi, továbbtanulási mutatót stb. – elsöpör. A szülők többsége úgy érzi, hogy gyerekeik esélyeit már a korai iskolaválasztás is döntően befolyásolja. A romák aránya pedig az egyik, ha nem a legfontosabb tényező, amely vonzóvá, vagy taszítóvá tesz egy iskolát. A nem cigány szülők akkor is elutasítják, hogy gyerekeik roma nebulókkal együtt tanuljanak, ha egyébként nem tartanak az együtt-ta-

nulás konfliktusaitól; az iskolák „piaci” státuszát meghatározó külső értékítélet fontosabb az eseti tapasztalatoknál.

Az egyéni választókerületekben megválasztott önkormányzati képviselők többnyire készségesen képviselik a saját választókerületükben élő szülők irracionális „fogyasztói” érdekeit, de a város vezetésének egésze előbb vagy utóbb szembesül annak súlyos következményeivel. Nyíregyháza vezető politikusai felismerték, hogy a közoktatási folyamatok ellenőrzése kicsúszott a kezükből, és egyre kevésbé képesek ésszerű beruházási, finanszírozási vagy oktatáspolitikai döntéseket hozni. Vázoljuk fel nagy vonalakban a nyíregyházi általános iskolai intézményrendszer kontúrjait.

Elit iskolák

Témánk szempontjából a nyíregyházi elit általános iskolákat három csoportra bonthatjuk. Vannak olyan iskolák, amelyek beiskolázási körzetében nem vagy csak nagyon csekély számban élnek romák. Ilyenek a belvárosi iskolák, például a *Bem József Általános Iskola*.

A középrétegek számára vonzó iskolák másik csoportja különféle taktikákkal sikeresen hárítja a roma tanulók fölvetelét. Ezek az iskolák már többnyire a rendszerváltást megelőzően megalapozták státuszukat. A *Móricz Zsigmond Általános Iskola* például annak köszönheti nimbuszát és azt, hogy diákjai között nemigen akadnak romák, hogy a nyolcvanas években testnevelés és matematika tagozatot indíthatott. Mostani igazgatója is sikeresen tartja zárva az iskola kapuját a nemkívánatosnak tartott gyerekek előtt, jelleget az iskola beiskolázási körzete révén jócskán fogadhatna roma tanulókat a közeli Huszár telepről, vagy a várostól délre fekvő tanyabokrokból. Az iskola „ellenpárja” a közeli *Vécsey Károly Általános Iskola*, ahová növekvő számban járnak roma tanulók az Érkert lakótelepről és a déli tanyákról. Az Örökösöld lakótelepen is két szomszédos iskola van. Egyik, a *Móra Ferenc Általános Iskola* akkor alapozta meg máig tartó kivételezett helyzetét, amikor közelében felépült a *Hunyadi Mátyás Általános Iskola*. Az új iskola felépülését követően a gyerekek egy részét oda irányították. A Móra Ferenc iskola igazgatója politikai kapcsolatai révén elérte, hogy a szétváláskor ő válogathasson a gyerekek között: az „eredendő” szelekció hatása a rendszerváltást követően teljesedett be.

Végül az elit iskolák harmadik csoportjába azokat az általános iskolákat sorolhatjuk, amelyeknek nincs kötelező beiskolázási körzetük, illetve jogszerűen kiválaszthatják leendő

tanulóikat. Ilyen például a nemzetközi hírű kórossal rendelkező *Kodály Zoltán Zeneiskola*, a nyíregyházi főiskola két gyakorlóiskolája, és természetesen ilyenek az egyházi iskolák.

Ellenőrzött szelekció

A városban több olyan oktatási intézmény is van, amelyet meghatározott pedagógiai problémák kezelésére, illetve speciális helyzetű gyerekek fogadására hoztak létre. A város oktatási vezetése úgy vélte, hogy a legfontosabb tanulói „problémacsoportok” – tehát az enyhe fokú értelmi fogyatékosnak minősített, a részképesség-zavaros, a hiperaktív, a túlkoros, az iskolákból idejekorán kieső, illetve a nagyon szegény, tanyasi környezetből jövő nebulók – részleges elkülönítése révén ellenőrzése alatt tarthatja az iskolai mobilitási folyamatokat.

A *Göllesz Viktor Speciális Általános és Szakiskolába* a fogyatékosnak minősített tanulók járnak. Időközben az iskola kiegészült egy szakiskolával, amely igyekszik valamilyen továbbtanulási lehetőséget adni a „kisegítőseknek”. Az iskola tanulóinak, tehát a város „kisegítő” tanulóinak 40%-a roma.

Ugyancsak az általános iskolák „tehermentesítésére”, a különféle, értelmi fogyatékosnak nem tekintett, de részképesség-zavaros tanulók számára hozták létre a *Bencs László Általános Iskolát*. Az iskola funkciója időközben megváltozott: egyfajta „drop out” iskolává vált, amely befogadja azokat a 14–18 éves fiatalokat, akiket nem vettek föl máshová; akik kimaradtak, vagy akik fegyelmi áthelyezéssel kikerültek valamelyik másik szakiskolából, illetve középiskolából. Másrészt az iskola a város kötelező beiskolázású iskolája, tehát az a 30-40 tanuló, aki 16 éves koráig nem tudta elvégezni az általános iskolát, szakiskolai oktatás keretében felzárkóztató oktatásban vehet részt. Ez rövidített képzést jelent, tehát a tanulók pótolhatják a 7–8. osztályt, és nem kell elvégezniük a 9–10. osztályt ahhoz, hogy megkezdhessék szakmai tanulmányaikat, hanem már az első évben pályaorientációs, majd a második évben már szakmai képzést kaphatnak. Régebben működött egy úgynevezett nappali ifjúsági általános iskolai osztály, tehát egy olyan „háló” általános iskola, amely felfogta a többi általános iskolából eltanácsolt gyerekeket. Csak hogy a demográfiai apály miatt ma már nagyon meggondolná egy általános iskola, hogy elküldjön egy tanulót, így az ifjúsági általános iskolai osztály megszűnt.

A *Nyírszőlősi Általános Iskola és Kollégium* is tudatos döntés eredményeként vált olyan tanulók iskolájává, akiket máshol nem szívesen láttak volna. A belvárostól jó 12 ki-

lométerre északnyugatra fekvő Nyírszőlős eredetileg a szomszédos Kótaj külterülete volt. A hatvanas években a járási vezetők döntése nyomán a tanyasi gyerekek számára épült fel az ottani kollégium. Miután a településrészt Nyíregyházához csatolták, a város ismét „ikerdöntést” hozott: a belvárosi kollégiumot tehetséggondozó kollégiummá nevezték ki, míg a nyírszőlősi kollégium feladata lett, hogy befogadja a magatartási problémákkal küzdő és a hiperaktív gyerekeket. Közben a várost körülvévő bokortanyákra egyre több cigány család költözött, így a kollégisták között is egyre több lett a roma nebuló. Ráadásul egy átmeneti otthon települt a kollégium mellé, Nyírszőlősön pedig öt lakásotthon létesült állami nevelt gyerekeknek. A 16 tanulócsoporthoz, 300 fős iskola tanulójának ma mintegy 20%-a roma, de arányuk az elsősök között növekszik. A végzősök kétharmada szakiskolában, egyharmada érettségit adó középiskolában folytatja tanulmányait. Nyírszőlős szuburbanizációs fejlődése látványos, de az egyre vonzóbb kertvárossá váló településre költöző tehetős családok nem a helyi iskolába, hanem a belvárosi iskolákba hordják gyerekeiket.

Néhány évvel ezelőtt a nyíregyházi oktatáspolitikusok elhatározták, hogy a város részképesség-zavaros általános iskolai tanulóit – a Bencs László iskola „profilváltását” követően – a *Benczúr Gyula Általános Iskolába* íratják kis létszámú, csökkentett követelményű osztályokba. A kis létszámú osztályokat *fimota* (fizikai, mozgás és tanulási nehézségekkel küzdő tanulók) osztályoknak nevezték el, bevallottan azért, hogy a szülők ne lássák át azonnal a speciális képzés igazi célját. A várnál jóval kevesebb részképesség-zavaros diákot sikerült beiskolázni a város egész területéről; öt év alatt mindössze két kis létszámú osztályt indítottak. Ugyanakkor az iskola nyereségnek tartja, hogy a saját beiskolázási körzetéből érkező részképesség-zavaros gyerekeket is elkülönült, kis létszámú osztályokban oktathatja.

A speciális helyzetű tanulók szelektív beiskolázása révén az oktatási mobilitás folyamatát a városháza képtelen kontrollálni, jórészt azért, mert a cigány tanulók aránya kőkeményen kijelöli az általános iskolák hierarchiáját. A szabad iskolaválasztás korlátozására az önkormányzatnak nincsenek eszközei, azt a kockázatot pedig nem merik vállalni a város vezetői, hogy megpróbálják kordában tartani az iskolák „szabad tanulóválasztási” gyakorlatát.

Macska-egér harc

A közoktatási szegregáció folyamata a rendszerváltás, a szabad iskolaválasztás, illetve az egyházi és magániskolák megnyitása után felgyorsult; a folyamatot a város ve-

zetői képtelenek ellenőrzésük alatt tartani. A modell egyszerű: a roma gyerekek aránya az iskolákban egy bizonyos szint fölött már nem stabilizálódik, hanem dinamikusan nő. A nem roma szülők ugyanis gyorsan elviszik gyerekeiket másik, akár távolabbi iskolába is; a demográfiai apály miatt a nem cigány gyerekek beíratása általában nem ütközik akadályba. A roma tanulók néhány év alatt többségbe kerülnek, míg ezzel párhuzamosan a gyereklétszám olyannyira lecsökken, hogy az már az iskola, vagy legalábbis a tagiskola létét veszélyezteti. Az önkormányzat végül felszámolja a pénzügyileg fenntarthatatlan iskolát vagy tagiskolát, és a tanulókat áthelyezi máshová. A demográfiai apály tehát akár a roma gyerekek integrációját is elősegíthetné, de a felszámolt intézményből a nebulókat olyan iskolába helyezik át, ahová már amúgy is sok cigány gyerek jár. A folyamat tehát kezdődik előlről.

A *Váci Mihály Általános Iskola* központja a várostól délkeletre fekvő Rozsrétszőlőn van; az iskola három tanyasi tagiskolája közül a butykai már korábban megszűnt. A mindössze 28 tanulóval működő Mandabokor alsó tagozatos iskolájának felszámolását a szlovák kisebbségi önkormányzat megakadályozta, tekintettel arra, hogy az iskolában nemzetiségi szlováknyelv-tanítás folyik. A *Felsősimán* lévő tagiskolában már csak 23 gyerek tanul, két összevont osztályban. Valamennyien romák. A tanulói létszám csökkenésének oka egyértelműen az, hogy a nem cigány családok Nyíregyháza központjába írták gyerekeiket. A tagiskolát az önkormányzat szeptembertől megszünteti. A gyerekek többségét a Vécsey Károly Általános Iskola vette át; emlékszünk rá, ez az az iskola, amelybe már amúgy is sok roma gyerek jár a déli tanyabokrokból, illetve az Érkerti lakótelepről. Többen a nyírszőlősi kollégiumba mennek, illetve a városközpontnál közelebb fekvő szomszédos Kálmánháza iskolájába.

A városközponttól déli irányban, Debrecen felé autózva jutunk el *Kistelekiszőlőre*. Itt van a *Móricz Zsigmond Általános Iskola helyi tagiskolája*; láttuk, hogy a Móricz Nyíregyháza egyik elit iskolája. Kistelekiszőlő az utóbbi években vonzó elővárosi területté vált, és sokan költöztek ki ide a városból. A szuburbanizáció azonban csak a lakóterület státusát emelte, de az iskolán nem segített: a nyolcosztályos tagiskolába öt éve még 130 tanuló járt, ma már csak 77, mivel a roma nebulók aránya öt év alatt 25%-ról 60%-ra növekedett, a többiek szülei a belvárosi iskolákba vitték. Jóllehet két évvel ezelőtt 70 millió forintos beruházással egy vadonatúj, kétszintes épületet emeltek az alsó tagozatos tanulók számára, az önkormányzat ebben az évben mégis úgy döntött, hogy felszámolja

a felső tagozatot. Arról azonban szó sem lehet, hogy a felsős tanulókat átvegye a tagiskola anyaintézménye, az elegáns Móricz iskola, jóllehet a városközpont autóbusszal viszonylag könnyen megközelíthető. Nem úgy a szomszédos bokortanya Borbánya, amely térben ugyan közelebb van, mint a belváros, de mivel a két településrészt csak földút köti össze, a tanulóknak szeptembertől jó három-négy kilométernyi gyaloglásra kell felkészülniük, hogy eljussanak a borbányai iskolába. Az új iskolaépületben 44 alsós gyerek marad – csaknem mindnyájan romák – és szinte biztos, hogy az alsó tagozat évei is megvannak számlálva.

Az Örökösfield lakótelepén a nyolcvanas években felépült *Hunyadi Mátyás Általános Iskola* sorsa már akkor megpecsételődött, amikor a szomszédos Móra Ferenc iskola megválaszthatta, hogy tanulói közül kik maradhatnak ott. Az örökösfieldi lakótelep közelében van ugyanis Nyíregyháza egyik belső cigánytelepe, az Orosi úti telep, és az ottani gyerekek egy része a Hunyadiba jár. A szegregáció, és ezzel együtt a tanulói létszám csökkenésének folyamata a rendszerváltást követően felgyorsult: a hatalmas iskolaépületben néhány évvel ezelőtt még 1100 gyermek tanult, és több mint 100 pedagógus tanított; mára a tanulók létszáma 283-ra csökkent. A 2003–2004-es tanévben az iskola már nem indított első osztályt, mivel mindössze 13 roma tanuló jelentkezett.

Az Orosi út másik oldalán, a Malomkert lakótelepen van a *Benczúr Gyula Általános Iskola*. A 419 tanuló 20%-a roma, de az első osztályba beiratkozott gyerekek körében a romák aránya már 45%. Az elmúlt négy évben az első osztályba beiskolázott gyerekek száma 68-ról 48-ra csökkent, ugyanakkor az elsősök között a roma tanulók aránya 11%-ról 45%-ra nőtt. Az iskola rutinos, sokat tapasztalt vezetői jól tudják, hogy a folyamat hová vezet. Ha a Hunyadi iskola sorvadása folytatódik, az még inkább felgyorsítja a Benczúr „elcigányosodását”, mivel az örökösfieldi roma gyerekek is ide fognak járni. A jól felszerelt Benczúr iskola vezetői frusztráltak, nem erre készültek néhány évvel ezelőtt. Az iskolában harmadiktól emelt szintű matematika-számítástechnika oktatás folyik külön csoportokban, és a középfokú beiskolázási mutatók alapján a Benczúr a város egyik legerősebb iskolája. Az elmúlt években az „elcigányosodás” ellenére a végzős tanulók 36-45%-a gimnáziumban – sokan a legelőkelőbb gimnáziumokban – folytatták tanulmányaikat. Sőt az iskola vezetői – akkurátusan – statisztikai mutatókkal igyekeznek bizonyítani, hogy az innen továbbkerülő gyerekek eredményei is kedvezőbbek, mint a városi átlag. Ez sem ké-

pes megállítani a folyamatot. Az iskola kétségbeesetten igyekszik belső szelekcióval fékezni az intézmény egészének lecsúszását: a részképeség-zavaros gyerekeket külön osztályokban – az úgynevezett *fimota* osztályokban – csökkentett tananyag szerint oktatják. Beiratkozáskor a szülők elől igyekeznek eltitkolni a roma gyerekek arányát, de legkésőbb az évnytón kiderül az igazság; ilyenkor évről évre öt-hat szülő azonnal elviszi a gyermekét. Szeptemberben az elsősök körében valószínűleg átbillen a mérleg, és többségbe kerülnek a cigány tanulók.

Homogén telepi roma iskola

Láttuk, hogy a Guszev telep tudatos városfejlesztési, illetve lakáselosztási döntés eredményeként jött létre, és ennek következménye volt az, hogy a telepi általános iskola homogén cigány iskolájává vált. A rendszerváltást megelőzően az akkori tanácsi vezetés megpróbálkozott azzal, hogy az egyik osztály tanulóit „szétterítse”, de a gyerekek befogadására kiszemelt iskolák ellenállása miatt elálltak ettől. A rendszerváltás után az önkormányzatnak meg kellett fontolnia, hogy vajon mi a célszerűbb: bezárni az iskolát és a diákokat elhelyezni a környékbeli iskolákban, vagy pedig fenntartani a telepi iskolát, nem törődve annak tetemes költségeivel. Az önkormányzat a telepi iskola fenntartása és fejlesztése mellett döntött. Felújították az egykori laktanya robosztus, nehezen és drágán kifűthető főépületét, bevezették a gázfűtést, és miután az emeleti részben felszámolták az ott lévő néhány lakást, mindkét tagozatot a nagyépületben helyezték el.

Az oktatáspolitikai feladvány hasonló a teleppel kapcsolatos döntési dilemma egészéhez. Az elmúlt években a város saját forrásaiból több százmillió forintot fordított a telep rekonstrukciójára és az iskolaépület fejlesztésére. Az önkormányzat nem csak a „pénze után fut”; a beruházások egyre markánsabban jelölik ki a telep és az iskola funkcióját. A Huszár telepet jelentős összegű fejlesztésekkel alkalmassá lehetne tenni a város belterületén élő roma családok zömének elhelyezésére. A telep fejlesztését támogatók azzal érvelnek, hogy az iskola akár most is képes lenne a jelenleginél sokkal több diák befogadására.

A nyolc tanulócsoporthos iskolának ma 104 tanulója van, ennek a létszámnak akár kétszerese-háromszorosa is elférne a falai között. A tanulói létszám évek óta stagnál. Az iskola számítógépparkja nagyon korszerűtlen, és – egyedüli iskolaként a városban – az egyetlen oktatott idegen nyelv ma is az orosz. Mindez eleve behatárolja a gyerekek továbbtanulási lehetőségét, jóllehet a telepen működő Roma Közösségi Ház többféle tan-

folyammal, így például angol nyelv tanfolyammal igyekezik pótolni az iskola hiányosságait. A végzetek mindegyike továbbtanul, igaz, többségük szakiskolákban, és nagy köztük a lemorzsolódás. Évekkel ezelőtt a telepi óvodában, illetve az iskolában a Soros Alapítvány támogatásával elindult egy „step by step” pedagógiai program, amelynek lényege a személyre szabott fejlesztés, a kreativitás és a rendszeres együttműködés a szülőkkel. A program többletköltségeihez a város azt követően is hozzájárul, hogy a Soros Alapítvány anyagi támogatása megszűnt. Az iskola szembefordul a hasonló helyzetű iskolák általános gyakorlatával; a mechanikus ismeretátadás, a „frontális” sulykolás helyett személyközpontú pedagógiai módszerekkel kísérletezik.

Az iskola vezetőit nem a szegregáció frusztrálja, hanem az, hogy a Huszár telepi iskola kimarad az integrációs programból, és ennek következtében elesik minden pályázati lehetőségtől. Úgy vélik, hogy az integrációs programban részt vevő iskolák „elcigányosodását” – vagy kiürülését – úgysem lehet megakadályozni, ugyanakkor a reménytelennek ítélt integráció erőltetése révén a minisztérium éppen a roma iskolákat bünteti. Abban érdekeltek, hogy a roma gyerekek közül minél többen a Huszár telepi iskolába iratkozzanak be, és a szaktárca – tudomásul véve a megváltoztathatatlan helyzetet – végre olyan pályázatokat írjon ki, amelyek révén a nagyvárosi homogén roma iskolákat támogatja.

Körüllakók – az integrációs program résztvevői és esélyei

A nyíregyházi oktatáspolitikusok 2003-ban eldöntötték, hogy a város részt vesz az Oktatási Minisztérium integrációs, illetve szegregációellenes programjában, ugyanakkor nem kívántak nagyobb konfliktust gerjeszteni. Az integrációs programnak nem célja a roma vagy hátrányos helyzetű tanulók „szétterítése” az intézmények között: nem része a programnak sem a Huszár telepi homogén cigány iskola, sem valamelyik elit intézmény – még a két „elcigányosodott” és felszámolt tagiskola tanulóinak átvételét is meg tudta akadályozni a két anyaiskola. A programban részt vevők – intézmények, pedagógusok és tanulók, a nyíregyházi iskolarendszerben a „körüllakók” – átmeneti helyzetben vannak, és az integrációs programot részben kényszernek, vagy legalábbis helyzetük kényszerű tudomásulvételének tekintik. Abban is reménykednek, hogy a program segít abban, hogy elkerüljék megszűnésüket.

Az öt „integrációs” iskola egyike magától értetődően a Nyírszőlősi Általános Iskola és Diákotthon, amelynek vezetői különösebb megrendülés nélkül fogadták el a progra-

mot. Az itt tanító pedagógusok évek óta hozzászórtak ahhoz, hogy tanulóik között sok a szegény, tanyasi, állami nevelt, illetve nem kis részben roma tanuló. A Hunyadi Mátyás Általános Iskola, a Benczúr Gyula Általános Iskola és a Vécsey Károly Általános Iskola igazgatói attól tartanak, hogy a program hivatalosan is bélyeget üt a homlokukra, és még inkább taszítóvá válnak a többség számára. Ugyanettől tart az ötödik részt vevő iskola, a Kertvárosi Általános Iskola, ahová a Vajdabokorból, illetve kisebb részben a közeli Huszár telepről járnak tanulók.

Az integrációs program jóval kevésbé ambiciózus célt tűz maga elé, mint a minisztériumban kidolgozott eredeti koncepció. Az együttnevelés azt jelenti, hogy a részt vevő iskolák nem kísérleteznek belső szelekcióval, integrálják a részképesség-zavaros gyerekeket, és tehetséggondozó foglalkozásokat indítanak. Persze van olyan iskola, ahol a részképesség-zavaros gyerekek integrációja már eddig is gyakorlat volt. A nyírszőlősi iskolában többféle teszttel szűrik ki a részképesség-zavaros gyerekeket, akikkel aztán külön fejlesztő csoportokban, külön órakeretben, egyéni terv szerint foglalkoznak. Közben azonban a gyerekek társaikkal együtt tanulnak a normál osztályokban. Egészen más például a Benczúr Gyula Általános Iskola gyakorlata; emlékszünk rá, hogy a részképesség-zavaros gyerekek itt elkülönült, kis létszámú *fimota* osztályokba kerülnek – és ott is fejezik be általános iskolai tanulmányaikat.

A reménybeli fejlesztés: a két cigánytelep egyesítése

Az integrációs programban részt vevő öt iskola közül kettőnek, a Hunyadi Mátyás és a Benczúr Gyula iskolának ugyanaz az érdeke, mint a városfejlesztési és lakásgazdálkodási érdekcsoportoknak: az Orosi úti telep felszámolása, az ottani családok elköltöztetése a kibővített Huszár telepre és a gyerekek beíratása a Huszár telepi iskolába. Ha az Orosi úti telep megszűnne, akkor mindkét iskola megszabadulna a beiskolázási körzetében élő roma gyerekek zömétől, és feléledne a remény, hogy a két iskolát ismételten vonzóvá lehet tenni a középrétegek számára.

A város nem tett le a két telep egyesítésének tervéről, jóllehet az Orosi úti családok elhelyezése jóval nehezebb feladat, mint azt néhány évvel ezelőtt hitték. Mindenesetre elkezdődött a Huszár telepi lakásállomány fejlesztése: 2004 júniusában elkészült az első kilenclakásos, földszintes bérház, és a tervek szerint újabb házak is épülnek a telepen. A Huszár telep közelében az önkormányzat építési telkeket parcelláz szociálpolitikai kedvezménnyel

történő lakásépítés céljára. Első körben tíz telepi családnak ígértek telket. A bérlakásállomány gyors és nagymérvű bővítését a szomszédos laktanya átvétele és az ottani lakások bérlakássá alakítása biztosíthatná. Úgy tűnik, erre a közeljövőben reális esély van.

Ha sikerül a telepet felszámolni – márpedig ez változatlanul elsődleges fejlesztési szándéka a városnak –, akkor az Orosi úti tanulók zöme a Huszár telepi iskolába fog átiratkozni, esetleg a Kertvárosi iskolába, vagy a Vécsey Károly iskolába. Az integrációs program célkitűzése papíron megvalósul – hiszen legalább két iskolában csökken majd a roma tanulók aránya – miközben a város egészében éppenséggel nem csökken, de növekszik majd a roma gyerekek szegregációja, szűkül a „roma iskolák” köre.

Az integrációs program hozadéka lehet, hogy a részképesség-zavaros, hiperaktív, magatartási vagy tanulási nehézségekkel küzdő kisiskolásokat nem különítik el, nem irányítják őket gyógypedagógiai iskolába, nem szerveznek számukra külön tanulócsoportot, hanem igyekeznek őket az integrált tanítás mellett felzárkóztatni. Általában is csökkenhet a gyógypedagógiai beiskolázás, annak azonban kisebb a valószínűsége, hogy túlságosan sok, korábban értelmi fogyatékosnak minősített nebulót visszahelyeznének a normál iskolákba. Arra viszont semmilyen esély sincs, hogy megállítsák az intézményközi szegregációs trendet.

A város vezetői alkut kínálnak a romáknak: amennyiben elfogadják a nekik szánt társadalmi helyet, akkor az önkormányzat partner abban, hogy megszerezze a helyzetük komfortosításához szükséges kormányzati forrásokat, legyen szó romatelepep-rekonstrukcióról, oktatási programokról vagy közoktatási integrációs programról.

Összegzés

Az oktatási tárca koncepciózus, konfliktusokat is felvállaló elszántsága elüt a kormány egészének konfliktuskerülő, reformoktól ódzkodó politikájától. A szabadelvű oktatási kormányzat láthatóan elszánta magát arra, hogy céljai megvalósítása érdekében – a szabadelvű közoktatási rend érdekében – elmegy a végső határig: a minisztérium kész felvállalni a konfliktusok maximumát – az ugyancsak liberális fogantatású önkormányzati rendszer adta határokon belül – az iskolafenntartó önkormányzatokkal. Szögezzük le, a tanszabadság nagy értéke a hazai jog- és intézményrendszernek, jóllehet a teljesen szabad iskolaválasztás kezelhetlenné teszi a szegregáció folyamatát. A decentralizált, nagyfokú jogalkotási

és gazdálkodási autonómiára épülő önkormányzati szisztéma is nagy értéke a hazai közjogi rendszernek, jóllehet a városházák, község-házák társadalompolitikai prioritásai nagyban különböznek a kormányétól. A mostani közoktatási kurzus annak a szakítópróbája is, hogy a liberális közoktatási, illetve önkormányzati rendszer összefér-e az esélyegyenlőség, a szolidaritás és a következetes diszkriminációellenesség elveivel.

V. ROMÁK ÉS ROMAÜGYEK A HÍREKBEN

A tematizációs elemzések egyrészt arra a kérdésre keresik a választ, hogy ki, milyen hatékonysággal képes a lapok címdalán vagy a tévés hírműsorok vezető hírei közt szerepeltetni, illetve diktálni a „politikai diskurzus” témáit; másrészt azt vizsgálják, hogy a bemutatott események milyen értelmezése válik mérvadóvá a hírfogyasztók szemében. Mivel a romákkal kapcsolatos hírek közvetlen politikai „árfolyama” általában alacsony, a tematizáció politikai tétje csekély. Ez is oka annak, hogy a „roma hírek” tematizációjában a jogvédő szervezetek, valamint a roma hírügynökségek, hírműhelyek, internetes híroldalak szerepe nagyon megnőtt. Feltárnak és értelmeznek diszkriminációs ügyeket, illetve diszkriminációs ügyekként értelmeznek, újraértelmeznek más források által bemutatott eseményeket. A hírek súlyozása természetesen a vezető sajtóorgánumok szerkesztőinek döntésétől függ, de a roma hírműhelyeknek – elsődleges hírforrásokként, illetve másodlagos, „rezonáló”, értelmező hírszolgáltatókként – egyre nagyobb a szerepük.

A romákkal kapcsolatos sajtóhírek zöme konfliktusokról számol be, többnyire induktív vagy jogi természetű érveket állítva szembe egymással. Sokkal ritkább a konfliktusok, jelenségek háttérének hozzáértő elemzése. Roma nő vagy férfi változatlanul csak és kizárólag romaként jelenhet meg a sajtóban, még abban az esetben is, ha teljesítményeiről, sikereiről értesülhet a hírfogyasztó. A jogi természetű argumentáció előtérbe kerülése mindazonáltal árnyaltabbá tette a romák sajtóbeli megjelenését. Jogi terminusokban lehetőség van a konfliktusok racionális megvitatására, míg az indulati szintű megközelítés erre aligha ad lehetőséget. A jogi diskurzusnak romák is lehetnek „nyertesei”, míg az indulat vezérelte összecsapásokból romák aligha kerülhetnek ki „nyertesek”, vagy akár csak rokonszenvesen. Mindazonáltal arra is akad példa, hogy éppen jogi érveléssel sikerül eljelentékteleníteni az adott „roma hír” lényegi, döntő elemét.

Igyekszünk röviden bemutatni azokat a híreket, témákat, amelyek prezentálása kapcsán döntő volt a jogi típusú érvelés, illetve a jogszabályok értelmezése.

Az „év roma híre”: a jászladányi iskolaügy

Vannak olyan, romákat érintő konfliktusok, történetek, amelyek országos politikai botrányt kavarnak. Ilyen volt 1997-ben a székesfehérvári Rádió utcai romák ügye, majd

2000–2001-ben a zámolyi romák kivándorlása, a kivándorlók egy részének megítélt franciaországi menedék, illetve ehhez szorosan kapcsolódva, a tengerentúlra irányuló kivándorlási hullám miatt 2001 decemberében bevezetett kanadai vízumkényszer. Ezek a konfliktusok nemcsak azért válnak „nagy hírekké”, mert miniszterek, pártelnökök, kormányfők vitatják részleteiket, hanem mert valós és súlyos társadalompolitikai problémákra világítanak rá.

Az „év roma híre” 2003-ban (is) a jászladányi alapítványi iskolával kapcsolatos, folytatódó küzdelem volt. A 6000 lakosú településen nagy volt a tét: sikerül-e a romák oktatási elkülönítésének új, legális modellje révén gátat szabni a nem cigány tanulók iskolai elvándorlásának. Az Oktatási Minisztérium vezetői is úgy gondolták, hogy nagy a tét: a tárca integrációs, illetve szegregációellenes politikájának hitele múlhat az ügy végső kimenetén. Helyben az ügy végletes indulatokat kavart, de a szélesebb közvélemény inkább jogi terminusokban folytatott viták révén követhette nyomon a konfliktus fejleményeit.

A nemzeti és etnikai jogok országgyűlési biztosa a joggal való visszaélés példátlan esetének nevezte a helyi cigány kisebbségi önkormányzat többség általi kisajátítását, tehát azt, hogy az ötfős testületbe négy, deklaráltan nem roma tagot választott a helyi többség; ráadásul az iskolakonfliktusban a romák szempontjából ellenérdekű fél, a polgármester felesége is a testület tagja lett. A kisebbségi önkormányzat korábbi elnöke, Kállai László sem került be a testületbe. Kállai megalapította a Jászsági Roma Polgárjogi Szervezetet, de azt nem tekintette partnernek sem az önkormányzat, sem pedig – mint később kiderült – az esélyegyenlőségért felelős tárca nélküli miniszter. Csakhogy az autentikus cigányképviselet megszűntetésének nemcsak az lett a következménye, hogy elhárult az akadály az alapítványi iskola létrejötte előtt, de az is, hogy a helyi konfliktus országos politikai botránnyá terebélyesedett. A választások után hivatalba lépett oktatási miniszter 2002. októberig még bízhatott abban, hogy a kulturális autonómia garanciája – ritka kivételként – ezúttal működőképesnek bizonyul, és előbb vagy utóbb a település vezetése is meghajol a kisebbségi vétó előtt. A jászladányi CKÖ kisajátítását követően azonban a konfliktusba közvetlenül is bekapcsolódott a megyei közigazgatási hivatal, a megyei ügyészség és a minisztérium is. A sajtó már nem egy lokális iskolaháborúról, hanem egy országos jelentőségű politikai konfliktusról számolt be, ráadásul a több szálon futó jogvita dramaturgiáját követve.

Az év derekáig az volt a vita tétje, hogy sikerül-e az alapítványi iskolának beszereznie az induláshoz szükséges OM-azonosítót, még mielőtt a módosított közoktatási tör-

vény diszkriminációellenes paragrafusai hatályba lépnek. Augusztustól már a beiratkozás jogszerűségét vitatták a felek. A minisztérium ugyanis az OM-azonosító kiadását követően stratégiát váltott: úgy vélte, hogy külső anyagi segítséggel majd beíratják a település roma tanulóit az alapítványi iskolába, méghozzá olyan arányban, hogy ezáltal a tényleges cél, a roma és nem roma tanulók közoktatási elkülönítése lehetetlenné váljon.

Az Antal Mihály Alapítványi Iskola 2003 augusztusában megtagadta 101 roma gyerek fölvetelét, arra hivatkozva, hogy a létszám már betelt; az iskola csak azoknak a szülőknek a jelentkezését fogadhatja el, akik már 2003 februárjában jelezték szándékukat – jóllehet az iskola csak augusztusban kapta meg az iskolakezdéshez szükséges OM-azonosítót. Később Tóth Ibolya igazgatónő további 19 roma gyerektől azzal az indokkal tagadta meg a felvételt kérelmező űrlapok kiadását, hogy az iskolának nincs kapacitása további tanulók felvételére – bár az iskola 250 tanuló felvételére kapott engedélyt, és addig csak 209 tanuló iratkozott be. Így aztán szeptemberben sikerült a csaknem romák nélküli alapítványi iskolában megkezdeni a tanítást.

Immár intézményesen is megtörtént a roma tanulók majdnem teljes közoktatási elkülönítése.

Az önkormányzat, a közigazgatási hivatal, az ügyészi szervezet és a szaktárca között folyó bonyolult jogvitát a kívülállók aligha voltak képesek követni, de a konfliktus lényegét a híradások mégis visszaadták. Az egyik fél álláspontját a jászladányi önkormányzat jogi képviselőjét ellátó és a tévéstúdiók jogász szakértőjeként ismertté vált Kolláth György adta elő. Az alkotmányjogász interpretációja szerint egy nagyközség önkormányzata pusztán csak a tanszabadság jogával él: alternatív oktatási kereteket létrehozva kívánja megakadályozni, hogy a község nem roma tanulóit máshová írassák. Csakhogy a roma tanulók felvételének megtagadása révén az alapítványi iskola maga bizonyította, hogy a roma nebulók semmiképpen sem nyerhetnek bebocsátást. Ezt a benyomást erősítette a biztonsági őrökkel védett, zárt tanévnyitó is. A tévénezők az egyik kereskedelmi csatorna rejtett kamerás riportjából már korábban értesültek arról, hogy az alapítványi iskola létrehozását megelőzően is elkülönítették a roma és nem roma tanulókat. Ez hitelesítette a tárca későbbi álláspontját, hogy az iskolaépület megosztása nem volt jogszerű.

Az évnyitón a polgármester arra kérte a sajtót, hogy adjanak esélyt az alapítványi iskolának, hogy bebizonyíthassa, nem kívánja diszkriminálni a roma gyerekeket. A község első embere jó érzékkel ismerte fel, hogy a győzelem után az alapítványi iskola, illetve az

önkormányzat helyzeti előnyben van, mert ettől kezdve a megbékélésre törekvő, konciliáns fél hálásabb szerepét játszhatja, míg ellenfelei óhatatlanul is a viszályt tovább szító, békétlen bajkeverők szerepébe kényszerülnek. Az önkormányzat egy „integrációs bizottságot” hívott életre Jászladányban, és „sajnálkozva vette tudomásul”, hogy Kállai László, illetve az általa életre hívott Jászsági Roma Polgárjogi Szervezet nem kíván abban részt venni.

Elsőként az Országos Cigány Önkormányzat elnöke, Kolompár Orbán kísérelte meg, hogy „békeszerzőként” lezárja a konfliktust. Nem sokkal később Lévai Katalin, az esélyegyenlőségért felelős tárca nélküli miniszter Jászladányba látogatott, és szintén azt nyilatkozta, hogy esélyt kell adni az alapítványi iskolának. A tárca nélküli miniszter nyilatkozata kisebb feszültséget keltett a kormányon belül, mivel Magyar Bálint oktatási miniszter, aki elkötelezte magát korábbi, határozott álláspontja mellett, presztízsveszteség nélkül nem visszakozhatott, de azt sem ismerhette be, hogy a tárca képtelen volt alapvető oktatáspolitikai elveit érvényesíteni egy nagyközséggel szemben. A miniszter kénytelen volt maga felvállalni a konfliktust, annak politikai kockázataival együtt.

A Miniszterelnöki Hivatal nagyon szerette volna lezárni az ügyet. A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal elnöke személyesen kérte fel Geskó Sándor konfliktuskezelő szakembert, hogy szakértőként vegyen részt a jászladányi „integrációs bizottság” munkájában, jelezve ezzel, hogy napirendre tér a Jászladányban történtek felett.

Az oktatási miniszter viszont a kisebbségi ombudsmanhoz fordult; Kaltenbach Jenő megállapította, hogy az alapítványi iskolának nem lett volna szabad kiadni az OM-azonosítót, mivel az iskolát alapvetően alkotmányellenes céllal hozták létre. A hírfogyasztók számára ez a mondat feleselt Kolláth György álláspontjára. Ami történt, az egy település többségi közösségének szabad érdekérvényesítése – ez az egyik summázat. Ami történt, az egy település kisebbségi közössége alkotmányos jogainak megsértése – ez a másik üzenet. A két markáns állítás a konfliktus lényegét fogalmazta meg a kívülálló számára. A helyi iskolaháborút nem sikerült lezárni, mert jóval nagyobb horderejű ügyről van szó.

Amiből nem lett az „év roma híre”: a németkéri házrombolás

A németkéri házrombolás végkifejlete 2003-ra esett; akár ez az eset is lehetett volna „nagy roma hír”, de nem lett az, mert az ügyészségnek sikerült jelentéktelenné tennie az

eset etnikai jellegét; azt, hogy a helyiek a polgármester közreműködésével kifejezetten azért romboltak le egy házat, mert abba egy roma család kívánt beköltözni. Az ügy előzménye röviden: a paksi önkormányzat életveszélyre hivatkozva lebontott több, romák által lakott házat a város egyik külterületén. A családok elhelyezésének költségeit a telkek árából akarták fedezni. A pénzt egy ügyvédnél letétbe helyezték, és a családokra bízták, hogy nézzenek maguknak házakat a környékbeli falvakban. A környékbeli falvak önkormányzatai és lakói ingerülten fogadták a hírt, és elszánták magukat, hogy megakadályozzák az érintett családok beköltözését. Típustörténet, tipikus érvekkel: egy jó anyagi helyzetű város környékbeli, szegényebb falvak rovására akar megszabadulni segélyezésre szoruló családoktól. A környékbeli falvak pedig „romaexportról” beszélnek. Hasonló konfliktusok kísérték a székesfehérvári Rádió utcai romák történetének végkifejletét is. A folytatás azonban már nem tekinthető szokványosnak. Németkéren ugyanis megrongálták azt a házat, amelyet az egyik roma család vásárolt meg.

Az incidens az egyik legsúlyosabb, romákat érintő társadalompolitikai dilemmára világított rá. A paksi önkormányzat valóban igyekezett a város közigazgatási határain túl tudni az érintett roma családokat, jóllehet finomabb eszközökkel, mint annak idején Székesfehérvár. A környékbeli falvak tiltakozása, illetve a németkéri házrombolás pedig azt bizonyítja, hogy településrészek és bizonyos lélekszámot meg nem haladó települések – önkormányzataik hathatós segítségével – képesek arra, hogy megakadályozzák roma családok beköltözését. Az eset 2002 őszén még „címlapsztori” volt; nagy horderejű ügyként foglalkozott vele az Országgyűlés illetékes bizottsága, a kisebbségi ombudsman pedig feljelentést tett a németkéri polgármester ellen.

A Szekszárdi Városi Ügyészség azonban megtagadta a nyomozást bűncselekmény hiányára hivatkozva. Az ombudsman ez ellen panaszt tett, ám a Tolna Megyei Ügyészség a panaszt elutasította azzal az indokkal, hogy megfelel a valóságnak, miszerint a beköltözni vágyó roma családok „rossz hírűek” voltak. Áprilisra a rendőrség lezárta a nyomozást, és kisebb értékre elkövetett rongálás vétsége ügyében tett vádemelési javaslatot az ügyészségnek. Ezzel a történet lényegét sikerült „elsikkasztani”. A sajtó főként azt találta közlésre érdemesnek, hogy a németkéri önkormányzat visszavásárolta a házat, majd átadta azt a helyi cigány kisebbségi önkormányzatnak. Végére is egy kisebb értékre elkövetett rongálás nem túl érdekes dolog.

Közoktatási diszkrimináció Pátkán

A 2003. februárban közzétett ombudsmani jelentés szerint a Fejér megyei Pátkán hátrányosan különböztetik meg a cigány tanulókat: külön tanterv szerint tanulnak, az ebédlőben külön evőeszközöket kapnak, és a pedagógusok szociális hátránynak tekintik a lovári anyanyelvet. A vizsgálat megállapításait senki nem cáfolta, az ügy annak ellenére sem keltett különösebb érdeklődést, hogy a szaktárca közleményben ítélte el a helyi gyakorlatot. Valamivel nagyobb publicitást kapott egy alsó tagozatos népismeret tankönyv, amelynek néhány részét többen rasszistának tartották.

A közoktatási diszkrimináció köznap eseteiből csak abban az esetben lesznek vezető hírek, ha eléggé látványosak a félig-meddig bulvár jellegű bemutatáshoz. A roma tanulók külön étkeztetése, külön ballagtatása a kereskedelmi televíziók nagy nézettségű magazin műsorainak kedvelt témái. Rejtett kamerával készült riport kapcsán híresült el néhány éve a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Bogács iskolája is, ahol szintén külön étkeztették a roma gyerekeket; tévériport számolt be a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tiszavasvári egyik iskolájában történt külön ballagtatásról. A látványos prezentálás ugyanakkor felszínes és többnyire nélkülözi az ügyek háttérének bemutatását. Ennek ellenére a jogvédő szervezetek, illetve a roma sajtóműhelyek időről időre „feljátsszák” az általuk kiderített ügyeket a tévés magazinoknak, hogy azok bekerülhessenek a hírforgalomba. Ha ez sikerül, akkor később meg lehet próbálkozni az érdemi elemzéssel.

Rendőri bántalmazások

A romákat ért rendőri bántalmazásokról szóló hírek – a néhány évvel korábbi sajtóelemzésekkel összevetve – visszaszorultak 2003-ban. Három bírói ítélet született rendőri bántalmazások ügyében. Mindhárom elmarasztalta a vádlott rendőröket: két esetben letöltendő, egy esetben felfüggesztett szabadságvesztést szabtak ki az ítélező bíróságok.

A legsúlyosabb ügyben jogerős, letöltendő szabadságvesztésre ítélték két rendőrt, akik a Nógrád megyei Bányterenyén őrizetbe vettek egy 17 éves fiút, anélkül, hogy családját értesítették volna. A család férfi tagjai az egyik rendőr lakásán próbáltak érdeklődni, de csak feleségét találták otthon. A megrémült asszony értesítette férjét, aki társával együtt a roma család lakására ment, ott viszont csak az asszonyokat és a gyerekeket

találták. Mindenkit, köztük a gyerekeket is lefújták gáz spray-vel, és fegyverüket rájuk fogva fenyegetőztek. A másodfokon eljáró bíróság enyhítette ugyan az első fokon kiszabott szabadságvesztés mértékét, de annak végrehajtását nem függesztette fel.

Kényszervallatásért ítélt letöltendő szabadságvesztésre a bíróság két kapuvári rendőrt, akik betöréssel gyanúsított gyerekeket kényszerítették veréssel és fenyegetéssel arra, hogy hamis vallomást tegyenek. Közben a valódi tettesek önként jelentkeztek.

Felfüggesztett szabadságvesztést kapott két rendőr és két halőr, akik megverték egy 14 éves „orvhalászó” fiút, majd arra kényszerítették, hogy ruhástól bemenjen a jéghideg Tiszába. Az elsőfokú bíróság még letöltendő szabadságvesztést szabott ki.

A nyilvánosságot kapott rendőri bántalmazások kapcsán az illetékes rendőri szervek minden esetben igyekeznek cáfolni az incidensek „etnikai jellegét”, tehát azt, hogy a sértettek roma származásának bármilyen köze lenne a történetekhez. A sajtó azonban, már csak a hírérték növelése érdekében is, romaügyekként mutatja be azokat. A másik véglet a „rendőr–roma konfliktus”, vagy éppen „bratyizás” hírtípus, amely azt sugallja, mintha két, egymást valamilyen okból nem kedvelő szubkultúra vagy fan-klub tagjainak összecsapásáról, vagy éppen párbeszédéről lenne szó, nem pedig egy fegyveres testület munkájának jogszerűségéről, szakszerűségéről és erkölcsi tisztaságáról. Rendőri vezetők időről időre keresik a „párbeszéd csatornáit” – nem tudni pontosan, hogy ki a másik fél –, az állomány tagjai a lovári nyelvtannal ismerkednek, és sokéves hagyománya van a „roma–rendőr” focimeccseknek. Ez a bagatellizáló technika egyidős a rendszerváltással: az 1990-es évek elején a külföldi diákok elleni gyakori szkinhed támadásokat is úgy ismertették a lapok, mint egy Fradi–Újpest meccset követő szurkolói összecsapást: mindkét tábor ellenszenves, de azért nem kell belőle nagy ügyet csinálni.

A rendőri bántalmazások ügyében született ítéleteket bizvást tarthatjuk precedens értékűeknek, függetlenül attól, hogy mekkora a látencia az ilyen ügyekben. A bántalmazó rendőröket elmarasztaló ítéletek végső soron a jogszerűség komolyan vételére készítetnek.

Ártatlanul előzetes letartóztatásban

Ehhez kapcsolódnak azok a kártérítési ügyek, amelyeket ártatlanul előzetes letartóztatásban tartott romák indítottak. Egy cukorbeteg férfi fél évet töltött előzetes letartóztatásban egy gyilkossági ügy kapcsán – mint utóbb bebizonyosodott, ártatlanul. Közben a letartóz-

tatást irányító osztályvezető sajtótájékoztatón jelentette be, hogy sikerült az ügyet felde-
ríteni és a tettest letartóztatni. A férfi kiszabadulása után kártérítési pert indított és az el-
ső fokon eljáró bíróság 800 ezer forint kártérítést ítélt meg számára.

A másik hasonló kártérítési ügy országos vihart kavart. A felperesek ugyancsak gyil-
kossági ügy kapcsán töltöttek ártatlanul 15 hónapot előzetes letartóztatásban. A roma
testvérpár 2-2 millió forint kártérítést kért; az első fokon eljáró bíróság mindkettőjüknek
1,2 millió forintot ítélt meg fejenként. De nem az összeg keltett széles körű felháboro-
dást, hanem az ítélet indokolása: a bírónő ugyanis – egy korábbi, még az eredeti bünte-
tőügyben született elmeorvosi szakvéleményre hivatkozva – úgy érvelt, hogy a felpere-
sek „átlagosnál primitívebb személyiségük” miatt az elzárást „nem élték meg olyan pszi-
chés károsodással”, ami arányban állna a kért összeggel.

A sajtóhírek többnyire összemoszták az indoklás két elemét: a „primitív személyiség”
minősítést, illetve azt, hogy a felperesek primitívnek minősített személyisége a bíróság
szerint csökkenti a fogva tartás révén általuk elszenvedett kár mértékét. Az orvos szakér-
tő arra hivatkozott, hogy a „primitív” minősítés semmi egyebet nem jelent, mint hogy a
felperesek iskolázottsága alacsony, személyiségük pedig „egyszerű”. A sajtó azonban be-
sétált a csapdába; a „primitív” jelzőt tekintette kardinálisnak és nem azt, hogy vajon a ta-
nulatlan szegény ember ártatlanul fogva tartása miért lenne csekélyebb súlyú, mint egy
diplomás ember téves letartóztatása. Hangsúlyozni kell, hogy a bírói indoklás nem a ki-
esett jövedelemre, hanem éppen a nem vagyoni jellegű kárigényre vonatkozott.

A „primitív személyiség” ügy tematizációját nem a roma hírműhelyek irányították, ha-
nem az ügygel kapcsolatos indulatos pengeváltás a miniszterelnök, a Legfelsőbb Bíróság
elnöke, az igazságügyi miniszter és a kisebbségi ombudsman között zajlott. A miniszterel-
nök nem rejtette véka alá, hogy felháborítja az ítélet indokolása, jóllehet pozíciója valóban
kizárja, hogy folyamatban lévő pereket minősítsen. Valamivel óvatosabban, de a kisebbsé-
gi ombudsman is hasonlóan nyilatkozott. A Legfelsőbb Bíróság elnöke rendkívül indulat-
osan utasította vissza Tamás Gáspár Miklós – amúgy tényleg méltatlan – publicisztikáját a
bíróságok munkájáról, de kifakadását valójában a miniszterelnöknek címezte.

A bírói függetlenségről, a bíróságokat érintő kritika határaitól és az adott ügyről fel-
izzó vita meddő maradt: a miniszterelnök, az igazságügyi miniszter nem vitatta azt az el-
vet, hogy a végrehajtó hatalomnak nem szabad olyan látszatot keltenie, mintha burkolt
elvárást támasztana az ítélkező bírókkal szemben. A Legfelsőbb Bíróság elnöke azonban

ennél többet követelt; azt, hogy az ítéletek bírálata mindenki számára legyen tabu. Az adott ügyben pedig a másodfokon eljáró bíróság jogerős ítélete helybenhagyta az elsőfokú ítéletet, csak az indoklásból törölte az inkriminált mondatot. Hiába a „primitív személyiség” ügy nagy publicitása, az eset kapcsán mégsem született olyan új norma, amelyet az ítélkező bírók irányadónak tekinthetnének.

Tananyag az Európai Jogi Akadémián

A Debreceni Városi Bíróság 2000-ben hozott ítéletet egy csalási ügyben: egy lakás bérlője „eladta” az ingatlant. Az elsőfokú bíróság helyt adott a jogszerű tulajdonos keresetének, és érvénytelenítette az adásvételi szerződést. Az ítélet indoklása utalt arra, hogy a bérlő hasonlít a valódi tulajdonosra, de „annál barnább bőrű, kissé cigányos kinézetű” férfi. A vevő jóhiszeműségét az ítélet nem vonta kétségbe, de az indoklás azért megjegyezte, hogy egyéb tényezők mellett a csaló „roma beütése azért alapot adhatott volna a fokozottabb körültekintésre”. A másodfokon eljáró Hajdú-Bihar Megyei Bíróság helybenhagyta az ítéletet, de annak indoklásából törölte a bérlő származására utaló részeket.

Az elsőfokú ítélet indoklásáról 2002-ben beszámolt egy újságcikk, és annak nyomán a megyei bíróság elnöke figyelmeztetésben részesítette az elsőfokú ítéletet meghozó bírót. Az ügyből azonban egy jogvédő szervezet csinált „hírt” 2003-ban. A Roma Polgárjogi Alapítvány az Országos Igazságszolgáltatási Tanácshoz fordult állásfoglalást kérve. Erről már beszámolt egy országos napilap, és az ügy bekerült a hírforgalomba.

A megyei bíróság elnöke kénytelen volt ismételtelen foglalkozni az elsőfokú ítélettel: megállapította, hogy az ominózus ítéletet meghozó bíró azóta belátta, hogy szakmai hibát követett el. De az ügyet már nem lehetett ennyivel elintézni. A Roma Sajtóközpont rámutatott, hogy a megyei bíróság nem a másodfokú ítélet, hanem csak az ügyet közel két év múlva nyilvánosságra hozó – igaz, akkor még visszhangtalan – újságcikk nyomán figyelmeztette a bírót. Elszólta magát a felperes jogi képviselője is; az ügyvéd megpróbálta elviccelni az indokolás inkriminált részeit, mondván, nem kellett volna ennyire őszintének lenni. Bár a felperes jogi képviselője nyilvánvalóan nem felelős a botrányt kavvaró mondatokért, ám rosszul sikerült tréfájával mégis hozzájárult ahhoz, hogy hiteltele-
nítse a megyei bíróság magyarázkodását, miszerint csak fogalmazási malőr történt. A megyei bíróság elnöke maga is ügyetlenül fogalmazott, mondván, az elmarasztalt, „fi-

gyelmetlen” bíró egyébként „döbbenetesen felkészült”. A stiláris baki tovább rontott a helyzeten; az újságok a bíró „döbbenetes felkészültségén” écelődtek.

Végkifejlet: egy országos napilap beszámolója szerint az Európai Jogi Akadémia hátrányos megkülönböztetés elleni tréningjébe bekerül a Debreceni Városi Bíróság elsőfokú ítéletének indokolása. Az üzenet egyértelmű: az idehaza helyénvalónak tartott normák nem illeszkednek a máshol irányadó illem- és jogszabályokhoz.

A „roma beütés” történet klasszikus esete annak, hogy miként lehet egy „alvó ügyből” évek múltán igazi hírt generálni. A jogvédő szervezetek és az újságírók ügyes és kitartó összjátéka folytán sikerült a bírói szervezet által már rég elfeledettnek hitt, nem jogerős bírói indoklást beemelni az országos terítésű hírek közé. Ezt követően a roma hír-műhelyek kihasználták helyzeti előnyüket, és nem engedték az ügy bagatellizálását. Az évekkel korábbi – ráadásul másodfokon korigált – indoklásból olyan precedens értékű ügy lett, amit nem lehet többé figyelmen kívül hagyni.

Jogvédő technikák

Egy adatrögzítőként dolgozó roma asszony beperelte az őt elbocsátó Jahn Ferenc kórházat, mivel meggyőződése szerint származása miatt mondtak fel neki. Arra hivatkozott, hogy ugyanerre az állásra később felvettek egy jóval fiatalabb és nem roma nőt. Az asszony jogi képviselőjét ellátó Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogvédő Iroda (NEKI) arra építette stratégiáját, hogy az adott esetben a munkaadónak kell bizonyítani azt, hogy nem történt diszkrimináció.

Egy másik ügyben a NEKI teszteléses módszerrel igyekezett bizonyítani, hogy ügyfele roma származása miatt esett el reménybeli állásától. Egy nyomda „az állás betelt” indoklással mutatott ajtót egy szakmai gyakorlattal rendelkező roma nyomdásznak, miután előzőleg telefonon tisztázták, hogy a férfi megfelel az elvárásoknak. A nyomdász ezt követően hazament, majd fiktív néven bemutatkozva ismét érdeklődött az állás iránt. Ismét biztatták, hogy jöjjön csak bátran. A NEKI segítségét kérte. A jogvédő szervezet egy roma és egy nem roma „álláskereső” segítségével tesztelte a nyomda magatartását. A roma tesztelőt elküldték, míg társának állást ajánlottak.

A NEKI és az Európai Roma Jogok Központja (ERRC) úgy döntött, hogy a strasbourgi emberi jogi bíróságon pert indít a magyar állam ellen, mivel a Szabolcs-Szatmár-

Bereg megyei Gyüre polgármestere megakadályozta, hogy egy roma asszony házat vehessen a faluban, a rendőrség pedig lezárta a nyomozást bűncselekmény hiányára hivatkozva. A hatgyermekes roma asszony, akinek házat elmosta a 2001-es beregi árvíz, az állami támogatás segítségével Gyürén akart házat venni. Az adásvételi szerződés aláírását követően a falu polgármestere megfenyegette az eladót, hogy felgyűjtják a házat, ha eladja azt a roma vevőnek. Aznap este ismeretlenek valóban szétverték baltával a ház kapuját, és azzal fenyegetőztek, hogy megölik. Néhány nappal később a házat megvásárló roma asszonyt behívták a polgármesteri hivatalba, ahol a polgármester, a jegyző és a cigány kisebbségi önkormányzat elnöke közösen „győzködték”, hogy álljon el a vásárlástól; többek között azt állították, hogy a tulajdonosoknak nem áll jogukban eladni a házat, mivel ukrán állampolgárok. A roma asszony végül nem bírta tovább, és aláírt egy nyilatkozatot, hogy nem akar házat venni a faluban.

A házat eladni szándékozó család ismeretlen tettes ellen tett feljelentést, a vásárolni szándékozó asszony pedig a polgármestert és a jegyzőt jelentette fel hivatali visszaélés miatt, valamint kártérítési pert is indított. Az ő jogi képviselőjét a NEKI látta el, költségeit pedig az ERRC állta. Az „ismeretlen elkövetőket” nem sikerült megtalálni, a polgármester és a jegyző elleni nyomozást pedig lezárta a vásárosnaményi rendőrség arra hivatkozva, hogy bűncselekmény nem állapítható meg. A NEKI az ügyészséghez fordult, de az ügyészség elutasította a panaszt. A kártérítési keresetet elutasította a bíróság.

A kudarcokat követően a NEKI „prezentált” egy másik hasonló esetet: egy másik roma családot is hasonló módon akadályoztak meg abban, hogy házat vehessenek Gyürén, ráadásul őket még a reménybeli eladó is beperelte kártérítést követelve. Erre hivatkozva a jogvédő iroda a Legfőbb Ügyészséghez fordult új nyomozás elrendelését kérve. A Legfőbb Ügyészség a kérést a megyei ügyészséghez továbbította.

Végül a harmadik technika: a NEKI és az ERRC úgy döntött, hogy a strasbourgi emberi jogi bíróságon pert indítanak a magyar állam ellen.

A munkaerő-piaci, illetve ingatlanpiaci diszkrimináció esetei klasszikus jogvédő ügyek. A bizonyíthatóság nehézsége miatt a hazai jogvédő szervezetek igyekeznek máshol meghonosodott technikákat alkalmazni. A jogvédő technikák azonban elszánt-ságot és több éves erőfeszítést követelnek, mind a sértettől, mind pedig a sértett képviselőjét ellátó szervezettől. Igaz, siker esetén az adott ügyből hatásos „címlapsztorit” lehet generálni.

A munkaügyi központok jelentéseiből is kiderül, hogy a munkaerő-piaci hátrányos megkülönböztetés tömeges jelenség. A NEKI évek óta alkalmazza a tesztelő módszert annak bizonyítására, hogy egy adott munkaadó valóban származása miatt utasított el egy jelentkezőt.

Az ingatlanpiaci diszkriminációt a közvélemény teljesen természetesnek tartja. A romák lakóhelyi közelségét ugyanis az emberek végzetesnek tartják településük, illetve lakásuk ingatlanpiaci státusára nézve; ez pedig lényegében független az együttélés valós konfliktusaitól. Az ingatlanpiaci értékítéletet ugyanis nem az ingatlan tulajdonosa, hanem a külső vélekedés határozza meg. A többség tehát akkor is elutasítaná a romák lakóhelyi közelségét, ha amúgy nem vagy csak kevéssé tart az együttéléstől, és magától értetődőnek tartja, ha bizonyos területeken romáknak nem adnak el házat, építési telket, nem adnak bérbe lakást, albérletbe szobát.

Legalább ilyen magától értetődőnek számít, hogy azok a falvak, ahol nem vagy csak kis számban élnek roma családok, mindent elkövetnek, hogy megakadályozzák romák beköltözését: leggyakrabban felvásárolják a megüresedő ingatlanokat. A gyürei önkormányzat szokatlanul durva eszközöket vett igénybe: mind az eladót, mind a vevőt megfenyegette, és a fenyegetésnek az „ismeretlen” házrongálók nyomatékot is adtak. A NEKI még egy hasonló esetet is felkutatott, ennek ellenére nem sikerült eredményt elérnie.

Egészségügy

A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Bíróság jogerős ítélete 2003 májusában elutasította egy roma asszony kártérítési keresetét. Az asszonyt egy életmentő műtét közben sterilizálták, anélkül, hogy megfelelő módon tájékoztatták volna a beavatkozásról. Jóllehet aláírtak vele egy beleegyező nyilatkozatot, de – mint később kiderült – a beteg nem értette a „sterilizáció” kifejezés tényleges jelentését. A bíróság is megállapította, hogy a tájékoztatás nem volt megfelelő, de a keresetet mégis elutasította. Ítéletét azzal támasztotta alá, hogy a sterilizáció – bár csak az esetek elenyésző százalékában –, de visszafordítható. Ebből azt a következtetést vonta le, hogy „nem bizonyított, hogy a felperes fogamzóképességének elvesztésével maradandó fogyatékossgot szenvedett”, vagy ha esetleg mégis, akkor nem bizonyítható, hogy „az okozati összefüggésben áll az alperes kórházban elvégzett művi meddővé tétellel”. Jóllehet az alperes jogi képviselő-

tét a NEKI látta el, így az eset és a bírói ítélet nyilvánosságot kapott, az ügyből mégsem sikerült vezető hírt generálni.

Jóval nagyobb visszhangot váltott ki az egri Markhot Ferenc kórházban készült rejtett kamerás felvétel. A Roma Sajtóközpont munkatársa, álpáciensként, a szülészeti osztály főnővérének értésére adta, hogy „nem szeretne romákkal egy kórterembe kerülni”. A főnővér „megnyugtató” kertelés nélkül közölte: „Van kijelölt kórtermük az ő számukra, úgyhogy egybe nem nagyon szoktuk...” Az álpáciens még egyszer megkérdezte, hogy elkülönített kórtermekről van-e szó, mire a nővér megerősítette, hogy igen. A felvételt bemutatta az egyik kereskedelmi tévé nagy nézettségű magazinja. A kórház cáfolta az elkülönítést, de a látványos és egyértelmű bizonyítékokkal szemben érvelése aligha lehetett meggyőző.

A kisebbségi ombudsman vizsgálatot indított, de a kórház adatvédelmi okokra hivatkozva megtagadta a szükséges adatok kiszolgáltatását, így a vizsgálat nem járhatott eredménnyel. A kormány nem indított vizsgálatot, az esélyegyenlőségi miniszter sem látogatott el a kórházba azzal az indokkal, hogy nem tudja, mit kellene ott megnéznie. Hiába a nagy publicitás, a nem cáfolható bizonyíték, az esetnek nem lett semmiféle autentikus jogi vagy államigazgatási következménye. Pereket, sajtó-helyreigazítási pereket a kórház indított több újság és az ügyet kiobbantó Roma Sajtóközpont ellen. Igaz, a sajtóperekben született ítéletek éppenséggel megerősítették az ügy lényegét: az elkülönítés tényét, noha a sajtóközlemények egyes elemeit illetően az ítélező bíróságok helyt adtak a kereseteknek. Ennek azonban már nem volt igazi hírértéke. Az eset üzenete: a roma és nem roma páciensek elkülönítése bizonyított ugyan, következményei nincsenek.

A látványos és felkavaró ügyek révén a roma hírműhelyek mégsem voltak képesek arra, hogy kellő súllyal bevezessék az elsődleges hírforgalomba a romák egészségügyi ellátásának problematikáját.

Kilakoltatások

A Roma Polgárjogi Alapítvány felkarolta azoknak a családoknak az ügyét, akiket 2002-ben a főváros II. kerületének önkormányzata – bírói vagy jegyzői végzés nélkül – kilakoltatott. A családok átmenetileg egy munkásszállóra kerültek, majd onnan, az alapítvány segítségével albérletbe költöztek, illetve néhány volt állami nevelt otthonderemtetési támogatás segítségével jutott hajlékhoz.

Februárban a XXII. kerületi polgármester megállapodott a helyi cigány kisebbségi önkormányzattal és a Roma Polgárjogi Alapítvánnyal abban, hogy az önkormányzat elfogadja a márciusig tartó kilakoltatási moratóriumot, és egy hónapra elhelyez két, korábban már kilakoltatott önkényes beköltöző családot.

Júniusban a Fejér megyei Sárbogárd önkormányzata úgy döntött, hogy kilakoltatja azt a két családot, amelyiket még 1999-ben helyezett el átmeneti jelleggel, miután otthonaikat elmosta a belvíz. Lenkovics Barnabás ombudsman az eset kapcsán felhívta az önkormányzat figyelmét arra, hogy a szociális biztonsághoz való jog a sárbogárdi családokat is megilleti, de rögtön megjegyezte, hogy csak az átmeneti szállók létrehozására gondolt.

Átmeneti szállók vannak ugyan Dunaújvárosban, de a város önkormányzata szeptemberben úgy határozott, 30 családnak ki kell költöznie a szállókról. A családok ugyanis nem tudták fizetni a magánbérleti díjjal megegyező magas lakbért az egyenként 20 négyzetméteres lakóhelyiségekért. A kisebbségi ombudsman ajánlásában elmarasztalta az önkormányzatot, mert az épületeket elhanyagolta, irreálisan magas lakbéréket állapított meg, és nem reagált időben a krízisre. A város közgyűlése úgy döntött, hogy majd novemberben veszi napirendjére a kisebbségi ombudsman ajánlását – tehát úgy hat hét-tel a kilakoltatási határidőt követően.

Novemberben a főváros VII. kerületének önkormányzata egy Garay utcai felújítandó lakóházból, a téli időszakra vonatkozó kilakoltatási moratórium miatt, márciusig átmeneti otthonban helyezett el három családot. A családok korábban jogcím nélkül éltek a Király utcában és átmeneti jelleggel költözhetek a Garay utcába, ahonnan most menniük kellett.

A romákat érintő kilakoltatások története hosszú évek óta ugyanazt a dramaturgiát követik: a sajtó krízishelyzetekről számol be, és ha a közvetlen válsághelyzet elhárul, lezártnak tekinti az ügyeket. A sajtóhírekben a kilakoltatási ügyek egyikének sincs előzménye, még kevésbé megoldása. A kilakoltatásokat elrendelő hatóságok nemcsak a jogszabályokra hivatkoznak, hanem többnyire igyekeznek indulatokat is kelteni az érintettekkel szemben. A jogvédő szervezetek szintén az érzelmekre alapoznak, ha a nyilvánosságot hívják segítségül. A Roma Polgárjogi Alapítvány a 2003-as budapesti ügyek kapcsán sikerekről, konstruktív tárgyalásokról és okos kompromisszumokról számolt be, pedig valójában semmi sem oldódott meg; a kerületi önkormányzatok hajlandóak voltak néhány hónappal elhalasztani a kilakoltatások végrehajtását, de ez a lényegen mit sem változtat.

Az önkényes lakásfoglalók, illetve a jogcím nélküli vagy annak nyilvánított lakáshasználók kilakoltatásának problémája csak tünet; részben a szociálisbérlakás-konstrukció hiányának tünete, részben pedig annak a tünete, hogy a hatályos jogszabályok, illetve alkotmánybíróági jogértelmezés szerint az államnak nincs közvetlen felelőssége polgárai lakhatásáért, illetve ez a felelősség csak közvetlen életveszély elhárítására korlátozódik. Az általános ombudsman és a kisebbségi ombudsman érvei leperregtek a sárbogárdi, illetve a dunaújvárosi önkormányzatról. Ezért a többnyire romaügyekként bemutatott kilakoltatási történeteket csak indulati, érzelmi síkon lehet prezentálni, jogi terminusokban nem. A sajtó – ellentétben a közoktatási, illetve a diszkriminációs ügyekkel – nem jogszabályokra vagy jogelvekre hivatkozó érveket és ellenérveket közöl, hanem síró gyerekeket, indulatos tisztviselőket, esetleg jótékonykodó karitatív akciókat mutat be.

Romatelepek

A Pest megyei Tápiószecső cigány kisebbségi önkormányzata az ÁNTSZ-hez, illetve a regionális környezetvédelmi felügyelőséghez fordult, mivel a helyi romatelepe szomszédságában illegális szemétkerakó alakult ki. Az ÁNTSZ megállapította, hogy az illegális hulladéklerakó mind közegészségügyi, mind járványügyi szempontból veszélyes. A helyiek kevésbé árnyaltan fogalmaztak: patkányokról, rágcsálókról és asztmás gyerekekről beszéltek. A helyi CKÖ perrel fenyegette a települési önkormányzatot, mert megítélése szerint a községháza semmit sem tett az illegális szemétkerakó megszüntetése érdekében.

Sokkal nagyobb publicitást kapott egy kisebb jelentőségű ügy: Keszthely városa palánkot épített, hogy a nyári idegenforgalmi szezonban eltakarjon a városban pihenő külföldi turisták szeme elől öt, romák által lakott nyomorlakást. A híradások nyomán a város lebontotta a palánkot.

A tápiószecsői vitáról és az ottani állapotokról egy országos napilap is beszámolt. Néhány hónappal később a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei ÁNTSZ fertőző hepatitis A megbetegedést diagnosztizált Ózd romatelepeén. A romatelepekkel kapcsolatban kevés a tényszerű információ; legfeljebb csak az illegális szemétkerakók – illetve általában a telepek és a szemétkerakók közelségének – problémái, valamint a közegészségügyi szakha-

tósági vizsgálatok szolgáltatnak érdemi híryanagyokat. A tápiószecsői vita azért fontos, mert ott a szakhatósági jelentések a két fél vitájában perdöntőek lehetnek. Egyébként az országos sajtó csak felszínes riportokat közöl a telepekről.

Köztisztviselői gyűlöletbeszéd

A Pest megyei Piliscsabán a település gyámügyi előadója felkereste Toldi Noémi aljegyzőt, hogy egyeztesse vele a segélyezési és gyermekvédelmi ügyeket. Az aljegyző kérdésére a gyámügyi előadó megmondta, hogy hány roma él a településen. Erre az aljegyző felkiáltott: „Úristen, ennyien vannak, kár, hogy Hitler nem velük kezdte!” A mondat nemcsak a gyámügyi előadót háborította fel, de a helyi cigány kisebbségi önkormányzat elnökét is, aki az előtérben várakozva minden szót hallott. A Roma Sajtóközpont közvetítésével az esetről beszámolt az egyik kereskedelmi tévé is, így az ügyből országos terítésű hír és országos botrány lett.

A polgármester eleinte megpróbálta bagatellizálni az aljegyző kijelentését, mondván, nem az ő dolga kivizsgálni, hogy egyáltalán elhangzott-e az inkriminált mondat: „Az ártatlanság vélelme mindenkit megillet, addig is van fontosabb dolga a képviselő-testületnek. Senki se akarja, hogy Sherlock Holmest játszanak.” Csakhogy az ügyben a roma-ügyekért felelős államtitkár felkérésére kisebbségi ombudsmani vizsgálat indult, és Kaltenbach Jenő kezdeményezte, hogy indítsanak fegyelmi vizsgálatot, és függesszék fel állásából az aljegyzőt. A választókerület országgyűlési képviselője is azonnali vizsgálatot követelt és azt, hogy ha bebizonyosodik a vád, bocsássák el az aljegyzőt. Szolidáris volt a romákkal a helyi német és szlovák kisebbségi önkormányzat. A Magyar Köztisztviselők és Közalkalmazottak Szakszervezete (MKKSZ) jegyzői tagozatának elnöke szerint a piliscsabai aljegyzőnek nincs helye a köztisztviselők között, ha a vád beigazolódik.

Az önkormányzat kénytelen-kelletlen mégis megindította a fegyelmi vizsgálatot, és a vizsgálat időtartamára felfüggesztette állásából az aljegyzőt.

Nem kétséges, hogy a roma hírműhelyek és a kisebbségi vezetők mindenáron ki akarták használni a helyzetet, és végre precedenst akartak. Korábban nem volt rá példa, hogy polgármesterek, köztisztviselők hasonló kijelentéseinek bármilyen következménye lett volna. Csak a három leginkább emlékezetes eset: a Fejér megyei Csór polgármestere, Csete Dezső a zámolyi ügy kapcsán tévékamerák előtt kijelentette, hogy a „romáknak

az országban az emberek között nincs helyük, mivel az állatvilágban is kivetik maguk közül az élősködőket”. A korábbi sátoraljaújhelyi polgármester, Lackó Károly ugyancsak nyilvánosan adott hangot annak a meggyőződésének, hogy a cigányok genetikailag hajlamosak a bűnözésre. Emlékezetes Szegvári Péternek, a MeH korábbi államtitkárának az a kijelentése is, hogy a cigányokat ingyenes fogamzásgátló tablettákkal kellene ellátni, mert életkörülményeikhez képest túlzottan nagy körükben a szaporulat.

A piliscsabai esetnek az volt a közvetlen tétje, hogy sikerül-e elérni az aljegyző elbocsátását, és ezáltal meghúzni a túrhetetlen köztisztviselői magatartás határait.

A sajtó romaképének sajtója

A Fővárosi Bíróság jogerősen arra kötelezte a Magyar Fórum című hetilapot, hogy fizessen 100 ezer forint közérdekű bírságot, valamint a felperesnek további 80 ezer forint nem vagyoni kártérítést, és tegyen közzé bocsánatkérő közleményt. A felperes roma férfi a NEKI segítségével indított személyiségi jogi pert a Magyar Fórum ellen, a lapban 2001-ben megjelent „Cigányok rémuralma Pándon” című riport miatt. A „községben élő háromszáz cigány a legváltozatosabb és gyakran kegyetlen bűntettek elkövetésével rettegésben tudja tartani az egyelőre még többségi magyarokat” – tudható meg a riportból. A cikkíró említést tesz a „cigányok főnökéről”, illetve a „K klánról” is. A jogerős ítélet szerint a lap megsértette „K”, azaz a felperes Kolompár László személyiségi jogait. A személyiségi jogi kereset, illetve a személyiségi jogok megsértését megállapító ítélet azonban rejtve hagyta a cikk lényegét, a cigányság elleni gyűlöletkeltés szándékát.

Három roma lányt rutinszerűen igazoltattak a rendőrök 2003 júliusában, a Józsefvárosban. A lányok egyike kiskorú volt. A rendőröket egy fotós kísérte, aki lefényképezte a lányokat, de nem közölte velük, hogy a fotók valójában a Zsaru című rendőrségi magazin számára készülnek. Néhány nap múlva a lányok az említett magazinban látták viszont a róluk készült képet; a képaláírás szerint a fotó prostituáltakat ábrázol. A lap főszerkesztője később sajnálkozott a „véletlen hiba” miatt, de a három lány nem érte be ennyivel és kártérítési pert indított. A Zsaru magazinnak volt már hasonló ügye.

Az Országos Rádió és Televízió Testület döntése alapján áprilisban, főműsoridőben fél órára elsötétült a TV2 képernyője. A testület megítélése szerint a március 30-án sugárzott „Bazi nagy roma lagzi” című műsor megsértette a médiatörvényt.

A Magyar Fórumot elmarasztaló ítélet nem keltett különösebb érdeklődést, mint ahogyan a Zsaru elleni keresetről is csak a roma hírműhelyek tartották fontosnak beszámolni. A TV2 „Bazi nagy roma lagzi” műsora ellenben hetekig a lapok címdalán szerepelt, és az ORTT döntését akár precedensnek is tarthatnánk. Először fordult elő, hogy a médiahatóság súlyosan elmarasztalt egy romák rovására viccelődő, tréfálkozó műsort. A leginkább elutasított kisebbségek – így a romák – rendre céltáblái lehetnek a legalpárabb viccelődéseknek. A viccelődés tárgyát a tréfacsináló tetszése szerinti gúnyába öltözteti, majd kineveti, kinevetteti. A mókamestereknek az a feltevéjük, hogy a célcsoport reprezentánsai választhatnak: vagy jó képet vágnak a tréfához, vagy pedig megsértődnek. Márpedig az előbbi megoldás még mindig hálásabb, mint a sértődöttség megalázó szerepe. A harmadik opció váratlan volt: a jogi szankció.

Fél évvel később a rivális kereskedelmi csatorna nagy nézettségű Esti showder Fábry Sándorral című műsora is sztereotípiákból szőtt bohócruhába öltöztette meghívott roma vendégeit, majd vállukat veregetve, a nézőkkel összekacsintva mulatott a fura lényeken. Vele nevettek a meghívott vendégek is: kövér, aranyláncot viselő vállalkozók, cigány „vajdák”, akik elmesélték, hogy csak a pénz a fontos, és ma is a „vajda” tesz igazságot a vitázók között. A miniszter, az ORTT, a roma értelmiség tekintélyes személyiségei pedig igyekeztek jó képet vágni.

VI. TÁRSADALMI, POLITIKAI ESEMÉNYEK

„Az új kormány tevékenységét szemlélve egyelőre a nagy ívű tervek megfogalmazásának vagyunk a tanúi, várjuk a tényleges lépéseket. Ezért a 2002-es évet a változás és várakozás évének nevezhetjük” – e mondatokkal zártuk az előző évi jelentésünket. Ezek után jelentős áttörést, eredményeket vártunk a 2003-as évtől, de már most előrebocsáthatjuk, csatlódnunk kellett várakozásainkban. A kezdeti lendület megtorpant, koncepció és valódi politikai akarat hiányában csak egyhelyben toporgásról, „üresjáratról” beszélhetünk.

Az Országos Cigány Önkormányzat körüli bonyodalmak

2003 januárja az Országos Cigány Önkormányzat elektori gyűlésével és botrányával kezdődött. Ez azonban nem a cigányok botránya volt – mint sokan szerették volna gondolni –, hanem az a régóta robbanással fenyegető helyzet, amelynek oka a kisebbségekkel foglalkozó jogi szabályozásban és választási rendszerben rejtett. Felszínre kerülését pedig – hosszú évek óta először – egy valódi politikai versengés váltotta ki. Az OCÖ tagjainak megválasztásakor ugyanis először jelent meg olyan politikai erő, amely képesnek tűnt a már két ciklus óta hatalmon lévő vezetők leváltására. Az eddigi „uralkodók” természetesen nem örültek ennek. És idáig nem is lett volna különösebb baj, csak ehhez adódott hozzá a jogi szabályozás lehetetlen volta. A szabályok szerint ugyanis a választásra jogosultakat – több mint 4 ezer embert! –összeterelték egy helyre, és a választások lezárásáig – ami közel egy nap – megpróbálták ott tartani. A többségében vidékről, hajnalban indult emberek egy idő után fáradni kezdtek. A politikai szócsaták és villongások már szinte olyan alacsony színvonalon zajlottak, mint a 2002-es országgyűlési választások idején. És amikor az eddig hatalmon lévő koalíció számára világossá vált, hogy nem lehetnek győztesek, kivonultak a választásról. A szavazást természetesen megtartották, az Országos Választási Bizottság pedig győztesnek nyilvánította a Demokratikus Roma Koalíció tagjait. A Farkas Flórián vezette Lungo Drom koalíciója óvást nyújtott be. Ennek elfogadására elvileg nem sok esély volt, hiszen minden abban a – jogilag igen kevésbé szabályozott, de szokásjogilag már kialakult – szisztémában zajlott, mint az előző két ciklus idején. A Legfelsőbb Bíróság azonban helyt adott az óvásnak, és elrendelte a választás megismétlését. Indokolásukban a legfőbb érv az volt, hogy a végső szavazás idején már

nem volt meg a törvényben előírt, a határozatképességhez szükséges 50%-os részvételi arány. A jogszabály azonban csak azt írja elő, hogy a választási gyűlés megkezdésekor kell meglennie ennek az aránynak, és nem szól az utolsó szavazásokról. Így értelmezte ezt annak idején az OVB és maga a Legfelsőbb Bíróság is. Mivel ezt az értelmezést megváltoztatták – és ebből a szempontból nézve az előző két testület megválasztása is jogellenes módon történt –, szükségesnek tűnt új választás kiírása március elsejére. A szabályozás hiányát összekapcsolva a jogértelmezéssel, rendkívül erős fegyver került a mindenkori vesztesre álló politikai csoportok kezébe, hiszen kivonulásukkal érvényteleníthették a választást. Féltő volt, hogy egy ilyen esetben nem tud megalakulni az OCÖ. Jól jellemzi a további jogbizonytalanságot, hogy az érdekelt felek folyamatosan különböző fórumokhoz fordultak, miniszteri biztos, kormánybiztos kirendelését, nemzetközi megfigyelők küldését kérve. Ezek után meglepően simán, nagy többséggel a Demokratikus Roma Koalíció tagjai nyerték meg a megismételt választásokat, az eddig „hatalmon lévő” Lungo Drom tagjai közül csak ketten kerültek az országos testületbe.

A jogbizonytalanság miatt kialakult botrányok sora azonban korántsem ért véget ezzel, az év háromnegyed részében a közérdeklődés tárgyát képezték, és minden más, romákkal kapcsolatos kérdést háttérbe szorítottak. Az „összecsapás” most már a megválasztott új koalíció tagjai között folytatódott, rögtön az OCÖ alakuló ülésén. Mivel többen is aspiráltak az elnöki pozícióra, a jelöltek egymás lépéseit folyamatosan megkérdőjelezték. Hiszen azt sem szabályozzák megfelelően a kisebbségi jogszabályok, hogy ki és mikor hívhatja össze az OCÖ alakuló ülését. Az ilyen előzmények után mégiscsak megrendezett alakuló ülésen, ahol a sajtó nyilvánossága előtt még tettelegességre is sor került, megválasztották elnöknek Horváth Aladárt, a radikálisnak tartott roma politikust, a koalíciót alkotó egyik csoportosulás pedig kivonult az OCÖ-ből. Horváth megválasztása többeket nem csak meglepett, hanem félelemmel is eltöltött, hiszen ő volt az, aki a kisebbségi önkormányzati rendszert károsnak, az „intézményesített szegregáció” formájának, ebből következőleg megszüntetendőnek ítélte. Azt, hogy ebben a pozícióban valóban ebbe az irányba terelte volna-e a folyamatokat, nem tudtuk meg. Három hónap után –mely idő alatt leginkább az OCÖ helyzetének felmérésére és konszolidációjára törekedett – elégedetlen alelnöke és az alakuló ülésről kivonult szervezet jelöltjei bizalmatlansági indítvány segítségével megbuktatták az éppen csak hivatalba lépett Horváth Aladárt. Helyét Kolompár Orbán vette át. Az elkövetkező hónapokat pedig az egymás ellen indított

eljárások, jogértelmezések kérése és keresése, majd Kolompár konszolidációs törekvései határozták meg, az érdemi munka helyett.

Összegezve az OCÖ körül kialakult helyzetet akár egy természetes folyamatnak is tanúi lehettünk volna. Nem történt más, mint megbukott egy régi vezetés, majd a fővárosi roma és nem roma értelmiségi réteg támogatását élvező Horváth Aladárt megbuktatta a vidékről jövő, sikeres vállalkozó Kolompár Orbán, aki a vidéki roma politikusok és vezetők támogatását élvezte. A probléma csak az, hogy mindez rendkívüli mértékű, a roma politika és ez által a roma lakosság presztízsét is romboló botrányok során ment végbe, amelynek – meggyőződésünk szerint – alapvető okait a már régóta nyilvánvaló, elégtelen kisebbségi jogi szabályozásban kereshetjük. Ennek megváltoztatására azonban csak a „nagypolitika” képes.

Kormányzati romapolitika

A kormányprogramban is megfogalmazott nagyra törő tervek a romák élethelyzetének javítása érdekében, illetve a Romaügyi Hivatalban 2002-ben megindult munka alapvető szemléletváltozást, változásokat ígért. Ezzel az illúzióval azonban gyorsan le kellett számolnunk. Hosszú idő után először volt négy cigány származású képviselő is a parlamentben. Azt vártuk, hogy végre a romák nehéz és kilátástalan helyzetére sokszor és határozottan hívják majd fel a figyelmet a megválasztott roma képviselők. Még azt is gondoltuk, hogy félretéve a különböző pártérdekeket, akár egységesen is tudnak figyelemfelhívó módon politizálni a magyarországi romák érdekében. Nem ez történt. A négy képviselőből ketten még a „szűzbeszédüket” sem tartották meg mind ez ideig. Farkas Flórián 5 alkalommal, Teleki László 3 alkalommal, ketten együtt, összesen alig 22 perc erejéig terheltek képviselőtársaikat a romák problémáival. Ennél az elemzők – és talán a romák is – valamivel többre számítottak. Mert fontos a jövőjük szempontjából a pártfegyelem, de történelmi lehetőséget szalasztanak el e miatt.

Teleki László azonban lehetőséget kapott kormányzati pozícióban a romák élethelyzetének javítására. Politikai államtitkári jogköre közjogilag egy kicsit mindig is ingatag volt, hiszen azt a feladatot kapta, hogy a különböző szaktárcáknál kinevezett miniszteri biztosok és roma referensek irányításával, befolyásolásával alapvetően alakítsa és meghatározza a kormány romapolitikáját. Rövid időn belül kiderült, hogy a gyakorlatban ez

igen kevésbé járható út. Egyrészt jelentősen lelassult a kinevezések folyamata, ahol azonban ez megtörtént, ott köztisztviselői állományba, ezáltal az adott minisztérium irányítása alá kerültek a miniszteri biztosok és a referensek, így munkájuk irányításába, hatáskörükbe nem igazán volt beleszólása az államtitkárnak. A kinevezett fiatal romák, legjobb szándékuk ellenére is szinte tehetetlennek bizonyultak az adott pozícióban. Egyrészt csekély közigazgatási gyakorlattal rendelkeztek, másrészt kezdőként az apparátus alján helyezkedtek el, így hatáskör hiányában legfeljebb csak szemlélői, mintsem alakítói lehetek az adott szaktárca romákkal kapcsolatos programjainak. Ez alól egy kivétel volt, Bernáthné Mohácsi Viktória, akit a kisebbik koalíciós párt az Oktatási Minisztériumba miniszteri biztosnak nevezett ki. Ezáltal benne „sűrűsödött össze” az SZDSZ romákkal kapcsolatos politikai elképzelése, támogatást és lehetőséget kapott az integrált oktatási gyakorlat megvalósítására. A kétségkívül előremutató szándék hozadékairól még korai lenne beszélni, az elemzők és érdekeltek körében azonban máris komoly viták vannak a program alapelveiről és gyakorlatáról (mint erről olvashattak már kötetünkben).

Hasonló sorsra jutott az a szándék, amely a Romaügyi Tanácsot létrehozta. Az eredetileg kiemelkedő roma és nem roma személyiségekből álló testületet tanácsadó szervnek szánták, a résztvevők jelentős része azonban a romapolitika alakításába szeretett volna beleszólni. Így fokozatosan protokolláris testületté vált.

Legtöbbet a Romaügyi Hivataltól lehetett volna várni. Az eredeti szándék szerint is alapvetően stratégiai tervezéssel foglalkozó szervezet államigazgatási és irányítási helyzete ingatag alapokon állt. A Miniszterelnöki Hivatalhoz tartozott, amelyet Kiss Elemér vezetett, közvetlen irányítását pedig Berki Judit látta el helyettes államtitkári pozícióban. És ide kötődött még Teleki László is. A kapcsolat azonban a kezdetektől fogva tisztázatlan volt, így gyakran furcsa helyzetek alakultak ki.

Ennek tipikus példája a középtávú intézkedéscsomag átdolgozásának kérdése. A hivatal munkatársai és szakértői – az államtitkár által is közvetített politikai elhatározás nyomán – áttekintették a kérdést, és arra a megállapításra jutottak, hogy egy teljesen új szemléletű programra van szükség. A stratégiai tervezés során olyan új szemléletű program alakult ki, amely megvalósítása esetén minőségi előrelépést ígért a romák számára. A tárcaközi egyeztetések során azonban világossá vált, ennek kivitelezése lehetetlen. Az ilyen átfogó programokat ugyanis csak teljes feladat- és forráskoncentráció segítségével lehet megvalósítani. A politikai akarat azonban ilyen messzire nem terjedt ki. A szak-

tárcák a korábbi gyakorlatot kívánták folytatni, amely során saját maguk határozzák meg, milyen, romák számára is elérhető programot kívánnak megvalósítani, és erre mennyi anyagi forrást áldoznak saját költségvetésükből. Ez az évtizedes, sikertelen, de legegyszerűbb gyakorlat – amelynek „hatékonyságát” a kutatási eredmények jól jellemzik – kapott további politikai támogatást. Senkiben sem volt meg az akarat arra, hogy célzott és koncentrált lépésekkel tényleges változásokat generáljon a romák élethelyzetében. Sőt, egyre inkább eluralkodott az a nézet, hogy „cigánykérdés márpedig nincs”. Ez a kormányzati szinten is egyre elfogadottabbá váló politikai felfogás kárhozzat minden olyan intézményt és programot, amely kifejezetten csak a romákat célozza meg, ezt egyfajta szegregációs formának tartják. Helyébe egyre inkább az ún. esélyegyenlőségi politika lép, amelyben nincs külön cigányokkal foglalkozó program, hanem a romák ügyét egy megoldandó kérdéskörbe sorolja más szociális problémákkal. Ez a politikai fordulat a Romaügyi Hivatal teljes csődjét jelentette. Stratégiai programjait nem tudta megvalósítani, egyre inkább „bedarálta” az államigazgatás, a munkatársak tevékenysége többnyire az irreleváns kérdésekkel való foglalkozásban merült ki. Hiszen ezek után leginkább pl. a KRESZ szabályainak vagy az állatvédelmi törvény változásainak előterjesztéseit kellett véleményezni.

Mindezek után a kormányzati romapolitikát látványos, de a romák tömegeit nem érintő kérdések határozták meg. Búvópatakként felbukkant a telepfelszámolás – eddig még soha el nem induló – ügye, bizottságok alakultak, megszűntek. Az igazi sikereket – mint az előző kormány idején is – leginkább az intervenciós és egyéb, de nem túlságosan nagy összegeket tartalmazó keretek felosztásával lehetett elérni, valamint az örök „slágerrel”, az ösztöndíjakkal.

Hozzájárult a helyzet fokozatos romlásához az állandó változásokhoz társuló döntésképtelenség. Először Kiss Elemért Kiss Péter váltotta fel a kancellária élén, majd az év közepén Lévai Katalint esélyegyenlőségi tárca nélküli miniszterré nevezték ki. Minden alkalommal várni kellett arra, hogy az új vezető milyen koncepcióval rendelkezik a kérdésben, az eddig kialakított programok megvalósíthatóak-e, vagy átdolgozást igényelnek. A legnagyobb változást kétségtelenül Lévai kinevezése jelentette, akinek a révén véglegesen győzedelmeskedett az a koncepció, amely tagadja a „cigánykérdés” létét. A politikai elképzelés szerint az ilyen típusú programok csak fokozzák a cigányság különállását, hiszen elsősorban szociális kérdésekről van szó, amelyeket azonban az általános szociál-

politika részeként kell megoldani. Ami „maradt”, azt pedig „kezeli” az esélyegyenlőségi politika, amelynek jelenlegi alanyai a nők, a fogyatékosok és a romák. Megítélésünk szerint ez a felfogás alapvetően elhibázott. Annyira más típusú problémákkal küzdő, ebből következőleg más megoldásokat is igénylő csoportokat tettek egy „közösséggé”, hogy ez eleve sikertelenségre ítéli a politikát, illetve még ezeket az egyébként sajátos módon hátrányos helyzetben lévőket is egymás ellen tudta fordítani a költségvetés elosztásakor.

Ebben a felfogásban készült el és került elfogadásra az évek óta hiányolt és az Európai Unió által is elvárt antidiszkriminációs törvény, a „2003. évi CXXV. törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról”. Ebben a jogalkotó pótolta régi adósságát, és meghatározásra kerültek a diszkrimináció fajtái a magyar jogrendszerben is. Ezen pozitívum mellett azonban rengeteg bírálatot kapott az a módszer, amely teljesen más problémák mellé – mozgássérültek, nemi identitás kérdése stb. – besorolta a romákat sújtó kiterjedt diszkriminációs gyakorlatot is. Ezt sokan sértőnek találták. Nem beszélve arról, hogy nem jött létre az az intézményrendszer, amely feltárná és szankcionálná a kirekesztő magatartást. Íme tehát ismét egy szükséges jogszabály, hatásos szankciórendszer nélkül.

Még rosszabbul járt a kisebbségi törvény új koncepciójának ügye. A kisebbségi választások, valamint a kisebbségi önkormányzatok működése során tapasztalt, sokszor lehetetlen helyzetek arra ösztönözték a jogalkotókat, hogy felgyorsítsák a reformot. A kisebbségi névjegyzék, a passzív és aktív választójog kérdése azonban hosszú viták sorát nyitotta meg. Elkészült ugyan egy újabb tervezet, de parlamenti elfogadásáról azóta sincs hír. A rosszul működő, lehetetlen helyzeteket eredményező hatályos kisebbségi törvény tízéves évfordulóját azonban megünnepelték az érdekeltek.

A 2003-as év végére pecsételődött meg a nagy reményekkel induló Romaügyi Hivatal sorsa. Lévai Katalin kinevezése után sokáig függőben volt a kérdés, hogy a romákkal foglalkozó hivatal a Miniszterelnöki Hivatalban marad-e vagy kiszervezik onnan és a Lévai által felügyelt területek összevonásával kvázi minisztériumot hoznak létre. Ez utóbbi megoldás mellett döntöttek. Létrejött az Esélyegyenlőségi Kormányhivatal, és ennek egyik főigazgatóságává minősítették le, főosztályi szintre a romaügyet. Ez – az azóta eltelt időszak is bizonyítja – legalább olyan rossz döntésnek tűnik, mint az előző kormány idején az Igazságügyi Minisztériumhoz rendelt cigánykérdés. Azonban kitűnően illeszkedik abba a koncepcióba, hogy „nincs romaügy”. Teleki ebben a helyzetben közjogilag

még inkább légüres térbe került. Berki Judit pedig nem kívánván asszisztálni a helyzethez, lemondott pozíciójáról. Ezzel sikerült kiüresíteni a kormányváltás után biztatóan induló romaügyet.

Összegezve a 2003-as év történéseit, hatalmas csalódottságunknak adhatunk hangot. Előrelépés legfeljebb csak a sokat emlegetett ösztöndíjak ügyében történt, minden más területen csupán „pangásról” beszélhetünk. Az önálló hivatal visszafejlesztésével pedig – saját megítélésünk szerint – jelentős visszaesésnek vagyunk tanúi. Így a 2003-as évet, a kormányváltás után tapasztalt jelek elhalása után, a legjobb szándékkal is csak a „megtorpanás évének” nevezhetjük.